İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

BÖLGESEL GELİŞME İÇİN SEKTÖREL REKABETÇİLİK: TRC2 DİYARBAKIR-ŞANLIURFA BÖLGESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zühal ÇELEBİ DENİZ

Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı

Bölge Planlama Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gülden ERKUT

MAYIS, 2014

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

BÖLGESEL GELİŞME İÇİN SEKTÖREL REKABETÇİLİK:

TRC2 DİYARBAKIR-ŞANLIURFA BÖLGESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zühal ÇELEBİ DENİZ
(502111014)

Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı
Bölge Planlama Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gülden ERKUT

MAYIS, 2014

Çok Sevgili Aileme,

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502111014 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi **Zühal ÇELEBİ DENİZ** ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı **"**Bölgesel Gelişme İçin Sektörel Rekabetçilik" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı :	**Prof. Dr. Gülden ERKUT** İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
Jüri Üyeleri :	**Prof. Dr. Ferhan GEZİCİ KORTEN** İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
	Doç. Dr. Yiğit EVREN Yıldız Teknik Üniversitesi	.....

Teslim Tarihi : **05 Mayıs 2014**
Savunma Tarihi : **27 Mayıs 2014**

ÖNSÖZ

Tez çalışmam sırasında ve yüksek lisans yaptığım süre içinde beni her zaman destekleyen, yüreklendiren, bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım değerli hocam Prof. Dr. Gülden ERKUT'a, çalışmamda bilgi ve görüşlerinden yararlandığım değerli hocalarım Prof. Dr. Ferhan GEZİCİ KORTEN'e, Prof. Dr. Vedia DÖKMECİ'ye ve Doç. Dr. Yiğit EVREN'e, yüksek lisans sürecinde beni destekleyen Karacadağ Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri Dr. İlhan KARAKOYUN'a ve değerli aileme yanımda oldukları ve desteklerini esirgemedikleri için teşekkür ederim.

Mayıs 2014

Zühal ÇELEBİ DENİZ
(Şehir ve Bölge Plancısı)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **ix**
İÇİNDEKİLER ..... **xi**
KISALTMALAR ..... **xiii**
ÇİZELGE LİSTESİ ..... **xv**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xvii**
ÖZET ..... **xix**
SUMMARY ..... **xxi**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Amaç 4
1.2 Kapsam 4
1.3 Yöntem 5
2. KURAMSAL ÇERÇEVE: EKONOMİK BÜYÜME, ULUSLARARASI TİCARET VE REKABETÇİLİK **7**
2.1 İhracat ve Büyüme 7
2.1.1 İhracat Temelli Büyüme Teorisi 8
2.1.2 İhracat, Büyüme ve Bölgesel Eşitsizlikler 8
2.2 Uluslararası Ticaret ve Yeni Ekonomik Coğrafya 10
2.2.1 Mukayeseli Üstünlükler: Ricardo Modeli 10
2.2.2 Uluslararası Ticaret Teorisi 11
2.2.3 Yeni Ekonomik Coğrafya 12
2.3 Rekabetçilik, Kilitlenmiş Bölgeler ve Öğrenen Bölgeler 13
2.3.1 Rekabetçilik ve Bölgesel Rekabet Gücü 13
2.3.2 Kilitlenmiş Bölgeler ve Öğrenen Bölgeler 15
3. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİŞME VE REKABETÇİLİK **19**
3.1 Bölgesel Gelişme Politikaları 19
3.2 Türkiye'de Dış Ticaret ve Bölgesel Dağılım 29
3.3 Ekonomik Büyüme ve Bölgelerdeki Durum 34
3.4 Bölgelerin Dışa Açıklığı 39
3.5 Bölgesel Rekabet Edebilirlik 41
4. TRC2 BÖLGESİ VE DIŞ TİCARETİ **55**
4.1 TRC2 Bölgesi'nin Dünya ve Ülke'deki Konumu 55
4.2 TRC2 Bölgesi'nin Genel Ekonomik Yapısı 60
4.2.1 Bölgede Öne Çıkan Ekonomik Faaliyetler 63
4.2.2 Bölgede Sanayi Sektörü 67
4.2.2.1 Bölgede Sanayi Altyapısı 69
4.2.2.2 Organize Sanayi Bölgeleri 69

4.2.2.3 Bölgede Sanayi Siteleri 74
4.3 TRC2 Bölgesi Dış Ticareti 75
4.3.1 Diyarbakır İli Dış Ticareti 77
4.3.2 Şanlıurfa İli Dış Ticareti 81
5. BÖLGENİN SEKTÖREL REKABETÇİLİK ANALİZİ 87
5.1 Bölge Ekonomisinde Temel Sektörlerin Analizi 88
5.1.1 Diyarbakır Ekonomisinde Temel Sektörler 89
5.1.2 Şanlıurfa Ekonomisinde Temel Sektörler 91
5.2 Bölgenin İhracatta Rekabetçi Sektörlerinin Analizi 93
5.2.1 Diyarbakır İhracatında Rekabetçi Sektörlerin Analizi 94
5.2.2 Şanlıurfa İhracatta Rekabetçi Sektörler Analizi 97
5.2.3 Diyarbakır'da ISIC Revizyon 3 Sınıflaması 4 Kırılımlı Ürün Grupları/Sektörlerde Rekabetçilik Analizi 101
5.2.4 Şanlıurfa'da ISIC Revizyon 3 Sınıflaması 4 Kırılımlı Ürün Grupları/Sektörlerde Rekabetçilik Analizi 103
5.3 Bölge İhracatının Çeşitlilik Analizi 105
5.3.1 Bölge İllerinde İhracatın Coğrafi Çeşitlilik Analizi 105
5.3.2 Bölge İllerinde İhracatın Sektörel Çeşitlilik Analizi 107
6. SONUÇ 109
KAYNAKLAR 115
ÖZGEÇMİŞ 121

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BGUS	: Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GAPBKİ	: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
GSKD	: Gayrisafi Katma Değer
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
İBBS	: İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflandırması
KA	: Kalkınma Ajansı
KSS	: Küçük Sanayi Sitesi
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

ÇİZELGE LİSTESİ

Çizelge 2-1: Kilitlenmiş Durağan Bölgeler için Adanmışlık Modeli (Tekeli, 2009). 17
Çizelge 3-1: Gelir Düzeyine göre Bölgesel Sınıflama (Kalkınma Bakanlığı, 2013). 24
Çizelge 3-2: BGUS Kentsel Sınıflama (Kalkınma Bakanlığı, 2013). 25
Çizelge 3-3: Türkiye Dış Ticaretinde ilk 10 Ülke (Milyon Dolar) (TÜİK, 2014). 30
Çizelge 3-4: Türkiye Dış Ticaretinde ilk 10 Ürün (Milyon Dolar) (TÜİK, 2014). 32
Çizelge 3-5: Bölgelerin İhracat Performansları, 1996-2013 (GAİB, 2014). 33
Çizelge 3-6: İller itibarıyla 2013 Yılında İhracatta ilk 10 ve son 10 il (TÜİK, 2014). 33
Çizelge 3-7: 2004-2011 arasında Bölgesel GSKD, Paylar ve Büyüme Oranı, Bin TL (TÜİK, 2014). 36
Çizelge 3-8: 1996-2000 dönemi Ekonomide Dışa Açıklık (Ekonomi Bakanlığı, 2014; TÜİK, 2014). 39
Çizelge 3-9: Düzey 2 Bölge Birimlerinde Dışa Açıklık, 2004-2011 (Ekonomi Bakanlığı 2014; TÜİK 2014). 40
Çizelge 3-10: Bazı Bölgesel ve Kentsel Rekabet Endeksleri 42
Çizelge 3-11: Küresel Rekabet Genel Endeksinde İlk 10 ve Son 10 İl (İstanbul Üniversitesi, 2012). 49
Çizelge 3-12: Rekabetçilik Endekslerinde Bölge İlleri (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 51
Çizelge 4-1: TRC2 Bölgesi Yıllara Göre GSKD, 2004-2011 (TÜİK, 2014). 60
Çizelge 4-2: TRC2 Bölgesi İşgücü ve İstihdam Göstergeleri (%) (TÜİK, 2014). 62
Çizelge 4-3: İstihdamın Ana Faaliyet Kolları İçindeki Dağılımı, 2012 (SGK, 2014). 63
Çizelge 4-4: İstihdamın Ana Faaliyet Kolları İçinde İllere Göre Dağılımı, 2012 (SGK, 2014). 65
Çizelge 4-5: Bölge İllerinde Sanayi Sektörlerinde İstidam ve İşyeri Sayıları, 2011 (SGK, 2014). 68
Çizelge 4-6: TRC2 Bölgesi'ndeki Organize Sanayi Bölgeleri (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 69
Çizelge 4-7: Diyarbakır OSB'de İşletmelerin Durumu ve Faaliyet Alanları (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 70
Çizelge 4-8: Şanlıurfa I. OSB'de İşletmelerin Sektörel Dağılımı, (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 72
Çizelge 4-9: Şanlıurfa 2. OSB'de İşletmelerin Sektörel Dağılımı, (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 73
Çizelge 4-10: Diyarbakır ve Şanlıurfa İllerindeki KSS'ler, (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 74
Çizelge 4-11: Türkiye ve TRC2 Bölgesi'nde Yıllara Göre İhracat ($) (TÜİK, 2014). 75

Çizelge 4-12: TRC2 Bölgesi İhracat Göstergeleri (TÜİK, 2014). 76
Çizelge 4-13: Diyarbakır'da Yıllar İtibariyle Dış Ticaret (TÜİK, 2014). 77
Çizelge 4-14: Diyarbakır'da İhracatçı Firma Sayısı, 2004-2013 (Ekonomi Bakanlığı, 2013). 78
Çizelge 4-15: En Fazla İhracat Yapılan Ülke Sıralaması, 2013 (TÜİK, 2014). 78
Çizelge 4-16: En Fazla İhracat Yapılan 10 Ürün (Deniz, 2014). 80
Çizelge 4-17: Ülkeden Aldığı Paya Göre Öne Çıkan Ürünler (Deniz, 2014). 81
Çizelge 4-18: Yıllar İtibariyle İhracat (TÜİK, 2014). 81
Çizelge 4-19: İhracatçı Firma Sayısı, 2004-2013 (Ekonomi Bakanlığı, 2013). 82
Çizelge 4-20: En Fazla İhracat Yapılan Ülke Sıralaması, 2013 (TÜİK, 2014). 83
Çizelge 4-21: En Fazla İhracat Yapılan 10 Ürün (TÜİK, 2014). 84
Çizelge 5-1: Yoğunlaşma katsayısı 1'den büyük olan ana sektörler (SGK, 2014). 89
Çizelge 5-2: Şanlıurfa'da Temel Sektörler ve Sektörel Büyüme Oranları, 2008-2012 (SGK, 2014). 91
Çizelge 5-3: Diyarbakır 2013 Yılı İhracatçı Sektörler RCA Tablosu (TÜİK, 2014). 94
Çizelge 5-4: Diyarbakır 2013 Yılı Rekabetçi Sektörler (TÜİK, 2014). 95
Çizelge 5-5: Şanlıurfa RCA Analizi (TÜİK, 2014). 97
Çizelge 5-6: Şanlıurfa 2013 Yılı Rekabetçi Sektörler (TÜİK, 2014). 99
Çizelge 5-7: Diyarbakır İlinde Göreli Avantaj ve Rekabetçi Güce Sahip İhracatçı Sektörler (4 Kırılımlı Sektörler) 101
Çizelge 5-8: Diyarbakır İlinde Rekabetçi Güce Sahip ve En Çok İhraç Edilen İlk 10 Ürün Grubu 102
Çizelge 5-9: Şanlıurfa İlinde Rekabetçi Üstünlüğe Sahip İhracatçı Sektörler (4 Kırılımlı Alt Sektörler) 103
Çizelge 5-10: Şanlıurfa İlinde Rekabetçi Güce Sahip ve En Çok İhraç Edilen İlk 10 Ürün Grubu 104
Çizelge 5-11: Bölge illerinde Coğrafi Çeşitlilik Analizi Sonuçları 106
Çizelge 5-12: Bölge illerinde Sektörel Çeşitlilik Analizi Sonuçları 107

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1-1: Araştırma Süreci 6
Şekil 2-1: Rekabetçiliğin Gelişme Şeması (Albayrak, 2012). 14
Şekil 2-2: Rekabet Elmas Modeli (Porter, 1990). 15
Şekil 3-1: İİBS Düzey 1 Bölgeleri (12 Bölge) (DPT, 2009). 21
Şekil 3-2: İİBS Düzey 2 Bölgeleri (26 Bölge) (DPT, 2009). 22
Şekil 3-3: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına Göre Teşvik Sitemi Bölgeleri (Kalkınma Bakanlığı, 2013). 23
Şekil 3-4: Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2013-2023) Mekansal Gelişme Şeması (Kalkınma Bakanlığı, 2013). 27
Şekil 3-5: Türkiye Dış Ticaret Performansı, 2002-2013 (TÜİK, 2013). 29
Şekil 3-6: Türkiye'nin 2013 yılı İhracat Haritası (ITC, 2014). 31
Şekil 3-7: Türkiye'nin 2013 yılı İthalat Haritası (ITC, 2014). 31
Şekil 3-8: GSKD'nin 26 düzey 2 Bölgesinde Dağılımı ve Kişi Başına GSKD (Kalkınma Bakanlığı, 2014). 35
Şekil 3-9: 26 Düzey 2 Bölgesinde Kişi Başına GSKD Dağılımı (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2014). 36
Şekil 3-10: Düzey 2 Bölgelerinde 2004-2011 Döneminde Büyüme Oranları (TÜİK, 2014). 37
Şekil 3-11: Düzey 2 Bölgelerinde 2011 Yılı Kişi Başına Düşen GSKD miktarları, TL (TÜİK, 2014). 38
Şekil 3-12: SEGE 2011 Bölgelerin 4 kademeli Gelişmişlik Sıralaması (Kalkınma Bakanlığı, 2013). 43
Şekil 3-13: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (Kalkınma Bakanlığı, 2013). 43
Şekil 3-14: İllerin Erişilebilirlik Endeksi (Kalkınma Bakanlığı, 2013). 45
Şekil 3-15: Bölgelerin Sosyal Sermaye Seviyelerine Göre Gruplandırılması (Tüysüz, 2011). 46
Şekil 3-16: TRC2 Bölgesi İşbirliği Ağı; Kurum Kategorilerine Göre İlişkiler (Delil ve diğ, 2014). 47
Şekil 3-17: İllerin Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi (İstanbul Üniversitesi, 2012). 48
Şekil 3-18: İllerin Temel Göstergeler Endeksi (İstanbul Üniversitesi, 2012). 50
Şekil 3-19: İllerin Ekonomik Etkinlik Endeksi (İstanbul Üniversitesi, 2012). 50
Şekil 3-20: İllerin İnovasyon Endeksi (İstanbul Üniversitesi, 2012). 51
Şekil 4-1: TRC2 Bölgesi'nin Türkiye'deki Konumu (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 55
Şekil 4-2: Diyarbakır İhracat Haritası (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 57
Şekil 4-3: Şanlıurfa İhracat Haritası (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 57
Şekil 4-4: Diyarbakır İli Göç Haritası (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 59
Şekil 4-5: Şanlıufa İli Göç Haritası (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 59
Şekil 4-6: Bölgelere Göre Kişi Başına Düşen GSKD (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 60
Şekil 4-7: TRC2 Bölgesi Sektörlere Göre GSKD Payları (%), 2010 (TÜİK, 2014). 61
Şekil 4-8: TRC2 Bölgesi İllerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı (TÜİK, 2012). 62

Şekil 4-9: İllere Göre İşsizlik Oranı Diyarbakır ve Şanlıurfa (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 62
Şekil 4-10: Türkiye'de ve TRC2 Bölgesinde İstihdamın Sektörel Dağılımı, 2012 (SGK, 2014)..... 65
Şekil 4-11: Diyarbakır ve Şanlıurfa Ekonomilerinde Sektörel Büyümeler (SGK, 2014). 66
Şekil 4-12: TRC2 Bölgesi'nde İşletmelerin Faaliyete Geçme Yıllarına Göre Dağılımı (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2014). 67
Şekil 4-13: TRC2 Bölgesi Yıllara Göre İhracat, Dolar (TÜİK, 2014). 76
Şekil 4-14: Ülkelere Göre Diyarbakır İhracatı (TÜİK, 2014)..... 79
Şekil 4-15: En Fazla İhracat Yapılan Ülkeler (TÜİK, 2014). 84
Şekil 5-1: Diyarbakır İmalat Sanayinde Temel, Yükselen ve Durgunlaşan Sektörler ... 90
Şekil 5-2: Şanlıurfa İmalat Sanayinde Temel, Yükselen ve Durgunlaşan Sektörler (2008-2012)..... 92
Şekil 5-3: Diyarbakır RCA Analizi Sonuçları (2009-2013) 97
Şekil 5-4: Şanlıurfa RCA Analizi Sonuçları (2009-2013). 100

BÖLGESEL GELİŞME İÇİN SEKTÖREL REKABETÇİLİK: TRC2 DİYARBAKIR-ŞANLIURFA BÖLGESİ

ÖZET

Ticaret tüm dönemlerde ülkelerin ekonomik büyümesinin vazgeçilmez bir parçası ve tetikleyicisi olmuştur. Dünya Bankası (2009), ticaretin büyümeyi teşvik eden faktörlerin merkezinde olduğunu belirtmiştir. İçinde bulunduğumuz küreselleşme çağında üretim ve ticarette sınırlar ve mesafelerin önemi azalmış, ticaret küreselleşerek ekonomik düzeni dönüştürmeye başlamıştır. Yeni ekonomik düzende coğrafi sınırların yerini ağsal sistemler almakta, bu sistem içinde güçlü bağlantıları olan ekonomiler gelişmekte ve refahlarını artırabilmektedir.

1980'ler ve 1990'larda ticaretin küreselleşmesiyle birlikte gelişmekte olan ülkeler hızlı büyüme sürecine girmişlerdir. Bu durumun bölgesel eşitsizliklere yansıması, Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde, yatırımların daha rekabetçi olan daha gelişmiş merkezlerde ve metropollerde yoğunlaşması şeklinde olup eşitsizlikleri arttırmaktadır. Diğer yandan, yapılan ampirik çalışmalar dışa açık büyüme ve ticaretin orta ve uzun vadede ülkelerde eşitsizliklerin azalmasını sağladığını göstermektedir. Dünya Kalkınma Raporuna göre (2009); bölgesel eşitsizliklerle mücadelenin sürdürülebilir yolu bölgelerin dengeli büyümesi değil, ihracat kaynaklı büyüme ve ekonomik entegrasyonun teşvikidir.

Bu tez kapsamında Türkiye'nin bölgesel gelişme projelerinin başında gelen GAP içerisinde yer alan ve zengin üretim potansiyeline sahip TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi, sektörel rekabetçilik, ihracat ve ekonomik entegrasyon bağlamında ele alınmaktadır. Birinci bölümde eğilimler, sorunlar ve fırsatlar ortaya konularak araştırma konusu ortaya konulmuş, ikinci bölümde araştırmanın kuramsal dayanağı oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde Türkiye'de bölgesel gelişme, ihracat, dışa açılma ve rekabetçilik konuları incelenmiştir. Dördüncü bölümde TRC2 Bölgesinin ekonomik yapısı ve dış ticareti incelenmiştir. Beşinci bölümde TRC2 Bölgesi ekonomisi ve sektörleri rekabetçilik analizleri ile incelenmiş, bölgenin rekabetçi sektörleri, çeşitliliği ve ekonomik entegrasyonu ortaya konulmuştur.

Elde edilen sonuçlar düşük çeşitlilik ve bağlantılılığa karşın, Diyarbakır ve Şanlıurfa ekonomilerinde ihracatta rekabetçi güce sahip sektörler olduğu, yükselen sektörlerin varlığının entegrasyonu artıracak olumlu gelişmeler olduğunu, ancak bölgede nitelikli ürünlerin ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bölgenin rekabetçiliğini artırmak ve dışa açılmasını sağlamak için izlemesi gereken temel iki amaç rekabetçilik ve iç ve dış pazarlara bağlantıların sağlanmasıdır. Bölgenin ihracatta göreli üstünlüğe ve rekabetçi potansiyele sahip sektörleri olan "gıda ürünleri ve içecek", "tarım ve hayvancılık", "metalik olmayan diğer mineral ürünleri", "elektrikli makine ve cihazlar", "ağaç ve ağaç ürünleri" gibi sektörlerde ölçek ekonomilerinin sağlanması, ihtisaslaşma ve kümelenme politikalarının izlenmesi, markalaşma ve yenilikçiliğin artırılması ile rekabet gücünün artırılması gerekmektedir. Diğer yandan bölgenin dışa açılması ve ekonomisinin gelişmesi için erişilebilirlik ve bağlantılarının artırılması, eğitim politikalarıyla bölgenin beşeri sermayesinin ve nitelikli işgücünün artırılması sağlanmalıdır.

SECTORAL COMPETITIVENESS FOR REGIONAL DEVELOPMENT: TRC2 DİYARBAKIR-ŞANLIURFA REGION

SUMMARY

Trade has always been indispensable part and trigger of the economic growth of the countries. The World Bank's World Development Report (2009) puts trade at the heart of the factors promoting growth. In the era of globalization, boundaries and distances has less importance, globalization of trade changed the economic system. In this new system regions and cities which has strong ties and relationships with international markets can strengthen the economy and arise welfare.

With the globalization of trade in the 1980s and 1990s developing countries have entered a period of rapid growth. As for regional disparities, especially in developing countries, including Turkey, as investments concentrate in metropolitan areas, regional disparities increases. On the other hand, the empirical studies shows that trade and opennes lead to reducing regional disparities in the medium and long term. According to the World Development Report (2009) the best way to deal with territorial inequality is not through "spatially balanced growth," but through the promotion of growth resulting from increases in trade and economic integration.

The aim of the thesis is to examine the economy of TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Region, located in GAP which is one of the leading regional development project of Turkey, within the context of competitiveness and export oriented development. Different methods are used to find out the economic characteristics and competiveness of sectors.

As method of the study; in order to determine the basic and competitive sectors of regional economy, location quotient technique and revealed comparative advantage was used. In the first part, the trends, challenges and opportunities are introduced and the goal and method of the research are identified. In second part, theoretical basis is determined. In the third part, regional development and competitiveness in Turkey, exports, trade opennes issues were examined. In the fourth part, the economic structure and foreign trade of were examined. In the fifth part, economy and sectors of Diyarbakır-Şanlıurfa Region are examined by competitiveness analysis, competitive sectors of the region, diversity and economic integration has been demonstrated.

The results obtained in the context of thesis show that despite low diversity and connectivity, Diyarbakir and Sanliurfa economies have competitive industries in international trade increasing their concentration in regional economy. On the other hand results also show that there are rising industries increasing their exports and competitiveness in regional economy that contribute sectoral diversity and economic development in region. According to the finding of the LQ and RCA analyses the basic and competitive industries of region are “manufacturing of food products”, “wood and wood products”, “non-metallic and mineral products”, “textile and wearing apparel products”. As for rising sectors increasing their concentration over the five years manufacturing furniture, basic metals and of electrical equipment in the regional economy.

In order to increase competitiveness and economic integration of TRC2 Region, the region should succeed two main objectives; increase its competitiveness and its industries’ and to be integrated with domestic and international markets. To increase competitiveness the region should achieve economies of scale and agglomeration, and clustering in competitive and rising industries and branding and innovation in this industries and firms. On the other hand to development of regional economy and increase openness, accessibility and connectivity of region should be strengthened and labor of region should be empowered with education and training to build local skills.

1. GİRİŞ

Tüm dönemlerde ekonomik büyümenin vazgeçilmez bir parçası olan ticaret, küreselleşme süreci ve teknolojik gelişmelerle birlikte ekonomik düzeni yeniden şekillendirmektedir. Bu değişimler bölgesel politikalarda da farklılaşmalar yaratmaktadır. Ticaretin, ekonomik büyüme ve bölgesel eşitsizlikler konusunda önemli bir rol oynadığı bilinmekte, günümüzde artan pazar erişimi bölgesel gelişme üzerinde dönüşümsel bir etki yaratmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ticaretin eşitsizlikleri daha da artırdığı, fakat bunun yanında dışa açılmanın büyümeye en çok katkıda bulunduğu ülkelerin yine gelişmekte olan ülkeler olduğu bilinmektedir. (Farole, 2012). Söz konusu yaklaşım, bölgesel eşitsizlikleri gidermek ve geride kalan bölgelerin kalkınmasına hız vermek için bölgesel ekonomilerin rekabet güçlerinin artırılması ve dışa açılmasını önermekte, aksi takdirde eşitsizliklerin artarak devam edeceğini savunmaktadır. Bu çalışmada, ekonomik gelişme konusunda önemli bir döneme girmekte olan TRC2 Bölgesi; sektörel rekabetçilik, ekonomik büyüme ve ticaret ağlarına entegrasyon odaklı olarak ele alınmaktadır.

Türkiye'de bölgesel gelişme politikası, 1950 öncesi Cumhuriyet döneminde Anadolu'nun gelişmesi amacıyla yapılan yatırımlar, 1950'li yıllarda bazı bölgelerde bölgesel gelişme projeleri ile ele alınmış, 1960'lı yıllarla başlayan planlı ekonomi ile birlikte beş yıllık kalkınma planları ile devam etmiştir. Söz konusu tarihten bugüne kadarki süreçte Türkiye'de bölgeler arasındaki derin gelişmişlik ve gelir farkları sorunu varlığını ve gündemdeki yerini korumaktadır. Geçen süreçte ekonomide büyük değişimler yaşanmış; küreselleşme çağı, ulusal ve bölgesel ekonomiler üzerinde farklı etkiler yaratmış, ekonomiler küresel etkilere karşı önlenemez biçimde açık hale gelmiştir (Pernia ve Quising, 2003).

1980'lere kadar kapalı ve içe dönük bir ekonomiye sahip olan Türkiye, 1980'lerde liberal politikalarla dışa açılmaya ve ihracat öncelikli bir büyüme politikası izlemeye

başlamıştır. 1980 öncesinde Türkiye gelişmekte olan ülkeler içinde ortalama bir konumdayken, 1980 sonrası dönemde tarımsal üretime dayalı ihracatın yerini sanayi malları ve daha ileri teknolojili ürünlerin almasıyla, Türkiye ekonomisi gelişmekte olan ülkelerin üst seviyelerine yükselmiştir (Kazgan, 1988).

Türkiye'de doğu-batı ekseninde derin gelişmişlik ve gelir farkları bulunmakta, ülkenin doğu bölgeleri gelişmede geride kalmaktadır. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin geride kalma sorunu, cumhuriyet dönemi sonrası değişimlerle ilişkilendirilmektedir. Bu değişimler, bölgede yer alan merkezlerin ulusal sınırların ötesindeki ekonomik sistemler ile bağlantısının kesilmesi ve zorunlu göçler sonucu nüfus yapısının değişmesi ile açıklanmaktadır (Tekeli, 2009). Bu duruma, 1980'lerin sonunda doğu ve güneydoğuda siyasi olayların baş göstermesi, bölgede sosyal ve ekonomik gelişmeyi olumsuz etkileyen istikrarsız bir döneme girilmesi eklenmiştir. Bölgede güvenlik sorunları 1990'larda en yüksek seviyesine ulaşmış, bölge kırsalından kente, kentten de ülkenin batısındaki metropol kentlere büyük göçler yaşanmıştır. Bu durum bölgede insan sermayesinin profilinde düşüş yönünde ciddi değişimlere yol açmış, bölge içi sermayenin bölge dışına akmasına sebep olmuş, bölgede yatırım ortamını olumsuz etkilemiştir.

Diğer yandan 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında bölge potansiyelini harekete geçirmek amacıyla Dünyanın en büyük entegre kalkınma projeleri arasında gösterilen Güneydoğu Anadolu Projesi başlatılmıştır. GAP projesinin temel hedefi su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesiyle, bölgede üretim artışının sağlanması böylece bölgede sosyal ve ekonomik kalkınmanın sağlanması ve bölgenin tarıma dayalı sanayide Türkiye'nin ihracat üssü haline getirilmesidir. Türkiye'yi mekânsal eşitsizlik sorunsalından çıkarabilecek faktörler arasında olan GAP Projesi, tarımsal üretim potansiyelini harekete geçirerek bu potansiyelin yatırıma dönüşmesiyle bölgede refahı artırabilecektir (Tekeli, 2009).

2000'li yıllara gelindiğinde Dünya ekonomisi yeniden şekillenirken; özellikle orta gelirli gelişmekte olan ülkeler hızlı büyüme sürecine girmiştir. Ancak bu süreçte artan ekonomik aktivitelerin metropollerde yoğunlaşması bölgeler arası gelir ve gelişme farklarını daha da artırmaktadır. 2000'lerin başında Türkiye'de Avrupa Birliği üyelik ve

uyum süreçleri hızlanmış, yeni bir döneme girilmiştir. AB politikalarının önemli bir ayağı olan bölgesel gelişme başlığı kapsamında, 2002 yılında İBBS ile Türkiye'de yeni bölge birimleri oluşturulmuş, 2006 yılında düzey 2 bölgeleri bazında bölgesel gelişmenin kurumsal yapılanmaları olarak ilk Bölgesel Kalkınma Ajansları kurulmuştur.

Tarihte önemli ticaret merkezleri olan Diyarbakır ve Şanlıurfa'dan oluşan ve Türkiye'nin dışa açılan önemli kapılarından biri olan TRC2 Bölgesi, bölgeler arası gelişmişlik ve gelir farkları sorununu en derinden yaşayan bölgeler arasındadır. Kalkınma Bakanlığınca 2012 yılında açıklanan Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına (2011) göre TRC2 Bölgesi 26 Düzey 2 bölgesi içinde 23'üncü sırada, 81 il içinde Diyarbakır 67. ve Şanlıurfa 73. sırada yer almaktadır. Bunun yanında nüfusunun yüzde 60'ı 25 yaşın altında olan TRC2 Bölgesi 2013 yılı işsizlik oranlarına göre (TÜİK, 2014), TRC3 Mardin Bölgesi ile birlikte ilk sırada yer almaktadır.

Diğer yandan Diyarbakır Şanlıurfa illeri zengin tarımsal üretim potansiyeline sahiptir. GAP Projesinin, ekonomik büyüme ve kalkınmayı tetikleyecek temel yatırımı olan sulama hedeflerinin yüzde 63'ü TRC2 Bölgesi'nde bulunmaktadır. Bu durum bölgeyi daha da önemli kılmaktadır. Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri Türkiye'de yeni bölgesel gelişme politikalarında "Bölgesel Büyüme Odakları" olarak belirlenmiştir. Bu nedenlerle Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin gelişmesinin hızlandırılması ve bölgenin dışa açılması kilit önem taşımaktadır.

1.1 Amaç

Bölgesel eşitsizliklerin artarak devam etmesi, mevcut bölgesel politikaların yeterince etkili olamaması, değişen ekonomik düzen ve küreselleşmenin bölgesel gelişme üzerindeki etkileri, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan hızlı büyüme ve yakınsanma süreçleri gibi eğilimler bölgesel gelişmede geleneksel politikaların yerine bölgesel rekabetçiliği sağlamaya yönelik yeni yaklaşımlara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın genel amacı, geri kalmış veya az gelişmiş bölgelerin geliştirilmesi için yürütülen ve başarı oranı düşük olan bölgesel gelişme politikasının etki düzeyini önemli oranda yükseltebilecek yaklaşımlara ve bu amaçla yapılan müdahalelerin stratejik alanlara yönlendirilmesini sağlayacak politikalara katkıda bulunmaktır.

Araştırmanın özel amacı, zengin üretim potansiyeline karşın, gelişmede geri kalma sorunu yaşayan, diğer yandan GAP Projesinin tetiklediği gelişmeyle yüksek büyüme beklenen *TRC2 Bölgesi'nin ekonomik gelişme ve kalkınma hedefi için; stratejik sektörlerde rekabetçiliği geliştirerek, uluslararası ticaret ağlarına entegrasyon politikasının yeni bir perspektif olarak geliştirilmesi ve* bu bağlamda *bölgenin rekabetçi sektörleri ile entegrasyon durumunun tespitidir.*

1.2 Kapsam

Çalışmanın kapsamı, küresel eğilimlerle yaşanan değişimlerin yarattığı etkilerin ekonomik büyüme ve bölgesel politikalar bağlamında ele alınması, Türkiye'de bölgesel gelişme politikası, bölgesel gelişme ve TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi'nin rekabetçiliği ve ekonomik entegrasyon düzeyinin incelenmesinden oluşmaktadır. Çalışmada ticaret-ekonomik gelişme ilişkisi ve rekabetçilik konuları bölgesel gelişme hedefi bakış açısı ile alınmış, sektörel rekabetçilik, ticaret, ekonomik gelişme ve TRC2 Bölgesi sektörel rekabetçiliğine odaklanılmıştır. İlgili literatür içinde geride kalan bölgelerde kilitlenmişliği çözme ve öğrenen bölge stratejisine de değinilmiş olup, TRC2 Bölgesinin rekabetçi üstünlüklerinden faydalanarak ekonomik gelişmesi ve dışa açılması, buradan hareketle de bölgesel gelişmede beşeri ve sosyal sermayenin gelişimi ile öğrenen bölge stratejisine geçileceğine atıfta bulunulmuştur. Tez araştırmasında 2000'li yıllarda bir gelişme ivmesi görülen bölge ekonomisinin son beş yıldaki

gelişiminin büyüme, ihracat, sektörel rekabetçilik, çeşitlilik ve ekonomik entegrasyon bağlamında analizi yapılmaktadır.

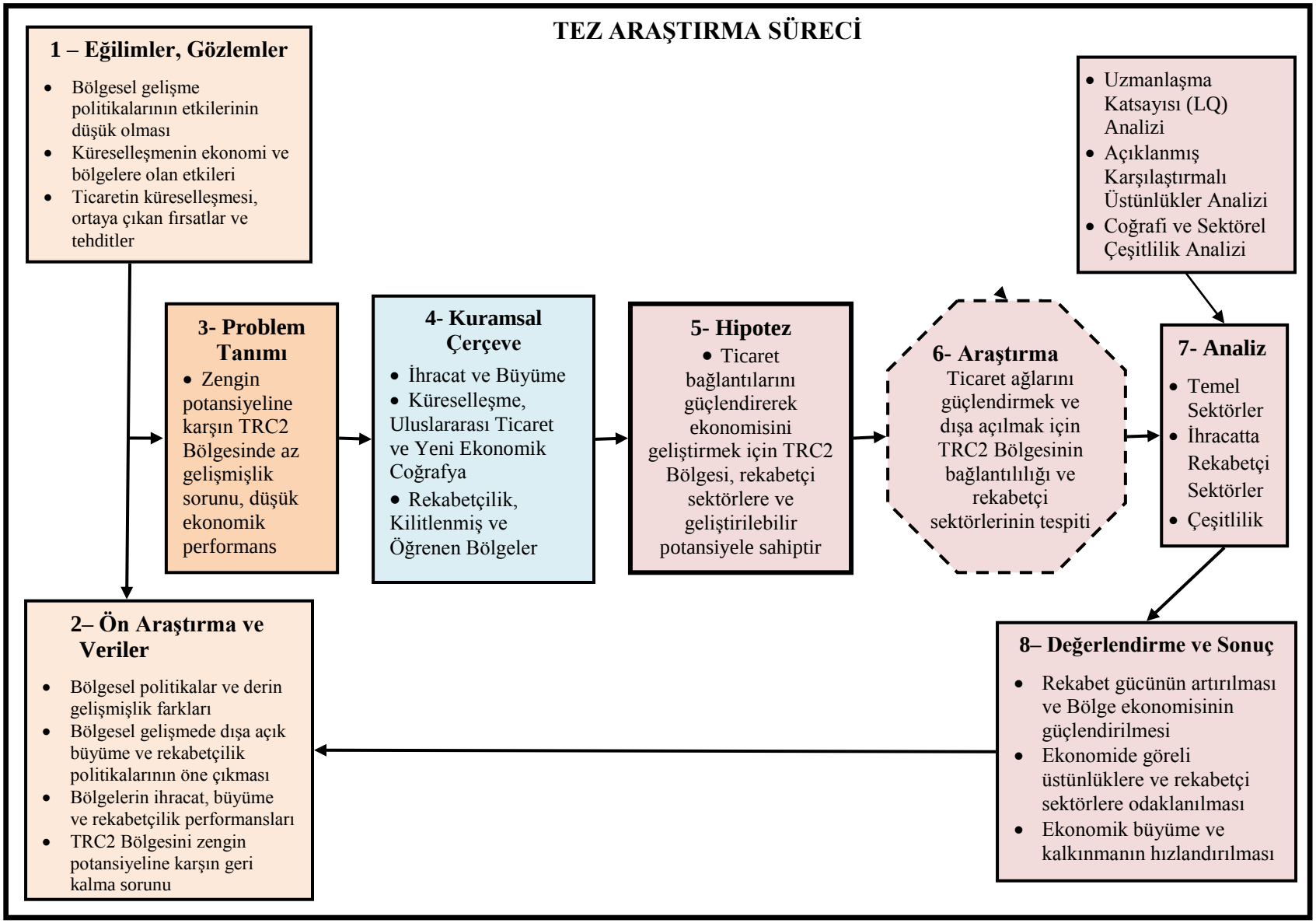
1.3 Yöntem

Araştırmanın birinci bölümde küresel eğilimler, güncel çalışmalar, dünyada ve ülkemizde uygulanan politikalar ile ülke düzeyindeki eşitsizlikler ele alınmış, zengin üretim potansiyeline ve stratejik konuma sahip olan TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi'nin geride kalma sorunu tespit edilmiştir. İkinci bölümde ilgili literatür incelenerek çalışmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Kuramsal çerçevenin oluşturulmasının ardından tezin hipotezi "*Ticaret bağlantılarını güçlendirerek ekonomisini geliştirmek için TRC2 Bölgesi, rekabetçi sektörlere ve geliştirilebilir potansiyele sahiptir"* olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde TRC2 Bölgesi, Türkiye'nin ve bölgelerin dış ticareti, bölgesel ekonomik büyüme, dışa açılma ve rekabetçilik performansları açısından değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde TRC2 Bölgesi ekonomisi incelenmiş, ardından beşinci bölümde bölge ekonomisi ve sektörleri farklı rekabetçilik yöntemleri ile analiz edilmiştir. Bu doğrultuda TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi ekonomisi dışa açılma, rekabetçilik ve ihracatta rekabetçi üstünlükler yaklaşımı ile ele alınmış, bölge ekonomisi temel sektörlerin analizi (uzmanlaşma katsayısı analizi), açıklanmış göreli üstünlükler analizi (RCA) ve sektörel ve coğrafi çeşitlilik analizleri yapılarak bölgenin son beş yıllık zaman serisi içinde rekabetçi üstünlükleri ve uluslararası ticari ağlara entegrasyonu ve bağlantılık düzeyi analiz edilmiştir.

Rekabetçilik analizlerinden, uzmanlaşma katsayısı analizinde SGK kurumuna kayıtlı 2008-2012 dönemi sektörler bazında istihdam verileri kullanılmış, açıklanmış göreli üstünlükler analizinde TÜİK tarafından yayınlanan 2009-2013 dönemi sektörler bazında ihracat verileri kullanılmıştır. Diğer yandan bölge ihracatının çeşitlilik düzeyi coğrafi ve sektörel çeşitlilik analizleri ve çeşitliliği ölçmek için yaygın olarak kullanılan diğer bir analiz yöntemi olan Hirshmann-Herfhindahl endeksi ile incelenmiştir. Altıncı bölümde tez araştırması ve analiz bulgularının sonuçları değerlendirilmektedir.

Tez araştırma süreci aşağıdaki şemada özetlenmiştir.

Şekil 1-1: Araştırma Süreci

2. KURAMSAL ÇERÇEVE: EKONOMİK BÜYÜME, ULUSLARARASI TİCARET VE REKABETÇİLİK

2.1 İhracat ve Büyüme

Ticaret ve ihracatın ekonomik büyümenin başlıca katalizörlerinden olduğu bilinmektedir. İçinde bulunduğumuz küreselleşme çağında üretim ve ticarette sınırlar ve mesafelerin önemi azalmış, ticaret küreselleşerek ekonomik düzeni dönüştürmeye başlamıştır. Dünya Kalkınma Raporu (World Bank, 2009) ticareti büyümeyi teşvik eden faktörlerin merkezinde göstermiştir. Diğer yandan da ticaretin bölgesel eşitsizliklere yol açtığı söylense de, yapılan ampirik çalışmalar dışa açık büyüme ve ticaretin orta ve uzun vadede ülkelerde eşitsizliklerin azalmasını sağladığını göstermiştir (World Bank, 2009). Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Raporu bölgesel eşitsizliklerle mücadelenin en iyi yolunun ülkedeki bölgelerin dengeli büyümesi değil, ihracat kaynaklı büyümenin ve ekonomik entegrasyonun teşvik edilmesi olduğunu belirtmektedir (Pose, 2010).

İhracatla ilişkilendirilen ekonomik büyüme, uluslar arası ticaret ve rekabet kavramları merkantilist dönemden, klasik ve neo-klasik ekonomi dönemine ve günümüz ekonomisine kadar ekonomi literatüründe önemli yer tutmuş ve tutmaya devam etmektedir. Bu kapsamda öne çıkan çalışmalar ulusların zenginliğinin nedenlerini ele alan Adam Smith (1776), Mukayeseli Üstünlükler Teorisi ile Ricardo (1819), günümüz ekonomistlerinden Krugman (1996) ve Porter'a (1998) uzanmaktadır. Dışa açık ekonomi ve büyümeye literatür içindeki yerine bakıldığında, özellikle ikinci dünya savaşından sonra ihracat yoluyla kalkınma modellerinin benimsendiği görülmektedir. Ekonomi literatüründe İhracat Temelli Büyüme Hipotezi olarak adlandırılan ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, hem teorik hem de ampirik literatürde araştırmacıların ilgisini çekmeyi sürdürmektedir.

2.1.1 İhracat Temelli Büyüme Teorisi

Teorik Temelleri Tibeout (1956), North (1955,1956), Andrews (1953); Duesenberry (1950) tarafından 1950'li yıllarda atılan ihracat temelli büyüme yaklaşımı özellikle 1960'lı yıllarda ağırlık kazanmıştır. Teoride, bölge gelirindeki artışlar ihracatın, bölge tüketimi ve ithalatı da gelir artışının bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır (Baypınar, 2003). Buna göre ihracatçı sektörlerin ekonomik büyümeye olan etkisi büyüktür. North, ülkelerin ekonomik başarısını ihracat performansına ve rekabetçi sektörlerine bağlamakta, ekonomik büyümede sadece sermaye ve işgücündeki artışlar değil, büyüme sürecinde ihracat artışlarının da temel bir unsur olduğunu savunmaktadır. İhracat temelli büyüme yaklaşımına göre ekonomik büyümenin kaynağını bölge dışına mal ve hizmet ihraç eden firmalar sağlamaktadır.

İhracata dayalı kalkınma teorisine göre, bir bölgenin dış ticaret alanında rekabet edebilirliği, bölgenin genel ekonomik performansı ve başarısı açısından belirleyicidir. Teori, bölgenin ihracata dayalı sektörlerinin gelir, yatırım ve üretkenlik artışı sağlamadaki dolaylı etkisini ve bölgenin dış ticarete konu olmayan faaliyetleri üzerindeki çarpan etkisini vurgular (Kara, 2008).

İhracat odaklı kalkınma politikası, 1960'lı yıllarda Doğu Asya ülkeleri tarafından benimsenmiş, Doğu Asya Mucizesi olarak bilinen ve dünya ekonomisinin üretim eksenini değiştiren yüksek büyüme performansı sağlamıştır. İhracat odaklı büyümenin ülkelerdeki yansımaları bir sonraki başlıkta açıklanmıştır.

2.1.2 İhracat, Büyüme ve Bölgesel Eşitsizlikler

İhracat, ekonomik büyüme için hayati bir role sahiptir. Asya ülkeleri ihracat odaklı sanayileşme konusuna iyi bir örnek teşkil eder. Asya ülkelerinde 1950 ve 1960'lara kadar daha ziyade ithal ikameli üretimin sanayileşmede teşvik edilmesi anlayışı hakimken, 1960'ların ortasından başlayarak ihracat temelli sanayileşme politikası alternatif bir yol olarak benimsenmiştir. Asya ülkeleri bu sayede 1997 krizine kadar zaman zaman yıllık yüzde 10'u aşan büyüme oranları ile büyüyerek, çok yüksek performans göstermiştir. Dünya Bankası bu Asya ülkelerini dışa açılma dönemlerine göre 3 grupta tanımlamaktadır. Buna göre ilk grup II. Dünya Savaşının ardından yüksek

ekonomik büyüme yakalayan Japonya, ikinci grup; 1960'larda yüksek büyümeye başlayan dört kaplan olarak adlandırılan Hong Kong, Güney Kore ve Tayvan ve Singapur, üçüncü grup; 1970'lerin sonu ve 1980'lerde yüksek büyüme yakalayan Malezya, Tayland, Endonezya ve Çin ülkeleridir. Aynı dönemlerde ABD ve Avrupa gibi gelişmiş ekonomiler yüzde 2-3 oranında büyümekteyken, dört kaplan olarak tanımlanan ülkeler yüzde 8-9 oranında, Çin ise yüzde 10'un üstünde bir oranla büyümüştür. Bu Asya ülkelerinin hızlı büyümelerinin yanında, diğer bir özellikleri uluslararası ticarete çok açık olmalarıdır. Bu ekonomiler Latin Amerika ve Güney Asya gibi ülkelerden çok daha ihracat odaklı olmalarıyla farlılaşmaktadır (Krugman ve Obstfeld, 2006). Bu ülkelerin başarılarında ekonomik büyümeyi eğitim politikalarıyla desteklemeleri ve eğitimde önemli gelişme sağlamalarının büyük payı vardır.

1980'ler ve 1990'larla birlikte ticaretin küreselleşmesi dünya ekonomisinde dengeleri değiştirmiş, gelişmekte olan ülkeler hızlı sanayileşme ve büyüme sürecine girmişlerdir. Bu durum orta ve düşük gelirli ülkelerde gerçekleşen büyümenin artan yatırımların büyük metropollerde ve daha gelişmiş merkezlerde yoğunlaşmasıyla eşitsizlikleri artıran bir etki yaratmaktadır (Pose, 2010). Diğer yandan ticaretin bölgesel eşitsizlikler üstündeki etkisi konusunda yapılan araştırmalar ve ampirik çalışmalar ticaretin orta ve uzun vadede eşitsizlikleri azaltan ve yoksulluğu düşüren pozitif etkilerini ortaya koymaktadır (Pernia ve Quising, 2003; Baylis ve diğ., 2009; World Bank, 2009). Filipinler'de ticaret ve dışa açılmanın eşitsizlikler ve yoksulluğun yoğun olarak görüldüğü 14 bölgesi için 1988-2000 dönemini ele alan araştırmalar, ticaretin bölgesel ekonomik büyümeye pozitif etkilerinin olduğunu ve yoksulluğun azaltılmasında etkili olduğunu göstermiştir (Pernia ve Quising, 2003).

Mekânsal eşitsizlikler sorunu ülkeler için geçmişten gelen ve günümüzde varlığını sürdüren bir sorundur. Günümüzde bölgesel eşitsizlikleri azaltmak için uygulanan altyapı yatırımları, teşvikler, ücret politikaları, sanayi bölgeleri yapımı gibi geleneksel politikaların önemli bir başarı sağlayamadığı görülmüştür. 2009 yılı Dünya Kalkınma Raporu ekonomik gelişmede geride kalan bölgelerde gerçekçi bir kalkınma için rekabetçiliği geliştirme ve ticaret ağlarına entegrasyon politikasını önermektedir. Günümüzde hala yaygın olarak kullanılan geleneksel politikalar yerine bölgesel

rekabetçiliği sağlamaya yönelik daha incelikli yeni yaklaşımlara ihtiyaç vardır (Farole, 2012). Farole (2012) gelişmede geride kalan farklı bölge tipleri için farklı politikalar uygulanmasını, bu politikaların temel amacının bölgenin rekabetçiliğini geliştirmek ve bölgenin iç ve dış pazarlara erişim bağlantılarını güçlendirmenin olduğunu belirtmiştir.

2.2 Uluslararası Ticaret ve Yeni Ekonomik Coğrafya

2.2.1 Mukayeseli Üstünlükler: Ricardo Modeli

Uluslararası ticaret teorisinin dayandığı modelin klasik iktisat döneminden David Ricardo'nun (1817) Mukayeseli Üstünlükler Teorisi olduğu söylenebilir. Mukayeseli üstünlükler teorisi, ülkelerin sahip oldukları işgücü ve üretim teknolojileriyle daha ucuza mal ettikleri ürünlerin üretiminde uzmanlaştıkları ve bu ülkelerin arasındaki ticaretten karşılıklı fayda sağlandığına dayanır. Modele göre ülkeler iki nedenle uluslararası ticaretten kazanç elde ederler. Bunların birincisi ülkeler de insanlar gibi birbirinden farklıdır ve farklı özeliklere sahiptir. Bu nedenle ticaret sayesinde birbirinin farklı üretim yapılarından faydalanırlar. İkinci sebep ise üretimde ölçek ekonomilerini sağlayabilmektedir. Ülkelerin belli ürünleri daha ucuza mal ediyor olması, diğer ülkelerin daha verimli üretim yaptıkları alanda yoğunlaşmalarına ve ölçek ekonomilerini sağlamalarına imkan tanır. Model iki ülke arasında işgücü verimliği ve karşılaştırmalı üstünlüklerden yararlanarak yapılan ticarette, bir ülkenin diğerine yapmış olduğu ihracat ürünlerinde mukayeseli üstünlüğünün olduğunu kabul etmektedir. (Krugman ve Obstfeld, 2006).

Mukayeseli üstünlükler teorisi günümüz ekonomi literatüründe geçerliliğini korumaktadır. Ülkelerin ticaretle fayda sağlamaları ve daha fazla üretim yapabilmelerini açıklayan fırsat maliyeti kavramı da bu teori kapsamında kalmaktadır. Modelin emek değer teorisine dayanması, ülkeler arasındaki uzmanlaşmaları belirleyen işgücü verimliliği farklarını açıklayamaması, arz yönlü ve statik bir model olması, sabit maliyetlere ve tam uzmanlaşmalara dayanması modelin eksiklikleridir.

2.2.2 Uluslararası Ticaret Teorisi

Uluslararası ticaret teorisinin dayandığı ilk modelin klasik iktisat döneminden David Ricardo'nun (1817) Mukayeseli Üstünlükler Teorisi olduğu söylenebilir. Teorinin temel önermeleri hala kabul görmekle beraber, 20. Yüzyıl başlarında Ohlin-Heckscher üretim faktörlerine sermaye, altyapı, makine ekipman varlığı gibi faktörleri ikinci üretim faktörü olarak eklemiştir. Ayrıca O-H modeli farklılaşmalara dayalı mukayeseli üstünlüklerin ülke içindeki bölgeler arasında da olduğunu savunmuştur. Bu modelin benzer üretim faktörlerine sahip ülkeler arasındaki ticareti açıklayamaması nedeniyle yeni ticaret teorilerine olan ihtiyaç devam etmiştir.

Krugman tarafından (1979) uluslararası ticaret teorisine ölçek ekonomisi, ölçeğe göre artan getiriler, küresel pazarlarda eksik rekabet koşulları kavramları eklenmiş, ülkeler arasındaki ticaret akımları açıklanmaya çalışmıştır. Teoriye göre getirilerini artırmak için ölçeğini büyüten firmalar, talebi ve ölçek ekonomisini artırmak için küçük nüfuslu yerler yerine büyük nüfuslu şehirleri ve nakliye giderlerini düşürmek için geniş pazarlara yakın olmayı tercih etmektedir. Krugman'a göre (1979); böylece talep güdümlü rekabetçi pazar şartları, firmaları ölçek ekonomilerinden yararlanarak, aynı sektörler içinde aynı ürünleri farklı özelliklerde üretmede uzmanlaşmaya itmekte, farklı ülkelerdeki tüketicilerin farklı tercihlerle farklılaştırılmış ürünleri tercih ederek endüstri içi ticaret akımlarını açıklamaktadır.

Uluslararası ticarette yerçekimi teorisi doğrultusunda; ülke ekonomilerinin büyüklüğü ticareti artıran bir faktör iken, ticareti engelleyen faktörler mesafe, bariyerler (ticaret engelleri) ve sınırlardır. Bunun yanında, ülkeler arasındaki kültürel yakınlık ve bağların da ticareti artıran faktörler arasında yer aldığı belirtilmektedir. Dünya ticaretinin büyük bir bölümünü imalat sanayi malları oluştururken, sırasıyla hizmetler, madencilik malları ve tarım ürünleri ticareti gelmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2006). 2003 yılı uluslararası ticaretinde imalat mallarının dünya ticareti içindeki payının yüzde 63 ile en büyük payı alırken, madencilik sınıfı malların büyük bölümünü petrol ürünleri oluşturmakta, tarım ürünlerinin de dünya ticareti içinde stratejik bir yeri olduğu görülmüştür. Uluslararası ticarette ülkelerin ithal ikameli ihracat politikası yerine ihracat odaklı büyümeye yönelmesi imalat sanayi mallarının ihracatını artırarak ülkelerin

gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Dünya ticaretinde imalat sanayi mallarının ardından gelen hizmet ihracatı gelecekte çok daha fazla pay alması beklenen bir sektördür.

Uluslararası ticari sınırlamaların azalmasıyla, firmaların daha fazla pazara erişmesiyle üretim miktarının arttığını, rekabetin arttığını, ülkelerin daha fazla kar ettiğini kabul etmektedir. Bu yaklaşımla ülkelerin ve bölgelerin ticaretten faydalanmasını küreselleşme, yoğun rekabet ortamı ve ölçek ekonomilerine bağlamaktadır.

2.2.3 Yeni Ekonomik Coğrafya

Ekonomik faaliyetlerin coğrafi mekanda nasıl dağıldığıyla ilgilenen *Ekonomik Coğrafya*, 1970'ler ve 1980'lerle birlikte küreselleşme etkilerinin başlaması ile dönüşmeye başlamıştır. Teknolojide yaşanan değişimler, ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler, üretim faktörlerinin hareketliliği, insan sermayesi, bilginin yayılması diğer yandan ticaretin kürselleşmesi dünya ekonomi haritasının da yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Yeni ekonomik coğrafyada üretim ve ticaret temelli ilişkilerin oluşturduğu küresel ve bölgesel ağlar işlemektedir. 1980'lerden bu yana ekonomik ilişkiler daha çok akımlar şeklinde kendini yenilemeye başlamış ve bu akımlar bir yandan mekânı önemsiz kılarken diğer yandan da hiç olmadığı kadar önemli roller biçmeye başlamıştır (Krugman, 1992). Bu yeni sistemde şehirler ve bölgeler birer ekonomik aktör olarak ön plana çıkmışlardır. Bu yeni dönemin etkileri devletin ekonomi üstündeki etkinliğinin azalması, ticaretin serbestleşmesi, sermayenin serbest dolaşımı ve uluslararası yatırımlardır.

20. yy'ın başında başında ekonomik coğrafyayı açıklamaya çalışan Marshall, Romer, Thunen gibi ekonomistler ölçek ekonomileri, taşıma maliyetleri, pazar büyüklüğü gibi faktörlerle üretimin coğrafya ile ilişkisini açıklamaya çalışmış, daha sonra Keynes para, işçi ve ulus ekonomisi ile yeni bir açılım getirmiştir. Daha sonraki dönemlerde endüstriyel organizasyon, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme teorisinde yeni sisteme önemli cevaplar veren çalışmalar yapılmıştır (Krugman, 1991).

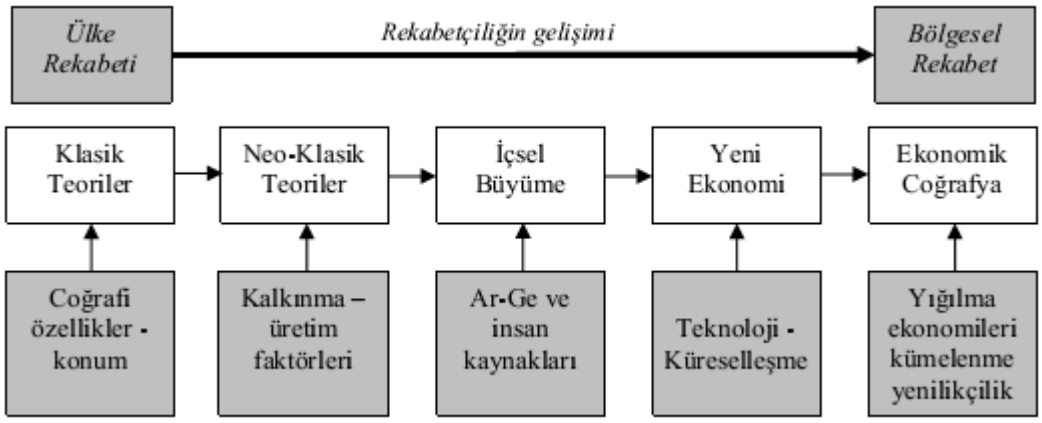
Ekonomik coğrafyada mekanı şekillendiren değişkenler doğal kaynaklar, iklim, ulaşılabilirlik gibi birincil etmenlerken; yeni ekonomik coğrafya (YEC) olarak

adlandırılan yeni sistemde insan sermayesi, firmalar, yerellikler gibi mikro faktörlerin yanında taşıma maliyetleri, ölçek ekonomileri, yığılmayı belirleyen pazar büyüklükleri ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması (Krugman, 1991) gibi ikincil etmenlerin etkilediği belirtilmektedir. YEC bilgi ekonomisi devrinin yaşandığını ve bu ekonomide belirleyici unsurların kent ve bölgelerde beşeri sermaye, vasıflı işgücü, bilgi kapasitesi, öğrenme yeteneği, yaratıcılık, ekonomik uzmanlaşma ve teknolojik yenilikler olduğunu savunmaktadır.

2.3 Rekabetçilik, Kilitlenmiş Bölgeler ve Öğrenen Bölgeler

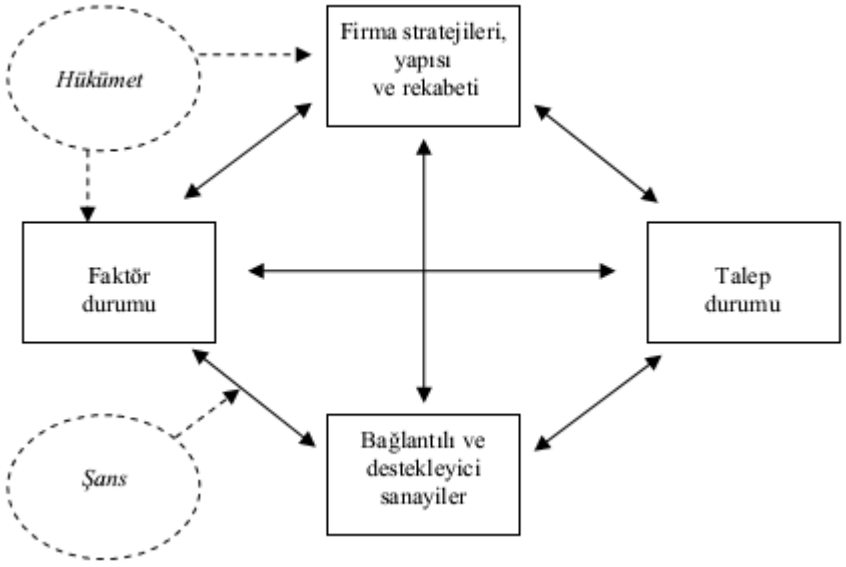
2.3.1 Rekabetçilik ve Bölgesel Rekabet Gücü

OECD'ye göre (1997) rekabet edebilirlik kavramı firmaların, sektörlerin, bölgelerin veya ülkelerin uluslar arası rekabete açık iken, görece olarak yüksek gelir ve istihdam üretebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Rekabet kavramının, 1700'lü yıllarda ülkelerin zenginliği veya zenginleşmesinin nedenlerini ortaya koymaya çalışan klasik iktisat kuramlarına dayandığı söylenebilir. Klasik ve neo-klasik iktisatçılar döneminde rekabet gücü ülkelerin konumuna, üretim ve taşıma maliyetlerine bağlı olarak ele alınmaktayken, günümüzde bilgi, teknoloji, yenilik, beşeri sermaye faktörleri öne çıkmış, rekabet kavramı bölge, şehir ve firma düzeylerine inmiştir. Özetle kavramın geçirdiği değişim aşağıdaki şemada görülmektedir.

Şekil 2-1: Rekabetçiliğin Gelişme Şeması (Albayrak, 2012).

Rekabet edebilirlik kavramının başlıca savunucularından olan Porter (1990), ulusların rekabet edebilirliğini rekabetçi üstünlükler yaklaşımı ile açıklamıştır. Porter'a göre ulusların veya bölgelerin rekabetçiliği sektörlerin rekabetçiliğine bağlıdır. Rekabetçi sektörler yığılmalar ve ölçek ekonomileri oluşturan, kümelenmeler yoluyla yenilikçilik kapasitelerini artıran inovasyon yapabilme ve kalite yaratabilen sektörlere bağlıdır. Rekabet gücünün belirleyicilerinden olan girdilerin verimliliği ulusal ve bölgesel rekabet ve yatırım ortamına bağlıdır. Porter (1990), ulusal rekabet üstünlüğünün belirleyicileri olarak aşağıdaki 4 temel unsuru belirlemiştir.

Şekil 2-2: Rekabet Elmas Modeli (Porter, 1990).

Hem devletlerin ekonomik kalkınmasına hem de firma rekabetçiliğine yönelik mikro-ekonomi tabanlı bir yaklaşım olan elmas modeli, bir ülkenin veya sektörün nitelikli işgücü veya altyapısının varlığı, firmaların rekabet konusundaki iç yetenekleri, iç ve dış pazardan gelen nitelikli taleplerin varlığı, bağlantılı ve destekleyici sektörler ülkedeki tedarikçi sektörlerin ya da uluslar arası açıdan rekabetçi olan diğer ilişkili sektörlerin varlığı ile rekabetçi üstünlüklerin devam ettirebilmesini açıklayan bir denklem oluşturmaktadır (Porter, 1990). Kümelenme ve değer zinciri yaklaşımları da rekabetçi avantajlar için kilit unsurlardır.

Sektörel rekabet konusu da Ricardo tarafından ortaya konulan göreli üstünlüklerden, Krugman'ın uluslar arası ticaret teorisine ve Porter'a kadar uzanmaktadır. Bir ülkede mukayeseli üstünlüğü bulunan bir başka deyişle daha ucuz veya nitelikli üretim yapan sektörler rekabetçi sektörler olarak nitelenmektedir. Günümüzde sektörel rekabet şartları, ölçek ekonomileri ve kümelenme sonucu üretim maliyetinin düşmesi, nitelikli taleplere cevap verecek yenilik ve inovatif üretim, kalite gibi unsurlar olarak görülmektedir. Kümelenmenin işgücü hareketliliği ve rekabet şartlarını artırması nedeniyle yenilikçilik ve yaratıcılığı artıran etkileri sektörlerin rekabetçiliği ile doğrudan ilişkilidir.

Yüzyıllardan bu yana sürmekte olan bölgeler ve şehirler arasındaki rekabet günümüzde çok artmış ve hayatın her alanına yayılmıştır. Küresel ekonominin sermaye hareketliliği, yönetimi merkezde, üretimi çevrede tutan parçalı üretim yapısı (Sassen, 1996) eğilimi nedeniyle ülkeler ve bölgeler mevcut olanı ellerinde tutmak ve yeni yatırımlar için yoğun bir rekabet içine girmişlerdir. Bu süreçte işgücü ücretleri, iş ve yatırım ortamı dışa açık ve erişilebilirlik konuları öne çıkmıştır.

2.3.2 Kilitlenmiş Bölgeler ve Öğrenen Bölgeler

1990'lar ve 2000'lerden sonra yapılan çalışmalarda bölgesel gelişme literatüründe "kilitlenmiş bölgeler" ve "öğrenen bölge" kavramları öne çıkmıştır. Yakın dönemde sistem karşısında esnek olamayan, dışa açılmakta geriye düşen ve daha çok kendi içine kapanan bölgeler için de "kilitlenmiş bölge" tanımına karşılık, değişen ve dönüşen

sistem içinde bilgi ve yenilik temelinde kendini geliştirme politikası olarak tanımlanan "öğrenen bölge" kavramı ele alınmaktadır.

Eskimiş sanayi bölgeleri veya geri kalmış bölgelerde gelişmeye engel olan kilitlenme durumunun olduğu kabul edilmektedir. Bu kilitlenmeler az sayıda veya eskimiş sektörlerde uzmanlaşma, dışa açılamama ve içine kapanma şeklinde ekonominin, organizasyonel ve kurumsal yapıların gelişmemesi ve geride kalması olarak tanımlanabilir. Bu sebeplerle geride kalan, gelişme performansı göstermekte yetersiz kalan ekonomilerin yeniden canlandırılması için "öğrenen bölge" stratejisi kabul görmektedir.

İçinde bulunduğumuz bilgi tabanlı ekonomi döneminde, "öğrenen ekonomi" ve son zamanlarda "öğrenen bölge" stratejisi AB politikaları dahil birçok ülkede ekonomilerin başarısı için kabul görmektedir. OECD (2001) öğrenen bölge kavramını; bölgelerin ekonomideki geçişe uyum sağlamak için inşa ettikleri ekonomik ve politik aktörlerin oluşturduğu esnek ağların koordinasyonu ile öğrenme süreçlerinin hızlandırıldığı bir model inşası olarak tanımlamıştır. Yine aynı tanıma göre bölgelerin sosyal sermayesini etkilemek öğrenen bölge stratejisinin önemli elementidir.

Öğrenen bölge stratejisinin temel bazı ilkeleri aşağıda yer almaktadır:

- Eğitim ve araştırma altyapısını geliştirmek ve işgücü piyasasını değiştirmek,
- Farklı sektörlerde organizasyonel öğrenme ve inovasyon kapasitesinin artırılması,
- Ekonomik gelişmeye engel olan nedenleri tespit etmek (patika bağımlılığı ve kilitlenme),
- Dıştan gelen değişimlere açık olmak,
- Dışa açılmayı teşvik etmek,
- Yığılmaları ve çeşitliliği teşvik etmek (Hassink 2005).

Tekeli'ye (2009) göre; çeşitli sebeplerle içine kapanmış ve gelişmede geri kalmış bölgeler için mevcut ve popüler olan birçok kuram geçerli olamayacaktır. Bunun sebebi bu kuramların gelişmesini başarmış veya başlatmış bölgelerin deneyimlerine dayanmasıdır. Tekeli (2009) kilitlenmiş veya durağan bölgeleri geliştirmek için

gelişmeyi başlatacak ortamı oluşturma ve gelişmeyi başlatma amacı taşıyan "*Kilitlenmiş/Durağan Bölgeler İçin Adanmışlık Modeli*" adıyla kuram önerisi yapmaktadır. Söz konusu kuram önerisi öncü bir grubun başarılı projeleri paydaşları katarak gerçekleştirmek ve sosyal sermaye oluşturmak, çok yönlü eğitim politikasıyla insan sermayesini geliştirmek ve mukayeseli üstünlüğü bulunan alanlardan başlayarak bir öğrenme sürecini gerçekleştirmek olarak özetlemiştir.

Çizelge 2-1: Kilitlenmiş Durağan Bölgeler için Adanmışlık Modeli (Tekeli, 2009).

Bölgesel kalkınma dinamiğini harekete geçirmek	
Harekete geçirilecek kapital türü	*Bölgenin üstünlükleri temel blokları*
Yeni sosyal ilişki tiplerinin yaratılması; ✓ Sosyal kapital	Mukayeseli Üstünlükler; ✓ Ulusal kaynaklar ✓ Stratejik pozisyonlar
İnsan Sermayesi Oluşturmanın Yeni yollarını geliştirmek ✓ Yeni eğitim stratejileri	Sürekli yayılan ve yeniden tanımlanan sosyal ilişki ağları
Yeni üretim dinamikleri yaratmak; ✓ Kapital çekmek ✓ Yenilik ve öğrenme sürecini hızlandırmak	Rekabet üstünlükleri; ✓ Birikmiş dışsallıklar ✓ Öğrenen bölge ✓ Sosyal kapital

Söz konusu model, bölgede üretimin geliştirilmesi ve bölgenin yarattığı katma değeri artırmanın yanında öğrenen bölge veya öğrenen firma yaklaşımını da sağlamaktadır. Tekeli (2009) bölgelerde gelişme dinamiğini harekete geçirecek bu kurumsallaşma modelini devletin bir planlama örgütünün veya *Kalkınma Ajansları*nın üstlenebileceğini, Kalkınma Ajanslarının bu tür bölgelerde kilitlenmeyi çözecek ve kalkınmayı tetikleyecek bir rol alabileceğini belirtmiştir.

3. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİŞME VE REKABETÇİLİK

3.1 Bölgesel Gelişme Politikaları

1960 öncesi dönemde Ankara'nın başkent olarak geliştirilmesi, devlet eliyle kurulan sanayi işletmelerinin İstanbul dışındaki merkezlere yaygınlaştırılması, karayolu ve demiryolu ağlarının oluşturulması gibi gelişmelere karşın, özel sektör yatırımları İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde yoğunlaşmış, Türkiye'nin doğusu yatırımlardan yeterli pay alamamıştır. Türkiye'de Bölgesel gelişme politikası, 1960'lı yıllarla başlayan planlı ekonomi içinde beş yıllık kalkınma planlarında (BYKP) ele alınmaya başlandığı söylenebilir.

1963-1967 dönemini kapsayan I. Beş Yıllık Kalkınma Planında (DPT, 1963), ülke sathında dengeli büyüme, geri kalmış bölgeler ve bölge planlama politikaları ele alınmış, planda geri kalmış bölgelerde fırsat eşitliği sağlanması için devlet sorumlu olarak tanımlanmıştır. Planda tüm ülkeyi kapsayacak bölge planlarının hazırlanması, toprak reformunun sağlanması ve dengeli kentleşme öngörülmüştür (Tekeli, 2009).

1968-1972 dönemini kapsayan II. BYKP'de de dengeli gelişme ana hedef olarak görülmüş, birinci plandan farklı olarak geri kalmış bölgelerde bir kalkınma politikası olarak büyüme merkezleri oluşturulması hedeflenmiştir. Kamu yatırımlarının belirlenen bu merkezlerde yoğunlaştırılması, alt yapının tamamlanmasıyla, özel sektör yatırımlarının da bu yörelere çekilmesi düşünülmüştür. Teşvik araçları olarak vergi indiriminin yanı sıra, kredi imkanlarının arttırılması ve "organize sanayi bölgesi" oluşturma düşüncesi şekillenmiştir (DPT, 2000).

1973-1977 dönemini kapsayan III. BYKP'de (DPT, 1973) bölge kavramı kullanılmaktan kaçınılmış, yöre kelimesi kullanılarak kalkınmada öncelikli yöreler kavramı kullanılmıştır. Bölgesel gelişme konusunda önceki planlardan daha yüzeyseldir. Bunun temelinde "yöreler arasındaki gelişmişlik farklarını kısa sürede ortadan kaldırmaya çalışmak, ekonomik yönden etkin olmayan kaynak dağılımına yol açacak, sermaye

birikimi ve genel ekonomik kalkınma yavaşlayacaktır" görüşü vardır. Bölge planlama yerine sektörel planlama ve yer seçimi konuları öne çıkarılmıştır.

1979-1983 dönemini kapsayan IV. BYKP'de (DPT, 1979) bölgesel gelişme ve planlama yaklaşımı bir önceki döneme benzerdir. Planda; ekonomik gelişmenin sağlanması için, kademeli bir yerleşmeler sisteminin oluşturulması hedefi güdülmüştür. Bu plan döneminde bölgesel gelişme bir yerleşme kademelenmesi olarak ele alınmış, bölge planlama vurgusuna yer verilmemiştir. 1985-1989 dönemini kapsayan V. BYKP'de (DPT, 1985) bölgesel gelişmenin, bölge planlarının yapılmasının gerektiği/yapılacağı açıkça belirtilmiştir. Gelişmenin hızlandırılması ve kaynakları etkin kullanımı amacıyla gelişmekte olan ve belli sektörler açısından gelişme potansiyeline sahip bölgelerde "bölge planlaması" yapılması öngörülmüştür (DPT, 2000). Bu planda fonksiyonel bölgeler tanımı yapılmış ve planlama çalışmalarında esas alınmasına yönelik 16 bölge belirlenmiştir. Bu bölgelerin merkezleri; İstanbul, Bursa, Eskişehir, İzmir, Ankara, Konya, Adana, Samsun, Kayseri, Sivas, Malatya, Gaziantep, Trabzon, Erzurum, Elazığ ve *Diyarbakır'*dır. Bu plan döneminin sonunda Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) genel çerçevesi oluşturulmuştur.

1990-1994 dönemini kapsayan VI. BYKP'de (DPT, 1990) önceki planda kullanılan "bölge planlaması" kavramı yerine "bölgesel gelişme" kavramı kullanılmıştır. Dengeli bir yerleşme kademelenmesinin oluşturulması için metropoliten alanlarda yığılan sanayi ve nüfus yoğunluğunu azaltmak, bölgeler arası ve bölgeler içi göçleri azaltmak amaçlanmıştır. Bu plan döneminin önemli yeniliklerinin başında bölgesel kalkınma politikalarının oluşturulmasında Avrupa Birliği bölgesel politikalarının dikkate alınması gerektiği ilkesinin belirlenmesidir. 1996-2000 dönemini kapsayan VII. BYKP'de (DPT, 1996) Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri öncelikli olmak üzere, ülkenin göreli olarak geri kalmış yöreleri için, kaynakları ve gelişme potansiyelleri göz önünde bulundurularak bölgesel gelişme projelerinin hazırlanması hedeflenmiştir. (DPT, 2000). Bu dönemde GAP Projesi kapsamında bölgenin sosyal sorunlarının çözülmesine yönelik olarak GAP Sosyal Eylem Planı hazırlanmış, plan doğrultusunda GAP Girişimci Destekleme Merkezleri (GİDEM) ve Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) kurulmuştur.

2001-2005 dönemini kapsayan VIII. BYKP'de (DPT, 2001) bölgeler arası gelişmişlik ve gelir farklarının yüksek olduğu, kalkınma planlarında hedeflenen dengeli yapıya ulaşılamadığı ortaya konulmuştur. Avrupa Birliği bölgesel politikalarına uyum ilkesi gözetilerek eşitsizliklerin sürmekte olduğu belirtilmiş, yürütülmekte olan bölge planlaması projeleri (DAP, DOKAP, Yeşilırmak Havza Gelişim Planı) ayrıntılarıyla tanımlanarak planlama çalışmalarına devam edileceği belirtilmiştir. Planda devam eden GAP Master Planının 2010 hedef yılı için revizyonunun yapılacağı belirtilmiştir. Bu dönemde GAP Bölge Kalkınma Planı "Küresel Düşünce ve Yerel Koşullar Işığında Sürdürülebilir İnsani Kalkınma" vizyonu ile revize edilmiştir.

VIII. BYKP döneminde bölgesel gelişme politikası açısından önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Bu dönemde Avrupa Birliği'ne üyelik ve uyum süreci hızlanmış, bu kapsamda Türkiye'de AB istatistiki sınıflandırmasına (NUTS) paralel olarak AB bölgesel gelişme ve planlama çalışmalarına esas teşkil eden İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) oluşturularak, üç düzey halinde sınıflama yapılmıştır. İBBS ile; Düzey 1 olarak 12 Bölge Birimi, Düzey 2 olarak 26 Bölge Birimi ve Düzey 3 olarak da 81 (il) İstatistiki Bölge Birimi tanımlanmış olup, 2002 yılında yürürlüğe girmiştir.

İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması Düzey 1 ve Düzey 2 Bölge Birimleri aşağıdaki haritada yer almaktadır.

Şekil 3-1: İİBS Düzey 1 Bölgeleri (12 Bölge) (DPT, 2009).

Şekil 3-2: İİBS Düzey 2 Bölgeleri (26 Bölge) (DPT, 2009).

Bu çerçevede, bölgesel gelişme alanında, Türkiye'den 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde Ulusal Kalkınma Planı ve İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 2'lerde (NUTS 2) bölge planları hazırlanması öngörülmüştür. Belirlenen diğer bir önemli hedef Bölge planlarını uygulamak üzere, NUTS 2 düzeyinde bölge birimlerinin kurulmasıdır. Bu doğrultuda 2006 yılında İzmir ve Adana Bölgelerinde Kalkınma Ajansları kurulmuş, 2008 yılında 8 adet KA ve 2009 yılında 16 adet KA'nın kurulması ile düzey 2 bölgelerinde; planlama, koordinasyon, uygulama, izleme ve değerlendirme ve yatırım destek ofislerinden oluşan yeni bölgesel kalkınma hizmet birimleri oluşturulmuştur.

2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı (DPT, 2007) döneminde kalkınma ajanslarıyla işbirliği içinde bölge planları hazırlanmıştır. Bölgesel gelişme alanında 26 Düzey 2 bölgesinde kalkınma ajansları faaliyete geçirilmiştir. Plan döneminde 2011 yılı itibarıyla toplam ihracat, 2006 yılına göre yüzde 57,7 artarken, sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksine (SEGE 2011) göre TRC2 Bölgesi'nin de içinde yer aldığı son beş sırada yer alan Düzey-2 bölgelerinde ihracat yüzde 268 oranında artmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Plan döneminde kalkınma ajanslarının koordinasyonunda 26 bölgede kamu kuruluşları, mahalli idareler, üniversiteler, STK'lar ve işletmelerce hazırlanan 8.400 projeye mali ve

teknik destek programları kapsamında toplam 1,6 milyar TL mali destek aktarılmış, bu desteklere, yararlanıcılar tarafından sağlanan eş finansman tutarı ile birlikte toplam kaynak yaklaşık 3 milyar TL kaynak harekete geçirilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Kalkınma Bakanlığı tarafından 2011 yılında yenilenen sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması doğrultusunda iller 6 bölgeye ayrılmış, bu bölgeleme doğrultusunda yeni teşvik sistemi oluşturulmuş ve uygulamaya konulmuştur.

Şekil 3-3: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına Göre Teşvik Sitemi Bölgeleri (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

2014-2018 dönemini kapsayacak olan 10. Kalkınma Planı hazırlıkları, alt ölçekli plan ve stratejileri yönlendirecek olan 2014-2023 dönemini kapsayacak olan "Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi" hazırlanmıştır. Diğer yandan Kalkınma Bakanlığının koordinasyonu üst ölçekli planlarla uyumlu olarak yeni nesil bölge planları hazırlanmıştır. Onuncu Kalkınma Planında "Bölgesel Gelişme ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik" politikası altında; bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılarak refahın ülke sathına daha dengeli yayılması ve tüm bölgelerin potansiyeli doğrultusunda rekabet gücünün artırılması ile ulusal büyümeye ve kalkınmaya katkı yapması amaçlanmaktadır. Planda aşağıdaki bazı hedeflere ulaşılması öngörülmüştür:

- En yüksek gelirli bölgenin kişi başına gelirinin en düşük gelirli bölgeye oranının 4 kattan az olması,

- SEGE'ye göre son beş bölgenin yüzde 38,9 olan işgücüne katılım oranı yüzde 42'nin üstüne çıkması,
- Teşvik sisteminde 5. ve 6. bölge illerindeki yüzde 16 olan teşvik belgeli yatırım tutarının ülke toplamı içindeki payının yüzde 20'nin üstüne çıkması,
- Milyon kişi başına kurulan girişim sayısında en düşük 5 bölge ortalamasının 570'ten 850'nin üstüne çıkarılması hedeflenmiştir.

Onuncu Kalkınma Planının "Bölgesel Gelişme ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik" ana politikasına hizmet eden ve bölge planları ile diğer alt ölçekli planlamaları yönlendirmesi amaçlanan Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi Türkiye'nin mevcut bölgesel gelişmişlik durumunu ve farklarını, sorun ve potansiyelleri ortaya koymuştur. Bölgesel politikaların çerçevesini belirleyen BGUS belgesinde İİBS düzey 2 Bölgeleri gelir düzeylerine göre 4 grupta sınıflandırılmıştır.

Çizelge 3-1: Gelir Düzeyine göre Bölgesel Sınıflama (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Gelir Düzeyine Göre Bölgesel Sınıflama	**Bölgeler**
Yüksek Gelir Düzeyi *(Son 3 yılda kişi başına GSKD düzeyi Türkiye ortalamasının üstünde olan bölgeler)*	TR10 İstanbul Bölgesi TR42 Kocaeli Bölgesi TR41 Bursa Bölgesi TR51 Ankara Bölgesi TR21 Tekirdağ Bölgesi TR31 İzmir Bölgesi TR61 Antalya Bölgesi
Orta-Yüksek Gelir Düzeyi *(Son 3 yılda kişi başına GSKD düzeyi Türkiye ortalamasının %75'inin üstünde olan bölgeler)*	TR32 Denizli Bölgesi TR81 Zonguldak Bölgesi TR22 Balıkesir Bölgesi TR33 Kütahya Bölgesi TR62 Adana Bölgesi TR52 Konya Bölgesi
Orta-Düşük Gelir Düzeyi *(Son 3 yılda kişi başına GSKD düzeyi Türkiye ortalamasının %50'sinin üstünde olan bölgeler)*	TR90 Trabzon Bölgesi TR72 Kayseri Bölgesi TR82 Sinop Bölgesi TR83 Samsun Bölgesi TR71 Nevşehir Bölgesi TR63 Hatay Bölgesi TRB1 Malatya Bölgesi TRA1 Erzurum Bölgesi TRC1 Gaziantep Bölgesi
Düşük Gelir Düzeyi	TRC3 Mardin Bölgesi

(Son 3 yılda kişi başına GSKD düzeyi Türkiye ortalamasının %50'sinin altında olan bölgeler)	**TRC2 Diyarbakır Bölgesi** TRA2 Kars Bölgesi TRB2 Van Bölgesi

Buna göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri düşük gelir düzeyi grubunda yer almıştır. TRC2 Bölgesi zengin üretim potansiyeline karşın bu grupta yer almış ve gelir bakımından 26 düzey 2 bölgesi arasında 24. sırada yer almıştır. BGUS bölgesel politikaların farklılaşması doğrultusunda şehirlerin farklı dinamiklerine göre 7 sınıfa ayrılmıştır. Söz konusu kentsel sınıflama aşağıdaki çizelgede görülmektedir.

Çizelge 3-2: BGUS Kentsel Sınıflama (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Kentsel Sınıflama	**İller**
Metropol	İstanbul, Ankara, İzmir, Adana-Mersin (Potansiyel)
Metropol Alt Merkez	Kocaeli, Sakarya, Bursa, Tekirdağ, Manisa
Endüstriyel Büyüme Odağı	Gaziantep, Konya Kayseri Eskişehir denizli Hatay, (Kocaeli, Sakarya, Bursa, Tekirdağ, Manisa, Adana, Mersin)
Bölgesel Büyüme Odağı	Trabzon, ***Diyarbakır***, Samsun, Erzurum, Van, Elazığ Malatya, ***Şanlıurfa*** ve Sivas
Turizm Odağı	Antalya, Muğla, Aydın, Nevşehir, (İstanbul, İzmir), Afyonkarahisar, Balıkesir, Çanakkale, (Denizli), Mardin (Potansiyel)
Yapısal Dönüşüm Kent ve Bölgeleri	İkincil Sanayi Kentleri (15), Sanayi Nüvesi Olan Dönüşüm Kentleri (10), Tarımsal Nitelikli Dönüşüm Kentleri (12)
Öncelikli Gelişme Kent ve Bölgeleri	Kars, Iğdır, Ardahan, Bingöl, Muş, Bitlis, Siirt, Şırnak, Ağrı, Hakkari, Tunceli, Bayburt

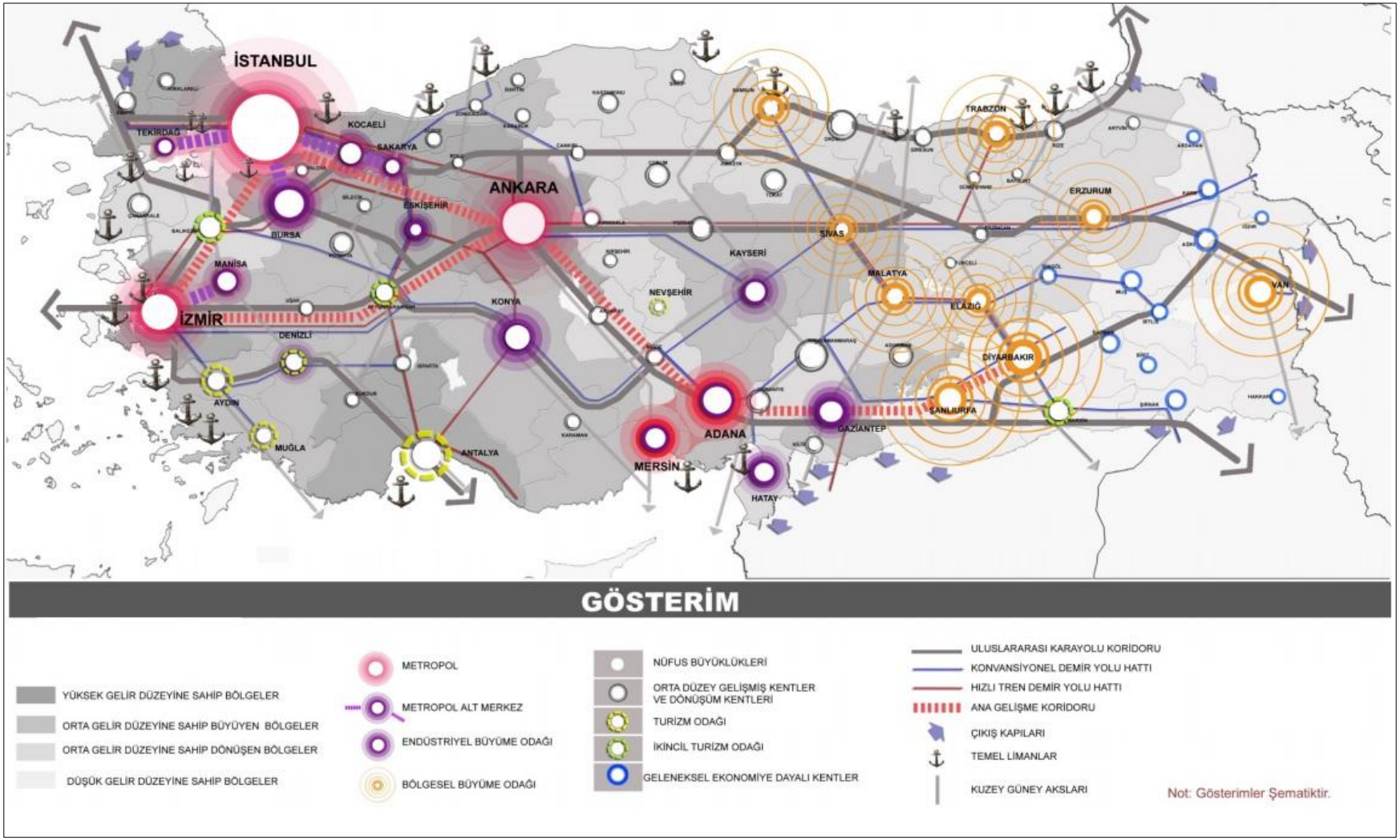
Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisinde Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri Bölgesel Büyüme Odakları olarak belirlenmiştir. Bu illerde üretimin artırılması, kentleşme ekonomilerinin geliştirilerek hızlı istihdam artışının sağlanması, sektörel uzmanlaşmaların sağlanması, ihracatın artırılması, yurtdışı merkezlerle ulaşım bağlantıları ve erişilebilirliğinin artırılması ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesi ile bölgelerin dışa açılmasının sağlanmasıdır.

Büyüme kutupları yaklaşımına dayanan Bölgesel büyüme odakları politikası ile Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde kentsel ekonomilerin geliştirilmesi, gelecekte yenilikçi

ve rekabetçi olabilecek öncü sektörlere, kentsel işgücü piyasasının hızla gelişmesine katkı sağlayacak alanlara ve ihracat kapasitesinin artırılmasına odaklanılacağı belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Bunun yanında bölgenin erişilebilirliğinin ve lojistik imkânlarının geliştirilmesi, beşeri ve sosyal sermayenin geliştirilmesi, çevre ülkeler ve piyasalarla ticaretin artırılması hedeflenmiştir.

GAP içerisinde sulama yatırımları nedeniyle (yüzde 65) en büyük gelişmenin beklendiği Diyarbakır ve Şanlıurfa merkezleri, Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisinde Türkiye için 2023 hedef yılı için belirlenen gelişme aksı içinde yer alması dikkate değerdir.

Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisinde Türkiye'de 2023 hedef yılı için öngörülen mekânsal gelime şeması aşağıdaki haritada görüldüğü gibi belirlenmiştir.

Şekil 3-4: Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2013-2023) Mekansal Gelişme Şeması (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Şemada farklı düzeydeki merkezler için farklı gelişme senaryoları belirtilmiş ve bu merkezlerin etkileşimi ile, ülkenin rekabet gücünün artırılması, küresel ve bölgesel ekonomilerle entegrasyon, ekonomik gelişme ve kalkınmanın sağlanması amaçlanmıştır. *Metropol, endüstri odakları* ve *bölgesel büyüme odakları* için ekonomik gelişme, rekabetçiliği geliştirme, yığılmalardan ve üstünlüklerden faydalanma, katma değerin artırılması, ihracatın artırılması ve dışa açılma politikaları ortak olarak belirlenmiştir. Belirlenen ana gelişme koridoru, en büyük merkez olan İstanbul ile diğer metropol ve endüstri odaklarından geçerek, önümüzdeki 10 yılda yüksek gelişmenin beklendiği Diyarbakır ve Şanlıurfa büyüme odaklarına bağlanmaktadır.

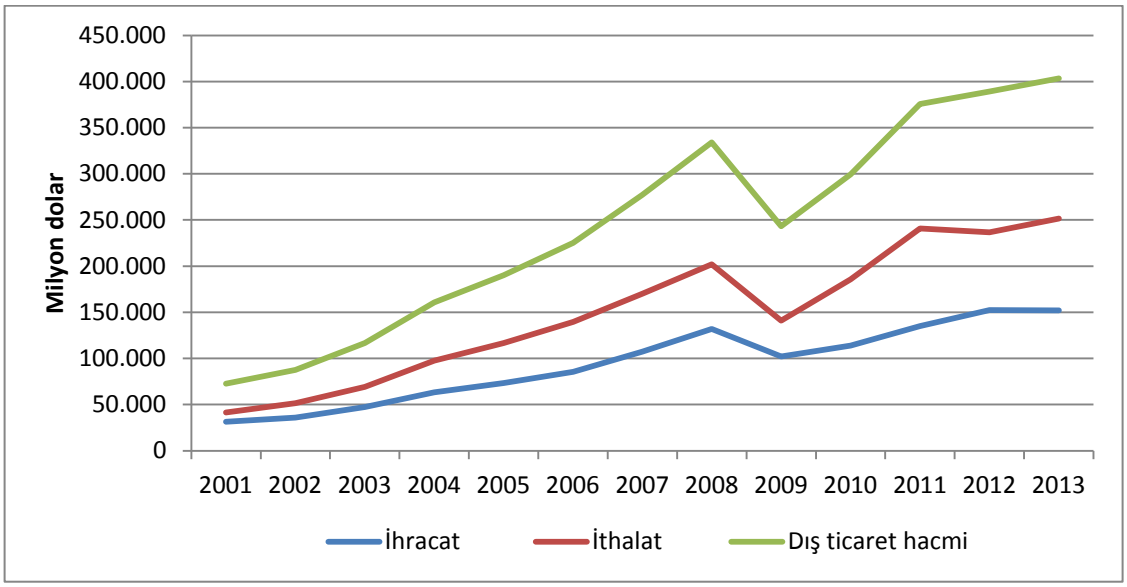
Sonuç olarak, Türkiye'nin bölgesel gelişme politikası deneyimi yarım asrı aşmıştır. Ülkemizde çeşitli dönemlerde; Doğu Marmara Planlama Projesi, Antalya Projesi, Çukurova Bölgesi Projesi, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi, Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) ve Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi hazırlanmıştır. Ancak, bölgesel kalkınma projelerinden GAP dışında kalanlar kapsamlı bir uygulama şansı bulamamıştır (DPT, 2004).

Kalkınmada öncelikli yöreleri hedef alan destek uygulamaları, organize sanayi bölgeleri politikası, yatırımlarda devlet yardımları, ücret politikaları ile birlikte yürürlüğe konulan bölge planları, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasında ve hedeflenen etkiyi yaratamamıştır. 2001 yılı Türkiye'de illere göre kişi başına gelir düzeyine (GSYİH) göre en yüksek gelire sahip olan Kocaeli (6.165 Dolar) ile en düşük gelire sahip Ağrı ili (568 Dolar) arasında yaklaşık 11 kat fark vardır. 2011 yılı GSKD verilerine (TÜİK, 2014) göre en yüksek gelirli bölge İstanbul ile (13.865 Dolar) ile en düşük gelirli Van Bölgesi (3.515 Dolar) arasında en az 4 kat fark bulunmaktadır. TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi Doğu ve Güneydoğu'da yer alan bölgeler ile birlikte Türkiye ortalamasının yüzde 50'sinin altında kalmakta, 26 bölge içinde 24. sırada gelmektedir.

3.2 Türkiye'de Dış Ticaret ve Bölgesel Dağılım

Türkiye'nin 2002 yılında 36 milyar dolar seviyesinde olan ihracatı, 2012 yılında 152 milyar dolar ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Türkiye toplam dış ticaret hacmi 2002 yılında 87.613 milyon dolarken 2013 yılında 403.519 milyon dolara çıkmıştır. Dış ticaret hacmi ve ihracatta düzenli bir artış gösteren Türkiye'de, ithalat ihracattan yüksek olduğundan dış ticaret dengesi negatiftir. İhracatın ithalatı karşılama oranı da yüzde 60'larda seyretmektedir.

2001-2013 arasındaki dönemde Türkiye'nin dış ticareti aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil 3-5: Türkiye Dış Ticaret Performansı, 2002-2013 (TÜİK, 2013).

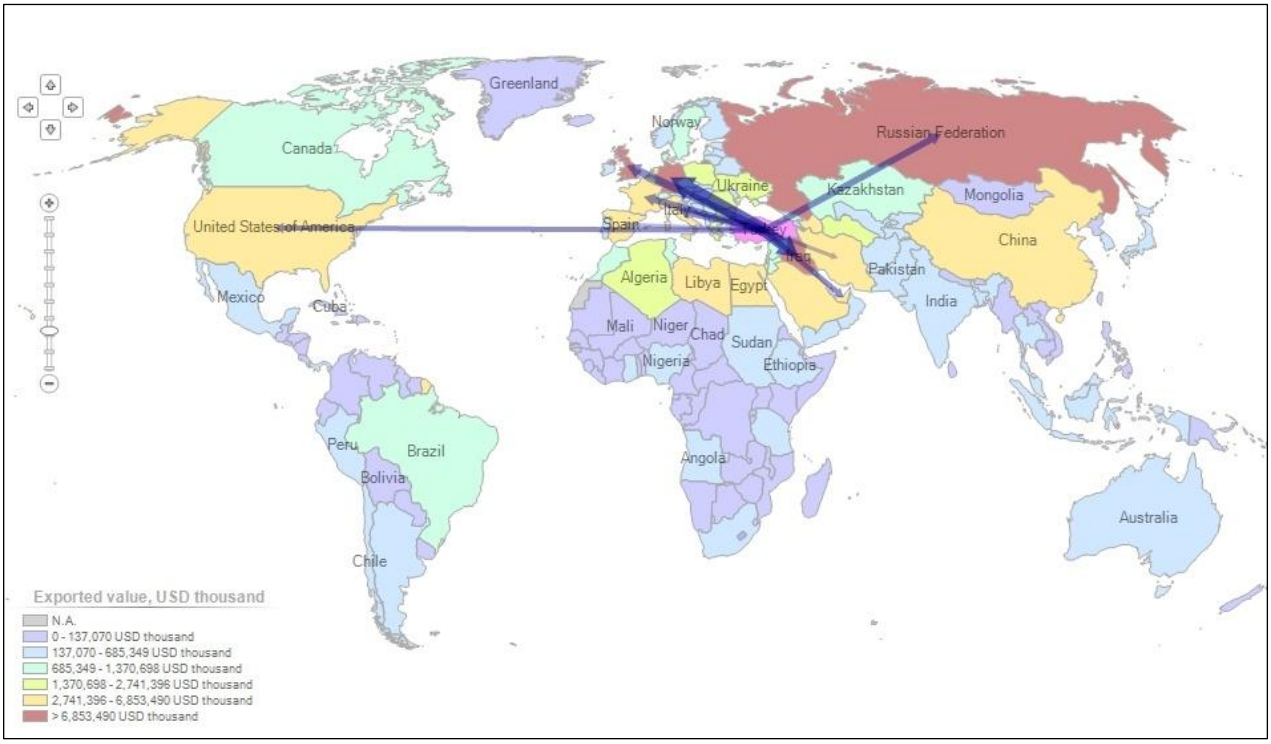
Buna göre Türkiye ihracatı sürekli olarak artmaktayken, küresel krizin etkileri ile küresel ticaretin küçülmesine karşın 2008'de Türkiye ihracatı bir miktar artmış, 2009 yılında daralma göstermiş, daha sonra tekrar artışa geçmiştir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin en çok ihracat (dış satım) ve ithalat (dışalım) yaptığı ilk 10 ülke ile ihracat-ithalat değerleri ve bu değerlerin toplam ihracat ve ithalat içindeki payları görülmektedir.

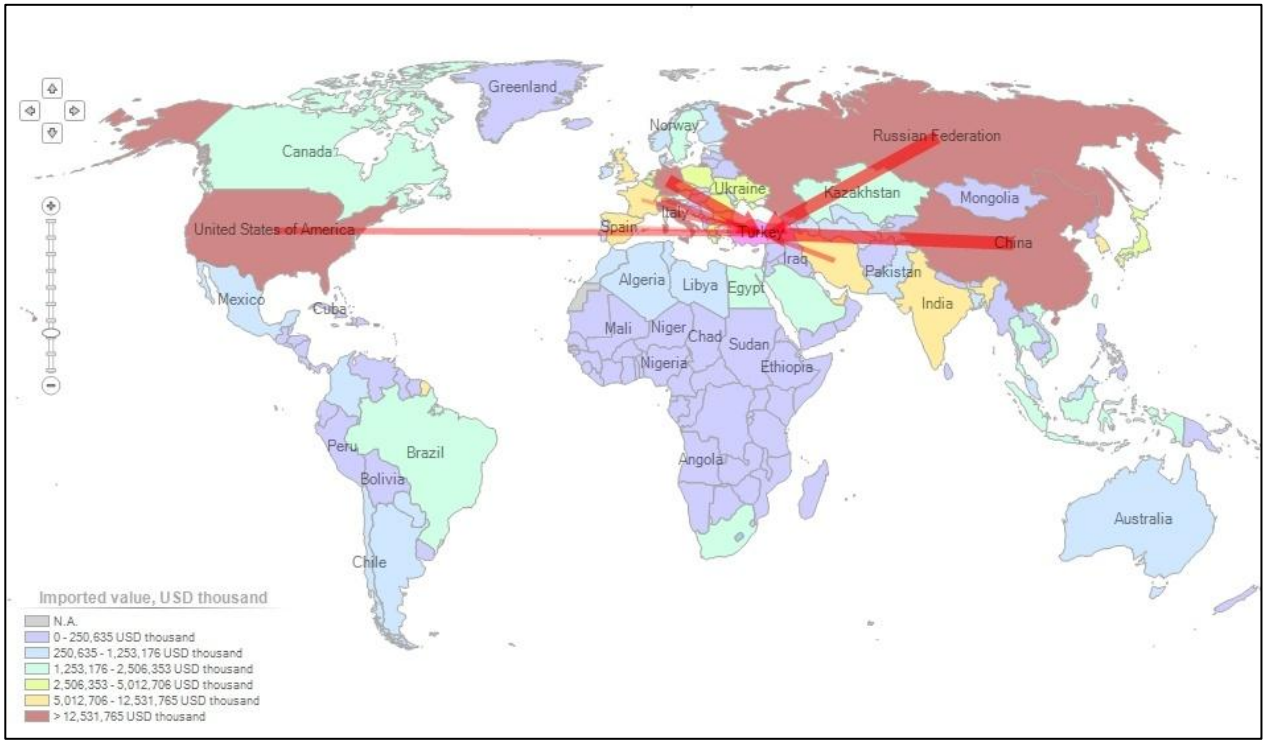
Çizelge 3-3: Türkiye Dış Ticaretinde ilk 10 Ülke (Milyon Dolar) (TÜİK, 2014).

İhracatta İlk 10 Ülke	İhracat	Payı %	İthalatta İlk 10 Ülke	İthalat	Payı %
Almanya	13.706	9	**Rusya Federasyonu**	18.247	10
Irak	11.953	8	**Çin**	17.520	10
İngiltere	8773	6	**Almanya**	14.744	10
Rusya Federasyonu	6965	5	**İtalya**	12.783	5
İtalya	6718	4	**ABD**	12.707	5
Fransa	6378	4	**İran**	10.665	4
ABD	5636	4	**İsviçre**	7615	4
BAE	4966	3	**Fransa**	7069	3
İspanya	4335	3	**İspanya**	7031	3
İran	4193	3	**Hindistan**	6461	3
Alt Toplam	73.622	48	**Alt Toplam**	147.303	59
Yıl Toplamı	151.806	100	**Yıl Toplamı**	251.650	100

Buna göre Türkiye ihracatında en büyük payı Almanya almakta, Irak bunu takip etmektedir. Irak'ın ihracat payındaki yıllık ortalama yüzde 30 büyüme hızıyla, Almanya'ya yapılan ihracat miktarını geçerek birinci sıraya çıkması beklenmektedir. Yukarıdaki tabloda ihracatın gerçekleştirildiği ilk 10 ülkenin Türkiye toplam ihracatı içindeki payı yaklaşık yüzde 50 düzeylerindedir. En çok ithalat yaptığımız ülkeler sırasıyla Rusya, Çin ve Almanya'dır. Türkiye dış ticareti ağırlıklı olarak imalat sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. İthalatın önemli bir bölümünü de enerji hammaddesi mallar oluşturmaktadır. Aşağıdaki haritada Türkiye'nin küresel ölçekteki ihracat ve ithalat haritaları görülmektedir. İlk 10 ülkenin oklarla gösterildiği haritalarda ok kalınlıkları yapılan ihracatın veya ithalatın büyüklüğünü nitelemektedir. Türkiye'nin ihracat veya ithalat yaptığı diğer ülkeler, haritada ihracat büyüklüğüne göre kırmızıdan mavi renge gösterilmektedir.

Şekil 3-6: Türkiye'nin 2013 yılı İhracat Haritası (ITC, 2014).

Şekil 3-7: Türkiye'nin 2013 yılı İthalat Haritası (ITC, 2014).

Türkiye en yüksek ithalatını Rusya ve Çin'den yapmaktadır. Rusya'dan ithal edilen malların yüzde 68'ini petrol ve doğal gaz ürünleri tek başına oluşturmaktadır. Çin'den ithal edilen malların yüzde 51'ini "elektrikli ve elektronik eşyalar" ile "makine ve motor ürünleri" oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin en çok ihraç ettiği ilk 10 ürün ile en çok ithal ettiği ilk 10 ürün görülmektedir. İkinci sütunda bu ürünlerin Türkiye toplam ihracatı veya ithalatı içindeki payları görülmektedir.

Çizelge 3-4: Türkiye Dış Ticaretinde ilk 10 Ürün (Milyon Dolar) (TÜİK, 2014).

İhracatta İlk 10 Ürün	**Payı %**	**İthalatta İlk 10 Ürün**	**Payı %**
Motorlu kara taşıtı ve römorklar	12	Ana metal sanayi	14
Ana metal sanayi	12	Kimyasal madde ve ürünler	13
Tekstil ürünleri	10	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	9
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	8	Motorlu kara taşıtı ve römorklar	8
Giyim eşyası	8	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	8
Gıda ürünleri ve içecek	7	Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli mekina ve cihazlar	3
Kimyasal madde ve ürünler	5	Atık ve hurdalar	3
Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)	5	Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları	3
Plastik ve kauçuk ürünleri	5	Tarım ve hayvancılık	3
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makina ve cihazlar	4	Tekstil ürünleri	2
Alt Toplam	76	**Alt Toplam**	79
Yıl Toplamı	100	**Yıl Toplamı**	100

Buna göre Türkiye ihracatının yüzde 76'sını, ithalatının da yüzde 79'unu ilk 10 ürün oluşturmaktadır. "Motorlu kara taşıtı ve römorklar" ihracatında ilk 5 Ülke Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya ve Rusya oluşturmaktadır. Ana metal sanayi ürünlerinde ilk beş Pazar ülke Irak, Suudi Arabistan, Birleşik Arap emirlikleri, Amerika Birleşik devletleri ve İsrail ülkeleridir. Tekstil ürünlerinde ve giyim eşyaları ihracatında ise pazarın büyük çoğunluğu Avrupa ülkeleri olup, ithalatçı ilk 5 ülke Almanya, Birleşik Krallık, İspanya, Fransa ve Hollanda'dır.

Aşağıdaki tabloda 1996-2013 yılları arasındaki 5 yıllık dönemlerde Türkiye ihracatının 7 coğrafi bölgedeki dağılımı görülmektedir.

Çizelge 3-5: Bölgelerin İhracat Performansları, 1996-2013 (GAİB, 2014).

İhracat Değeri (Milyon Dolar)								
Bölgeler	**1996**	**2000**	**2004**	**2008**	**2013**	**2004 Payı %**	**2013 Payı %**	**Büyüme Oranı %**
Marmara	16.031	19.658	47.246	97.339	99.566	75	66	521
Ege	3.682	3.769	6.424	12.290	17.741	10	12	382
İç Anadolu	1.332	1.986	3.519	8.436	12.744	6	8	857
Güneydoğu Anadolu	**281**	**500**	**1.566**	**4.390**	**8.878**	**2**	**6**	**3054**
Akdeniz	1.141	1.222	2.751	5.530	8.022	4	5	603
Karadeniz	551	506	1.414	3.337	3.679	2	2	568
Doğu Anadolu	207	134	242	703	1.180	0	1	471
Toplam	**49.486**	**55.550**	**63.167**	**132.027**	**151.812**	**100**	**100**	**207**

Tabloda Marmara Bölgesi'nin her dönem en yüksek ihracat değerine sahip olduğu görülmekteyken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi 1996 yılı ihracat miktarı sıralamasında 7 bölge arasında 6. Bölge durumundayken, 2013 yılında 4. sıraya yükselmiştir. Yine bölgelerin 1996-2013 yılları arasındaki ihracat büyüme oranlarına göre en yüksek büyümeyi Güneydoğu Anadolu Bölgesi gerçekleştirmiştir. Türkiye ihracatı içerisinde İstanbul en büyük payı almaktadır. 2013 yılında toplam ihracatın yüzde 46,7'sini İstanbul tek başına gerçekleştirmiştir. Ancak İstanbul'un ülke ihracatı içindeki payı azalmaktadır. 2002 yılında toplam ihracat içinde yüzde 58,5'lik bir payı İstanbul alırken, 2013 yılında bu pay yüzde 46,7'ye düşmüştür.

Aşağıdaki çizelgede Türkiye toplam ihracatı içinde en büyük paya sahip ilk on ve son on il görülmektedir.

Çizelge 3-6: İller itibarıyla 2013 Yılında İhracatta ilk 10 ve son 10 il (TÜİK, 2014).

İlk 10 İl				**Son 10 İl**		
Sıra	**İller**	**İhracat (Dolar)**	**Payı %**	**İller**	**İhracat (Dolar)**	**Payı %**
1	İstanbul	70.941.026.063	46,71	Bingöl	10.656.616	0,01
2	Bursa	12.269.417.138	8,08	Siirt	9.596.073	0,01
3	Kocaeli	12.172.831.769	8,02	Kırıkkale	7.599.710	0,01
4	İzmir	9.317.203.159	6,14	Bitlis	6.552.953	0,00
5	Ankara	7.989.480.479	5,26	Erzincan	3.361.064	0,00
6	Gaziantep	6.162.669.157	4,06	Ardahan	1.243.399	0,00

7	Manisa	3.851.492.363	2,54	Kars	635.193	0,00
8	Denizli	2.897.561.162	1,91	Bayburt	316.416	0,00
9	Sakarya	2.415.289.489	1,59	Gümüşhane	134.455	0,00
10	Adana	2.158.046.870	1,42	Tunceli	21.353	0,00
35	**Diyarbakır**	**237.085.697**	**0,16**			
41	**Şanlıurfa**	**154.171.409**	**0,10**			

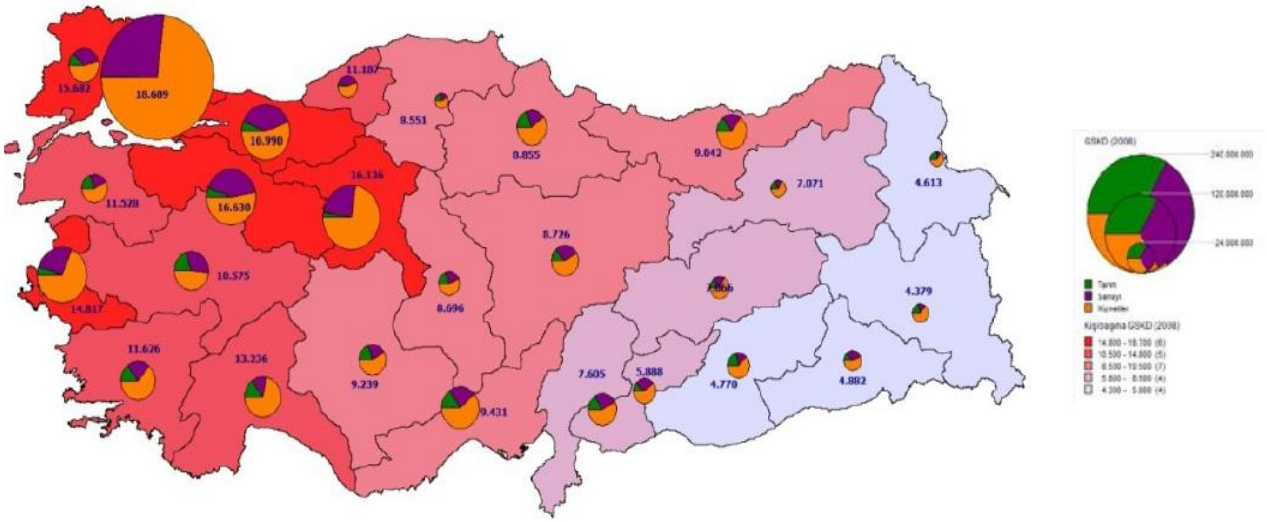
2013 yılına ait ihracat sıralamasında Diyarbakır 237.085.697 $ ile 81 il arasında 35'inci sırada ve Şanlıurfa ili 154.171.409 $ ihracat değeri ille 41. sırada yer almaktadır. Diyarbakır ülke toplam ihracatı içinde yüzde 0,16 pay alırken, son yıllarda Suriye'de yaşanan kriz nedeniyle ihracat performansı önemli oranda düşen Şanlıurfa ülke ihracatının yüzde 0,10'unu oluşturmaktadır. Diyarbakır ihracatı, son yıllarda ülke ortalamasının üstünde bir artış göstermiş olsa da Türkiye toplam ihracatı içinde aldığı pay oldukça düşük olup 2013 yılında % 0,16 olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına ihracat miktarı da Türkiye'de 1.981 dolar iken Diyarbakır'da 13 kat daha düşük olarak 147 dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Buna karşın Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan ve Diyarbakır ile benzer sosyo-kültürel ve coğrafi özelliklere sahip Gaziantep ili, 2013 yılında da 6 milyar doların üzerindeki ihracatı ile Diyarbakır'dan 26 kat daha fazla ihracat yapmıştır (Deniz, 2014).

3.3 Ekonomik Büyüme ve Bölgelerdeki Durum

Türkiye 2000'li yıllardan sonra hızlı büyüme sürecine girmiştir. Krizlerin yaşandığı 2001 ve 2009 yıllarında ekonomik hacimde daralma görülse de, diğer yıllarda yüksek büyüme hızlarında seyrettiği söylenebilir. Bölgesel eşitsizliklerin yoğun olduğu ülkemizde bölgesel ekonomik hacim ve gelirlere göre de büyük farklılıklar görülmektedir. 2001 yılı illere göre kişi başına düşen GSYİH verilerine göre en yüksek gelire sahip olan Kocaeli (6.165 Dolar) ile Ağrı ili 568 Dolar) arasında yaklaşık 11 kat fark vardır. Bu durumdan daha da kötüsü, gelişmişlik düzeyi itibarıyla ülke ortalamasının altında yer alan illerden çoğunun kişi başına düşen GSYİH sırasının bir önceki araştırma dönemine (1996) göre, daha gerilere düşmüş olmasıdır (DPT, 2006).

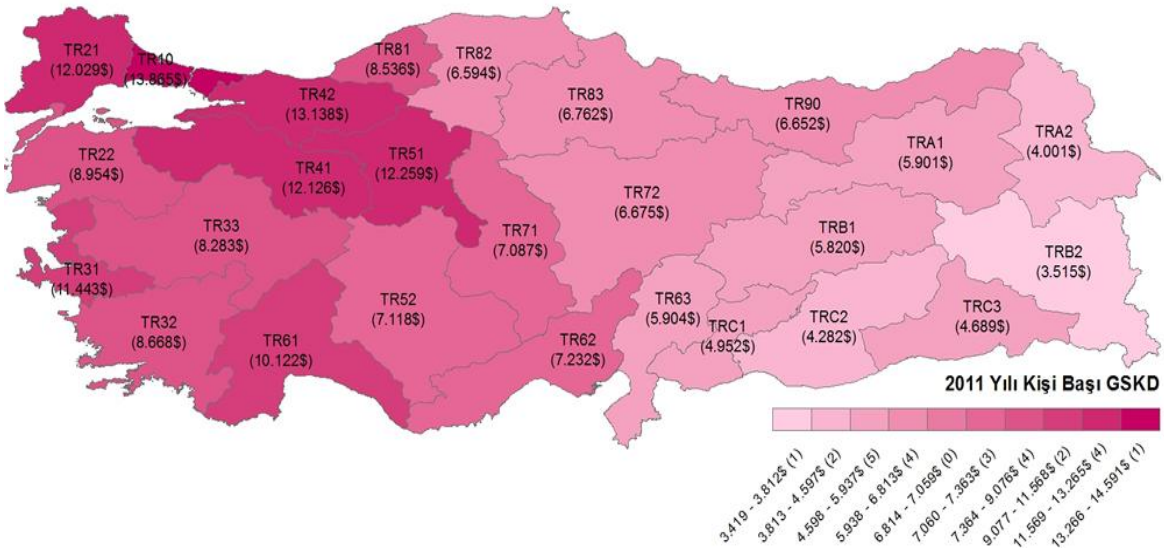
2004 yılından bu yana iller bazında GSYİH verileri yayınlanmamaktadır. Bunun yerine 2004 yılından itibaren TÜİK tarafından İİBS Düzey 2 Bölge birimleri bazında Gayri

Safi Katma Değer (GSKD) verileri yayınlanmaktadır. Aşağıdaki haritada Türkiye'de yaratılan GSKD'nin bölgelere dağılımı ve GSKD'nin sektörlere göre dağılımı 2008 sonuçları ile gösterilmektedir.

Şekil 3-8: GSKD'nin 26 düzey 2 Bölgesinde Dağılımı ve Kişi Başına GSKD (Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Yukarıdaki haritada Türkiye ekonomide yaratılan katma değerin bölgelere dağılımı görülmektedir. Mevcut ekonomik hacme bakıldığında Türkiye ekonomisinin büyük çoğunluğunun İstanbul ve çevresi metropollerde yoğunlaştığı görülmektedir. TÜİK tarafından açıklanan 2011 yılı kişi başına düşen GSKD değerleri düzey 2 bölgelerine göre aşağıdaki haritada görülmektedir.

Şekil 3-9: 26 Düzey 2 Bölgesinde Kişi Başına GSKD Dağılımı (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2014).

Kişi başına üretim veya kişi başına geliri yansıtan kişi başına düşen GSKD oranlarına göre Doğu ve Güneydoğu illerinin en düşük gelir düzeyinde kaldığı ve TRC2 Bölgesinin de 26 en düşük gelire sahip 3. Bölge olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bölgelerin 2004-2011 döneminde bölgelerin GSKD verileri ve yüzdesel büyüme oranları gösterilmiştir.

Çizelge 3-7: 2004-2011 arasında Bölgesel GSKD, Paylar ve Büyüme Oranı, Bin TL (TÜİK, 2014).

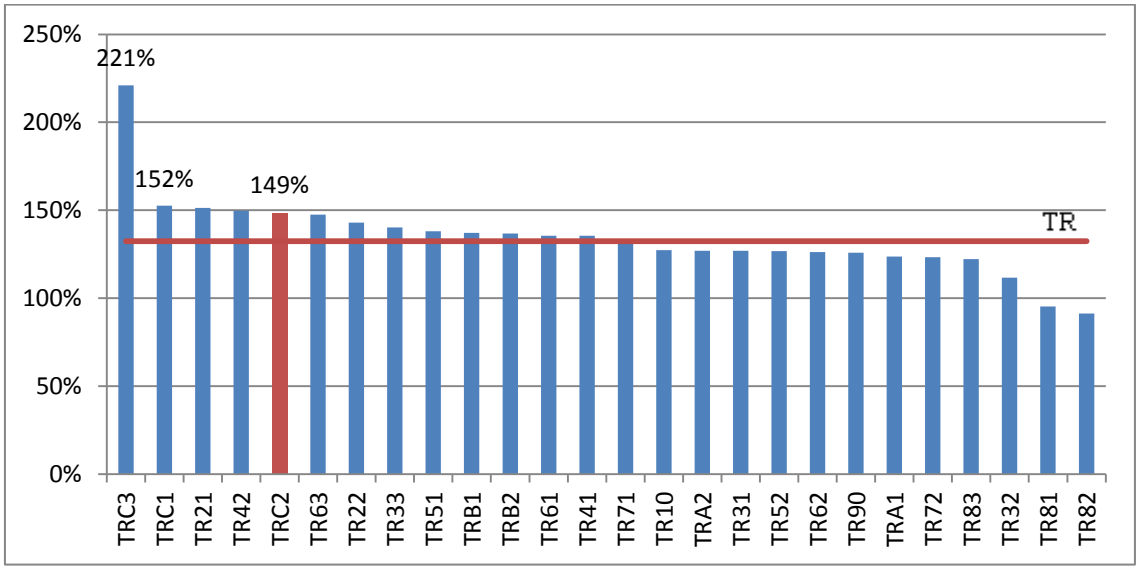
Sıra	İBBS2	Bölgeler	2004 GSKD	2008 GSKD	2011 GSKD	2004 Pay %	2011 Pay %	Büyüme oranı %
1	TR10	İstanbul	137.445.626	236.293.086	312.437.660	28	27	127
2	TR51	Ankara	41.724.058	72.784.720	99.304.709	8	9	138
3	TR31	İzmir	33.466.656	55.859.157	75.922.162	7	7	127
4	TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	31.229.718	56.670.413	73.528.126	6	6	135
5	TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	28.948.384	52.576.318	72.270.948	6	6	150
6	TR61	Antalya, Isparta, Burdur	19.426.569	32.941.880	45.746.298	4	4	135
7	TR62	Adana, Mersin	20.120.471	34.120.118	45.529.304	4	4	126
8	TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	17.199.480	30.970.272	41.304.909	3	4	140
9	TR32	Aydın, Denizli, Muğla	18.952.007	30.798.743	40.106.739	4	3	112
10	TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	12.401.839	23.227.726	31.168.871	3	3	151
11	TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	13.927.568	24.141.055	30.943.620	3	3	122
12	TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	12.035.936	21.880.965	29.790.758	2	3	148
13	TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	12.420.882	22.600.000	28.046.924	3	2	126
14	TR52	Konya, Karaman	11.895.953	20.270.377	26.967.317	2	2	127
15	TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	11.780.597	20.059.248	26.306.909	2	2	123
16	TR22	Balıkesir, Çanakkale	10.145.822	18.453.821	24.647.513	2	2	143
17	**TRC2**	**Şanlıurfa, Diyarbakır**	**9.354.714**	**14.441.022**	**23.258.247**	**2**	**2**	**149**
18	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	8.035.266	13.489.538	20.288.517	2	2	152
19	TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	7.653.499	12.939.573	17.775.668	2	2	132
20	TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	6.766.898	11.393.014	16.047.989	1	1	137
21	TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	4.951.075	9.504.753	15.891.229	1	1	221
22	TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	7.526.303	11.402.299	14.702.618		1	95
23	TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	5.064.326	8.662.709	11.989.848	1	1	137
24	TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	4.735.871	7.557.603	10.592.427	1	1	124

25	TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	4.288.594	6.289.362	8.198.649	1	1	91
26	TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	3.385.948	5.257.444	7.685.179	1	1	12
	TR	Türkiye	494.884.058	854.585.214	1.150.453.139	100	100	132

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi birinciliği İstanbul Ankara ve diğer metropollerin oluşturduğu listede TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi 17. sırada, TRC1 Gaziantep Bölgesinin önünde bulunmaktadır. Sıralamada ilk beş bölge olan İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa ve Kocaeli bölgeleri Türkiye GSKD'sinin yüzde 55'ini oluşturmaktadır. Diğer 21 bölgenin GSKD içindeki payları düşük kalmaktadır. TRC2 Bölgesi'nin ülke GSKD'si içinde yüzde 2 pay almıştır. Bölgenin payı yıllara göre artmaktadır, ancak bölgeler arasındaki sıralaması değişmemiştir.

Bölgelerin ekonomik büyümesi açısından bakıldığında 2004-2011 yılları arasında GSKD'sini oransal olarak en çok artıran bölgelerin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bölgeler olduğu dikkat çekmektedir. Bu dönemde ülke ortalamasının üstünde bir hızla artarak TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi GSKD miktarını 2,5 kat artırmıştır.

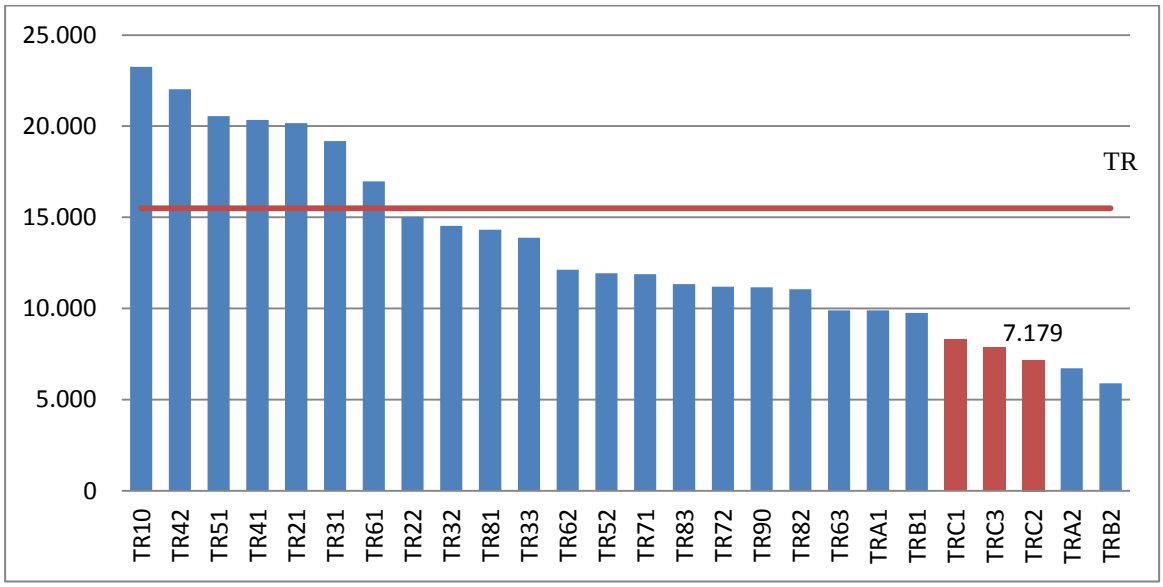
Aşağıdaki grafik 2004-2011 bölgelerin ekonomik büyüme oranlarını ve bu dönemde en hızlı büyüyen bölgeleri göstermektedir.

Şekil 3-10: Düzey 2 Bölgelerinde 2004-2011 Döneminde Büyüme Oranları (TÜİK, 2014).

Bu dönemde en yüksek büyüme oranına sahip bölge TRC3 Mardin Bölgesi olup, onu Gaziantep, Edirne, Kocaeli, Diyarbakır Bölgeleri izlemektedir.

Kişi başına üretim, kişi başına gelir yani refahı yansıtan kişi başına GSKD değerlerine bakıldığında durum bölgesel gelişmişlik farklarına paralel olarak değişmektedir. Aşağıdaki tabloda 2011 yılı fert başına milli gelire karşılık olarak değerlendirilebilecek olan kişi başına düşen GSKD miktarları Türkiye ve İBBS Düzey 2 bölgeleri karşılaştırılmaktadır.

Şekil 3-11: Düzey 2 Bölgelerinde 2011 Yılı Kişi Başına Düşen GSKD miktarları, TL (TÜİK, 2014).

Buna göre Türkiye ortalamasının altında olan 19 adet düzey 2 bölgesi bulunmaktadır. Türkiye'de kişi başına GSKD'nin 15.500 TL olduğu 2011 yılında, 1. sırada bulunan İstanbul ile (23.247 TL) ile Van Bölgesi (5894 TL) arasında 4 kat fark bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan alt bölgelerin Türkiye ekonomisine sağladığı katma değer miktarına karşın, bölgenin kişi başına düşen GSKD'de gerilere düştüğü görülmektedir.

.

3.4 Bölgelerin Dışa Açıklığı

Ekonomilerin dışa açıklığı (openness) uluslararası ticaret performanslarına bağlıdır. Ülke veya bölgelerin büyüklükleri ve konumları da diğer etmenlerle beraber dışa açıklığını etkilemektedir. Ticaret bağlantıları daha yoğun, ihracat ve ithalat miktarları yüksek olan ülke veya bölgeler daha dışa açık bir ekonomiye sahiptir.

Dışa açıklık veya ticaret açıklığını ölçmek konusunda yapılan çalışmalarda benzer metotlar kullanılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de bölgelerin dışa açıklık düzeyini ölçmek için, bölgelerin ihracat ve ithalat toplam değerinin GSYH değerine oranlanması kullanılmıştır[1]. Buna göre; 1996 yılında illerin ticaret açıklığına göre sıralanmasında İstanbul ilk sırayı alırken, Gaziantep 7. sırada yer almıştır. Aynı dönemde Diyarbakır 58. sırada, Şanlıurfa ise 60. sıradadır.

Aşağıdaki tabloda illere göre GSYH verilerine göre 1996 ve 2000 yıllarında illerin dışa açıklık durumu incelenmiştir.

Çizelge 3-8: 1996-2000 dönemi Ekonomide Dışa Açıklık (Ekonomi Bakanlığı, 2014; TÜİK, 2014).

	Dışa Açıklık, 1996			Dışa Açıklık, 2000	
1	İstanbul	1,00	**1**	İstanbul	1,08
2	Kocaeli	0,66	**2**	Kocaeli	0,76
3	İzmir	0,45	**3**	Bursa	0,63
4	Bursa	0,42	**4**	Ankara	0,41
5	Giresun	0,30	**5**	İzmir	0,40
6	Adana	0,29	**6**	Gaziantep	0,34
7	Gaziantep	0,28	**7**	Şırnak	0,31
8	Denizli	0,26	**8**	Zonguldak	0,28
9	Ankara	0,26	**9**	Denizli	0,26
10	Şırnak	0,26	**10**	Kayseri	0,26

Buna göre 1996 ve 2000 yıllarındaki dışa açıklık sıralamasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan iki il ilk 10'da yer almaktadır. 1996-2000 yılları arasında Gaziantep

[1] 1996-2013 dönemleri için iller bazında ve bölge bazında olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. 1996-2000 dönemi için iller bazında ticaret açıklığı ölçülmüş, 2001 sonrası dönemde il düzeyinde GSYH ölçülmediği için bölge bazında GSKD değerleri alınmıştır.

ve Şırnak illeri 6. ve 7. sıraya yükselmiştir. Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri 2000 sıralamasında 65. ve 50. sırada yer almıştır. 2001 sonrasında TÜİK tarafından illere göre GSYİH yerine düzey 2 bölge birimleri bazında GSKD verisi üretildiğinden, 2000 sonrası dönemde bölgelerin dışa açıklık durumu İBBS düzey 2 birimleri bazında ve GSKD değerleri kullanılarak ölçülmüştür.

Çizelge 3-9: Düzey 2 Bölge Birimlerinde Dışa Açıklık, 2004-2011 (Ekonomi Bakanlığı 2014; TÜİK 2014).

	Dışa Açıklık, 2004		**Dışa Açıklık, 2010**		**Dışa Açıklık,2011**	
1	İstanbul	1,02	İstanbul	0,86	İstanbul	1,00
2	Bursa, Eskişehir, Bilecik	0,50	**Gaziantep, Adıyaman, Kilis**	0,61	**Gaziantep, Adıyaman, Kilis**	0,80
3	**Gaziantep, Adıyaman, Kilis**	0,48	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	0,59	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	0,67
4	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	0,42	Bursa, Eskişehir, Bilecik	0,54	Bursa, Eskişehir, Bilecik	0,57
5	İzmir	0,38	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	0,39	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	0,54
6	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	0,22	İzmir	0,36	İzmir	0,41
7	Zonguldak, Karabük, Bartın	0,21	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	0,30	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	0,36
8	Ankara	0,21	Zonguldak, Karabük, Bartın	0,28	Ankara	0,31
9	Adana, Mersin	0,20	Ankara	0,26	Zonguldak, Karabük, Bartın	0,30
10	Kayseri, Sivas, Yozgat	0,18	Adana, Mersin	0,22	Adana, Mersin	0,27
11	Aydın, Denizli, Muğla	0,16	Aydın, Denizli, Muğla	0,21	Aydın, Denizli, Muğla	0,26
12	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	0,15	Kayseri, Sivas, Yozgat	0,18	Kayseri, Sivas, Yozgat	0,22
13	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	0,11	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	0,16	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	0,21
14	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	0,10	Konya, Karaman	0,14	Konya, Karaman	0,17
15	Konya, Karaman	0,09	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	0,13	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	0,14
16	Antalya, Isparta, Burdur	0,08	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	0,09	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	0,10
17	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	0,07	Antalya, Isparta, Burdur	0,08	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	0,10
18	Balıkesir, Çanakkale	0,06	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	0,07	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	0,08
19	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	0,05	Balıkesir, Çanakkale	0,07	Balıkesir, Çanakkale	0,08
20	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	0,04	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	0,06	Antalya, Isparta, Burdur	0,08
21	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	0,03	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	0,05	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	0,06
22	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	0,03	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	0,05	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	0,06

23	**Şanlıurfa, Diyarbakır**	0,02	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	0,05	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	0,05
24	Kastamonu, Çankırı, Sinop	0,02	**Şanlıurfa, Diyarbakır**	0,05	**Şanlıurfa, Diyarbakır**	0,05
25	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	0,01	Kastamonu, Çankırı, Sinop	0,02	Kastamonu, Çankırı, Sinop	0,03
26	Erzurum, Erzincan, Bayburt	0,01	Erzurum, Erzincan, Bayburt	0,01	Erzurum, Erzincan, Bayburt	0,02
	Türkiye	0,46		0,46		0,33

2011 yılı verileri ile ölçülen ekonomide dışa açıklık analizi sonuçlarına göre, İstanbul 1. sırada gelmekte, ancak takip eden iller ve bölgeler arasında zaman içinde değişimler yaşandığı görülmüştür. 1996 yılında Gaziantep ili ticaret açıklığı katsayısı iller arasında 7. sırada iken, 2011 yılında Gaziantep Bölgesi ekonomik açıklığı en yüksek olan 2. bölge olmuştur. Gaziantep ili ile Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri gerek coğrafi ve konumsal olarak gerekse de sosyo-kültürel olarak büyük benzerlikler taşımaktadırlar. Bu nedenle Gaziantep ilinin yüksek ekonomik performansı ve dışa açıklığı TRC2 Bölgesi için bir örnek teşkil etmektedir. 2004-2011 dönemleri arasında TRC3 Mardin Bölgesinin de ekonomik açıklık performansının arttığı görülmektedir. Bu durum, Habur sınır kapısının ihracatta diğer bölgeler tarafından da kullanılması ve Gümrük kayıtlarının Mardin Bölgesinde tutulmasından kaynaklanmaktadır. Özetle, bu dönemde Güneydoğu Bölgelerinin dışa açıklığının önemli ölçüde arttığı görülmektedir.

3.5 Bölgesel Rekabet Edebilirlik

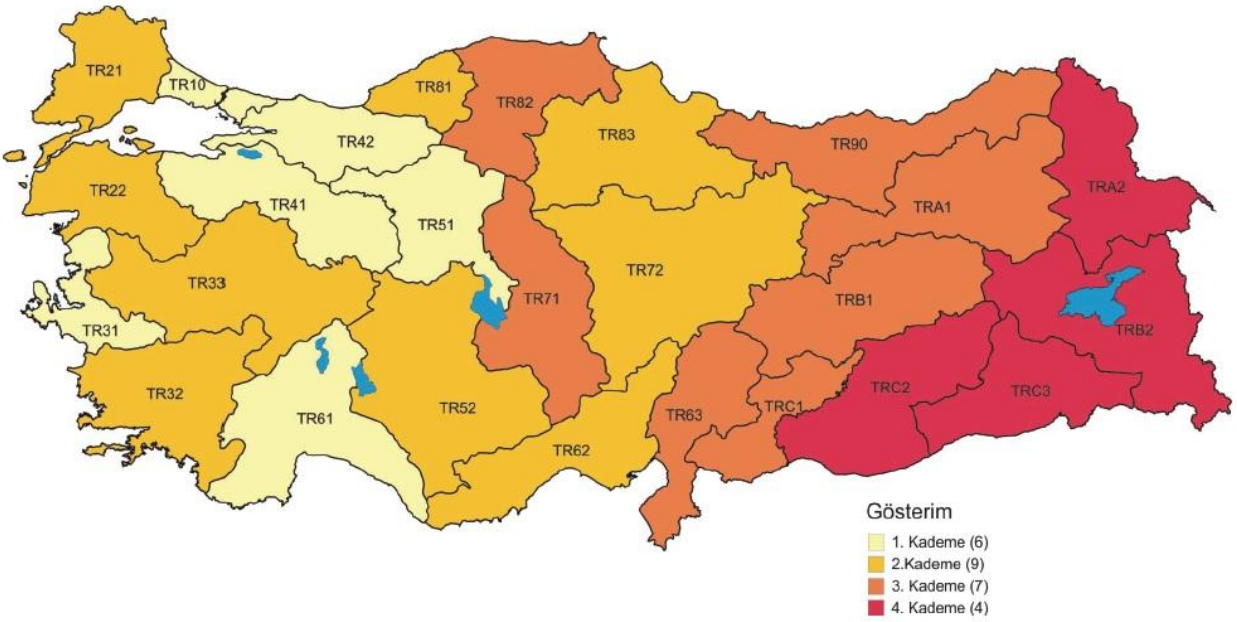
Günümüzde küresel ticaret ağlarına entegrasyonun başlıca koşullarından biri de bölgelerin veya kentlerin rekabet gücüdür. Bölgesel gelişmişlik farklarının yüksek olduğu ülkemizde bölgelerin rekabet güçlerinde de büyük eşitsizlikler görülmektedir. Önemli potansiyellere sahip olmasına karşın azgelişmiş bölgelerin bu potansiyellerini değerlendirememesi, ülke ekonomisini ve rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir.

Bu bölümde aşağıda yer alan bazı rekabetçilik araştırmaları sonuçları kullanılarak bölgelerin rekabetçi güçlerinin ve TRC2 Bölgesi'nin Türkiye içindeki yeri incelenecektir.

Çizelge 3-10: Bazı Bölgesel ve Kentsel Rekabet Endeksleri

Endeksin Adı	Hazırlayan kuruluş	Hazırlandığı Yıl
Küresel Rekabet Endeksi Araştırması	İstanbul Üniversitesi	2012
Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksi	Kalkınma Bakanlığı	2011
İllerarası Rekabetçilik Endeksi	URAK- Uluslararası Rekabet Kurumu	2010
Türkiye Rekabet Endeksi	EDAM -Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi	2009
Bölgesel rekabet gücü endeksi	Erkut-Albayrak	2009

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan 2011 yılı "*İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması* (SEGE)"ye göre, Türkiye'de bölgeler ve iller *demografi, eğitim, sağlık, istihdam, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik* ve *yaşam kalitesi* olmak üzere 8 alt kategoride çoğunluğu 2009-2010 yıllarına ait göstergelerle incelenmiştir. Buna göre bölgeler gelişmişlik düzeyine göre İİBS düzey 2 bölgeleri 4 bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Şekil 3-12: SEGE 2011 Bölgelerin 4 kademeli Gelişmişlik Sıralaması (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

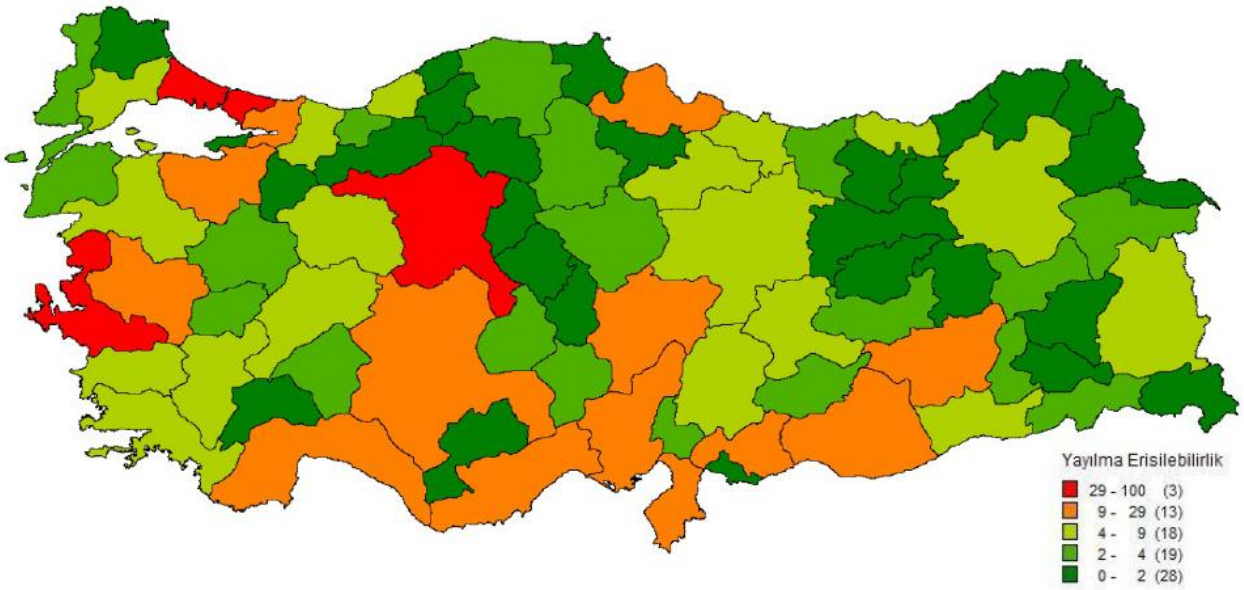
Aynı çalışmada iller sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi sonuçlarına göre 6 gruba ayrılmıştır. Ekonomi Bakanlığınca yürütülen teşvik sisteminde bölgesel teşvik uygulamaları için bu sınıflama kullanılmıştır. Bu bölgeleme aşağıdaki haritada gösterilmiştir.

Şekil 3-13: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Bu sıralamaya göre; Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri 6. Bölgede yer almıştır. 2003 yılında yapılan SEGE'de Diyarbakır 63. sırada, Şanlıurfa ise 68. sırada yer almaktayken, kullanılan değişkenlerin etkisi ile 2011 yılında hazırlanan sıralamada Diyarbakır 67.sıraya, Şanlıurfa ise 73. sıraya gerilemiştir. Diyarbakır ve Şanlıurfa Türkiye'nin büyük illeri arasında olmasına karşın, merkezlerin rekabet güçleri yeterli görünmemektedir. Bölge illeri temel göstergeler açısından Türkiye ortalamasının altında bir performans göstermektedir. Erişilebilirlik ve altyapı bakımından rekabetçi olan TRC2 Bölgesi, özellikle beşeri göstergeler ve işgücü piyasası göstergelerinde son sıralara düşmektedir.

Bölgesel gelişmişlik farkları, merkez-çevre sorunu ve bölgesel kalkınma için diğer bir bakışla bölgesel rekabet için erişilebilirlik önemli bir belirleyicidir. İçinde bulunduğumuz dönemde de bir yandan coğrafi uzaklıkların önemi azalmış gibi görünse de, ticaret ağları için bölgelerin erişilebilirliği ve bağlantıları hayati önem taşır. Bu kapsamda bölgelerin ulusal ve uluslararası pazarlara erişebilirlik bakımından endeks sonuçları aşağıda görülmektedir. Buna göre Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri ülkenin ikinci derecede erişilebilir merkezleri arasında görülmektedir.

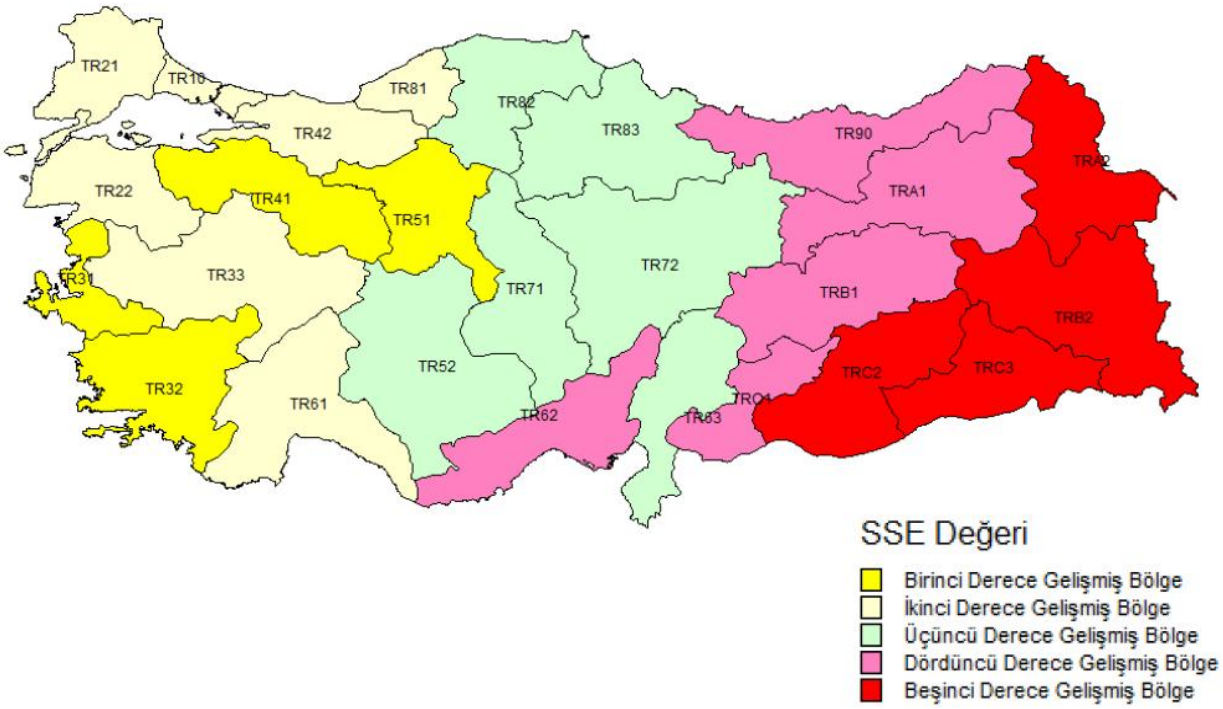

Şekil 3-14: İllerin Erişilebilirlik Endeksi (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Yukarıdaki haritada TRC2 Bölgesi illerinin erişilebilirlik ve bağlantılıkta birinci grupta olan İstanbul, İzmir ve Ankara metropollerinden sonra ikinci grupta yer aldığı görülmektedir. Mevcutta yüksek üretim potansiyeline sahip ve GAP yatırımlarının tamamlanması ile yüksek üretim artışının beklendiği TRC2 Bölgesi'nin bu durumu kilit bir potansiyelin varlığına işaret etmektedir.

Rekabette belirleyici alanlardan bir diğeri sosyal sermayedir. Bu konuda 1990'larda ve 2000'li yıllarda yapılan araştırmalarda Türkiye OECD üyesi ve üye olmayan ülkeler arasında son sıralarda yer almıştır. Buna paralel olarak Türkiye'nin bölgelerinde sosyal sermaye göstergeleri de düşük olup, yapılan çalışmalar bölgelerin sosyal sermaye göstergelerinin genel olarak sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri ile uyumlu olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki haritada, 2011 yılında yapılan sosyal sermayenin ekonomik gelişme üstündeki etkisi ile Türkiye'de sosyal sermayenin bölge bazında hesaplanması konulu araştırmanın sonuçları görülmektedir. Sonuçlara göre TRC2 Bölgesi sosyal sermayenin en düşük olduğu bölgeler arasında görülmektedir.

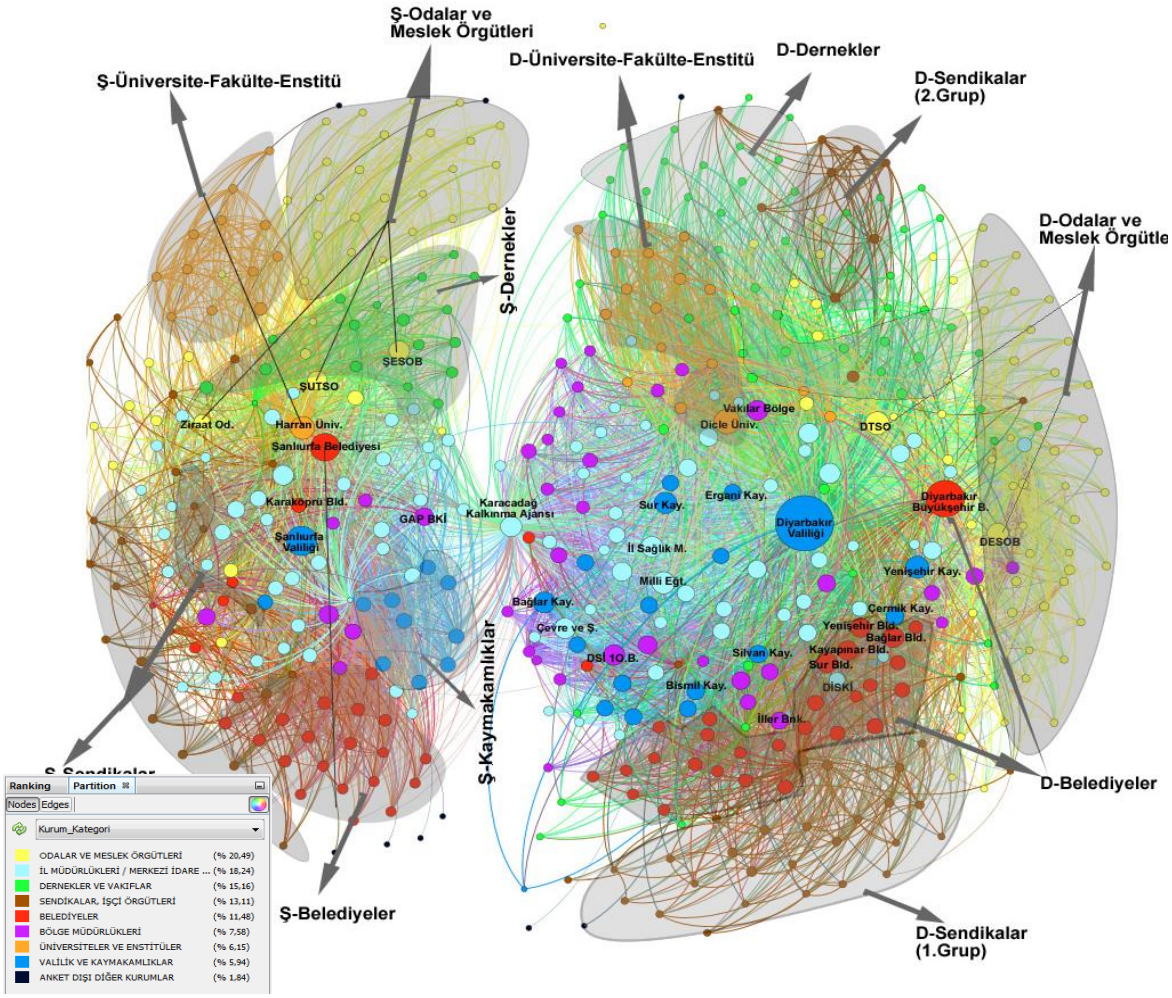

Şekil 3-15: Bölgelerin Sosyal Sermaye Seviyelerine Göre Gruplandırılması (Tüysüz, 2011).

Sosyal sermaye düzeyi en yüksek bölgeler İzmir, Ankara, Aydın ve Bursa bölgeleri iken en düşük olduğu bölgelerin doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yer alan bölgelerin oluşturması, ekonomik gelişmenin de belirleyicilerinden olan ve rekabet edebilirlikte önemli rol oynayan sosyal sermayenin, bölgelerin gelişmişliliği ile uyumu dikkat çekicidir.

Karacadağ Kalkınma Ajansı tarafından, bölgenin sosyal sermaye ve kurumsal işbirliği yapısının anlaşılması için yapılan araştırma sonuçlarına göre; bölgede işbirliği kültürü zayıf olarak tanımlanmıştır. Kurumlar arası ortaklık ve işbirliği önünde engel olarak Diyarbakır'da "finansal kaynakların kısıtlı olması", Şanlıurfa'da "nitelikli insan kaynaklarının eksikliği" ön plana çıkmıştır.

Yapılan ağ analizi sonuçları; Diyarbakır-Şanlıurfa illeri kurumsal yapıları itibariyle iki ayrı kutupsal merkez şeklinde yapılanmıştır. TRC2 (Diyarbakır ve Şanlıurfa) Bölgesi illeri arasında işbirliği ilişkisi olmadığı veya çok az olduğu, iki kutbu birbirine bağlayan tek kurumun Kalkınma Ajansı olduğu ortaya çıkmıştır.

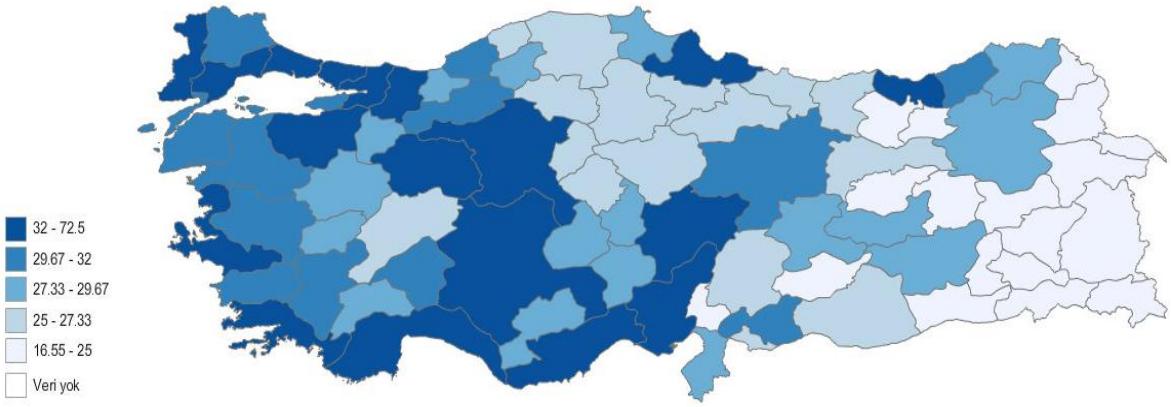
Şekil 3-16: TRC2 Bölgesi İşbirliği Ağı; Kurum Kategorilerine Göre İlişkiler (Delil ve diğ, 2014).

Kurumlar arası işbirliği ağında, illerde merkezi konumda olan kurumlar Valilik ve Belediyelerdir. Çok sayıda kurumla işbirliği içinde olan kurumlar Diyarbakır ve Şanlıurfa Valilikleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Şanlıurfa Belediyesi, Dicle Üniversitesi Rektörlüğü, Harran Üniversitesi Rektörlüğü, GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Karacadağ Kalkınma Ajansı ve iki ilin Ticaret ve Sanayi Odaları ile Esnaf ve Sanatkâr Odaları Birlikleri olarak görülmüştür.

Mevzuata dayalı ilişkilerin dışında kurumlar arasında gönüllü işbirliklerinin ağ analizine dönüştürülmesiyle, illerde valiliklerin rolünün azaldığı belediyelerin konumunun güçlendiği görülmüştür.

İstanbul Üniversitesi tarafından 2012 yılında yapılan *Türkiye'de Küresel Rekabet Endeksi Projesi* sonuçlarına göre Türkiye'de illerin rekabet endeksi ve sıralamaları oluşturulmuştur. Buna göre bölgeler ve iller *demografik yapı, altyapı, ulaşım ve erişebilirlik, sağlık, eğitim, sosyal yaşam, makro ekonomi, dış ticaret, finansal piyasalar, turizm, tarım, inovasyon, girişimcilik, yükseköğretim teknolojik altyapı* olmak üzere alt kategorilerde farklı değişkenlerle endeksler oluşturulmuştur.

Genel "Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi"ne göre illerin sıralama sonuçları aşağıdaki haritada görüldüğü gibi tespit edilmiştir.

Şekil 3-17: İllerin Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi (İstanbul Üniversitesi, 2012).

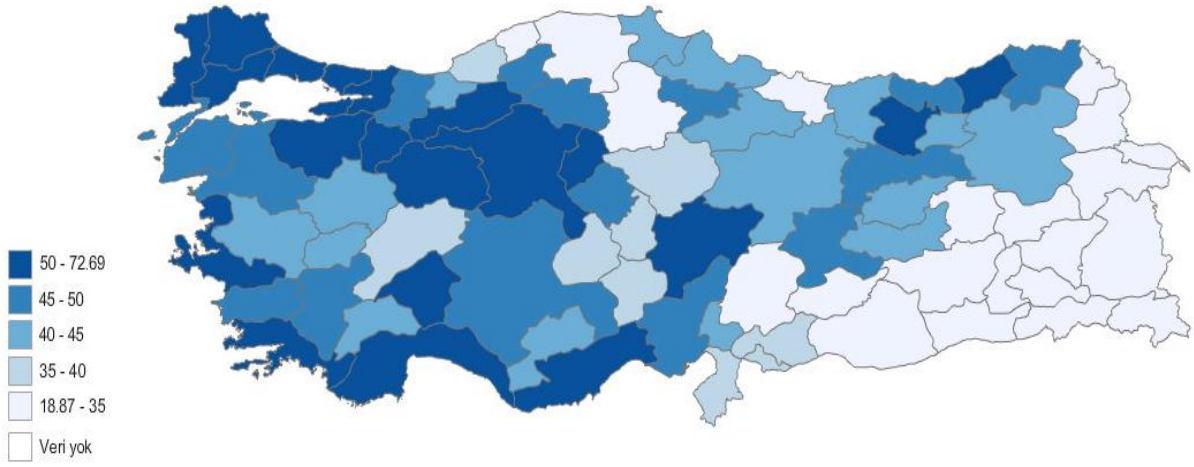
Harita da bölgesel genellemelerden ziyade belli merkezlerin görece yüksek rekabet güçleriyle öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu iller bölgelerinde görece gelişmiş merkezlerdir. Genel Endeks sıralamasına göre ilk 10 ve son 10 il ile Diyarbakır ve Şanlıurfa ya ait sonuçlar aşağıda görülmektedir.

Çizelge 3-11: Küresel Rekabet Genel Endeksinde İlk 10 ve Son 10 İl (İstanbul Üniversitesi, 2012).

İlk 10 İl			Son 10 İl		
Sıra	**İller**	**Endeks Değeri**	**Sıra**	**İller**	**Endeks Değeri**
1	İstanbul	72,50	**72**	Batman	21,96
2	Ankara	53,75	**73**	Iğdır	21,77
3	İzmir	46,90	**74**	Siirt	21,55
4	Kocaeli	41,33	**75**	Ardahan	21,45
5	Bursa	40,30	**76**	Bingöl	21,13
6	Antalya	40,17	**77**	Bitlis	20,33
7	Eskişehir	40,17	**78**	Ağrı	19,75
8	Adana	36,74	**79**	Şırnak	18,48
9	Konya	34,55	**80**	Muş	17,98
10	Mersin	34,48	**81**	Hakkari	16,55
40	**Diyarbakır**	**28,17**	**56**	**Şanlıurfa**	**25,84**

Sıralamaya göre İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa illeri ilk sıradayken; doğu ve güneydoğu bölgelerinde yer alan iller son sıralarda yer almış, Diyarbakır ortalarda 40. Sırada, Şanlıurfa ili de 56. Sırada yer almıştır. Diyarbakır ilinin sağlık, ulaşım ve altyapıda; Şanlıurfa ilinin ise ulaşım ve altyapıda ülke ortalamasına yakın seyretmesine karşın, her iki ilin özellikle demografik yapı ve eğitim başlıklarında ülkenin son sıralarında yer alması ve ekonomik etkinlikte yeterli performansı gösterememeleri yaşam kalitesini ve rekabetçilik düzeyini olumsuz etkilemektedir.

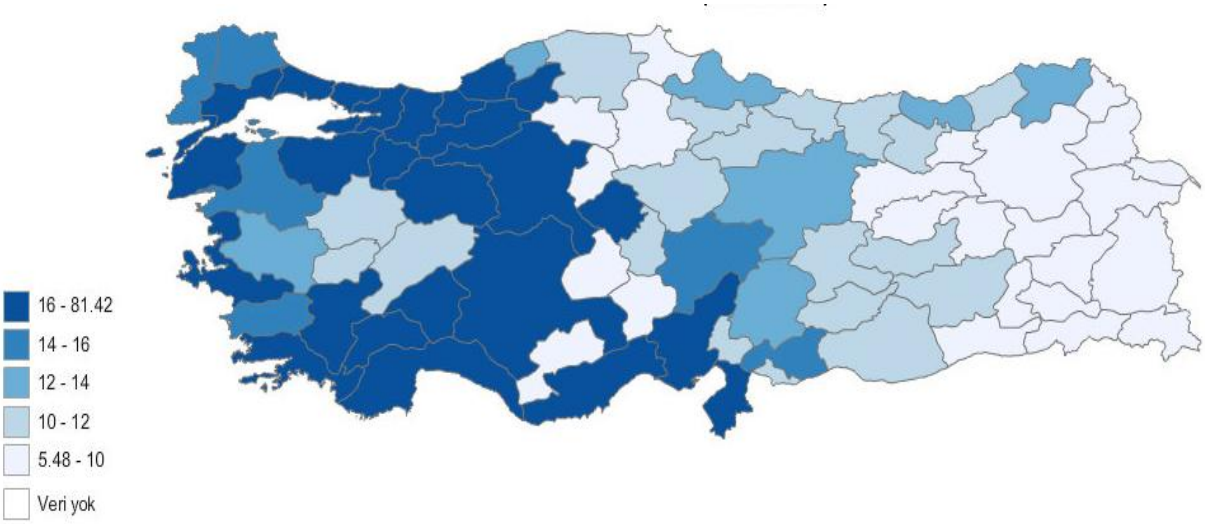
İllerin Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi "temel göstergeler", "ekonomik etkinlik" ve "inovasyon" alt endekslerinden oluşmaktadır. "Demografik yapı", "altyapı", "ulaşım" "sağlık", "eğitim", "güvenlik" ve "sosyal yaşam" alt göstergelerinden oluşan "Temel Göstergeler Endeksi" sonuçları aşağıdaki haritada görülmektedir.

Şekil 3-18: İllerin Temel Göstergeler Endeksi (İstanbul Üniversitesi, 2012).

Haritada Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki illerin en alt sıralara düştüğü görülmektedir. Söz konusu illerde eğitim ve sosyal yaşam göstergeleri Türkiye ortalamalarının altında olup, beşeri sermaye ve sosyal sermaye göstergeleri düşüktür.

"Makro ekonomi", "işgücü piyasası", "dış ticaret- sanayi", "finansal piyasalar", "turizm" ve "tarım" alt endekslerinden oluşan "Ekonomik Etkinlik Endeksi" sonuçları aşağıdaki haritada görülmektedir.

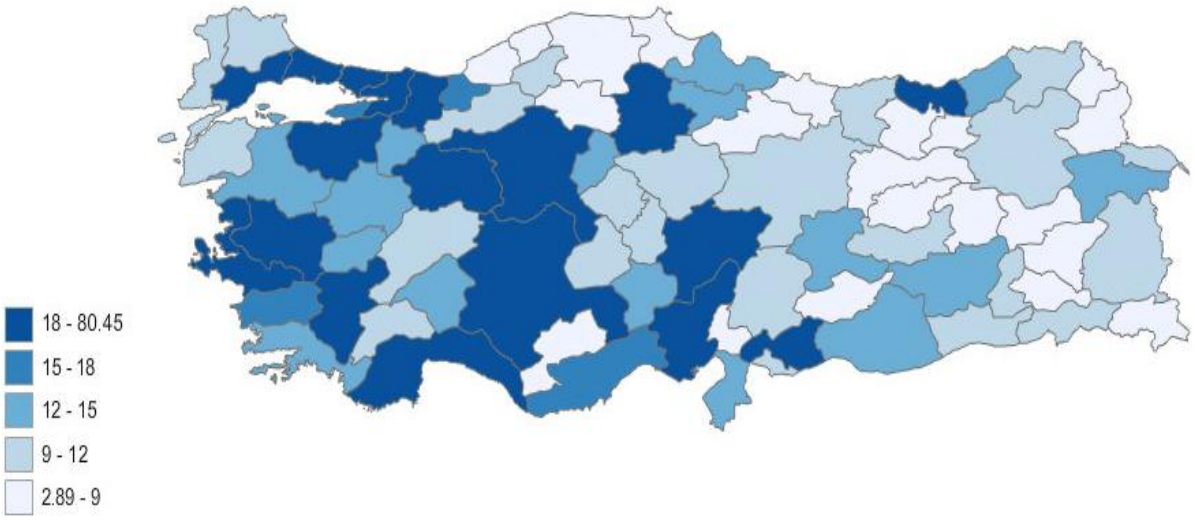

Şekil 3-19: İllerin Ekonomik Etkinlik Endeksi (İstanbul Üniversitesi, 2012).

Buna göre İstanbul, Ankara ve diğer sanayileşmiş merkezler ile turizm merkezlerinin en yüksek endeks değerini aldığı, ekonomik hacmin düşük kaldığı Doğu illerinin en düşük sıralarda yer aldığı, Diyarbakır, Şanlıurfa, Trabzon, Kahramanmaraş gibi büyük

merkezlerin orta sıralarda yer aldığı görülmektedir. Diyarbakır ve Şanlıurfa merkezleri üretim hacimlerinin ve şehir ekonomilerinin büyüklüğü doğrultusunda Doğu ve Güneydoğu'da öne çıkan iller arasındadır.

"İnovasyon", "girişimcilik", "yükseköğretim" ve "teknolojik altyapı" alt endekslerinden oluşan "İnovasyon endeksi" sonuçları aşağıdaki gibidir.

Şekil 3-20: İllerin İnovasyon Endeksi (İstanbul Üniversitesi, 2012).

Haritada görüldüğü gibi endeks sonuçları şehirlerin büyüklükleri, gelişmişlik sıralamaları ve üretim hacimlerine paralel olarak görülmektedir. Diyarbakır ve Şanlıurfa merkezleri üretim hacimlerinin büyüklüğü doğrultusunda Doğu ve Güneydoğu'da öne çıkan iller arasındadır.

Aşağıdaki tabloda farklı rekabetçilik araştırmaları kapsamında TRC2 Bölgesi'nin genel endeks, yapılan sıralamalar ve alt başlıklardaki endeks sonuçları ile sıralamalar görülmektedir.

Çizelge 3-12: Rekabetçilik Endekslerinde Bölge İlleri (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

		Diyarbakır	**Şanlıurfa**
İstanbul Üniversitesi-Küresel Rekabet Endeksi Araştırması (2012)	Genel Sıralama	**40**	**56**
	Demografik Yapı	**72**	**69**
	Altyapı	**22**	**41**
	Ulaşım ve Erişilebilirlik	**32**	**16**

	Sağlık	30	52
	Eğitim	**78**	**79**
	Sosyal Yaşam	64	77
Kalkınma Bakanlığı-Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksi (2011)	Genel Sıralama	67	73
Urak - İller Arası Rekabetçilik Endeksi Araştırması (2010)	Genel Sıralama	**32**	**39**
	Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi	**64**	**74**
	Erişebilirlik	**33**	**37**
	Markalaşma Becerisi ve Yenilikçik	13	51
	Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli	**29**	**7**
Edam- Türkiye İçin Rekabet Endeksi Araştırması (2009)	*Genel Sıralama*	67	74
	Ekonomik Etkinlik ve Canlılık	42	52
	Emek Piyasası	68	75
	İnsani Sermaye	**71**	**78**
	Sosyal Sermaye	**68**	**74**
	Fiziki Altyapı	66	69
Bölgesel Rekabet Gücü Endeksi (Albayrak 2009)	*Bölgesel rekabet gücü endeksi*	54	59
	Yenilikçi ekonomik çevre endeksi	29	28
	Nitelikli işgücü endeksi	**54**	**73**
	Sanayi endeksi	65	66
	Ekonomik aktiflik endeksi	**33**	**13**
	Turizm-ticaret endeksi	40	52

Uluslararası Rekabet Kurumu tarafından 2007-2008, 2008-2009 ve 2009-2010 dönemlerinde yapılan İller Arası Rekabetçilik Endeksi sonuçlarına göre, Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri genel endeks sıralamalarında sırası devamlı yükselen 10 il arasında yer almış, Diyarbakır 2007-2010 yılları arasında 7 basamak yükselişle en hızlı yükselen il olmuştur. 2009-2010 döneminde en rekabetçi 32. il olarak belirlenen Diyarbakır'ın "Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik" alt endeksinde göstermiş olduğu ilerlemenin; Şanlıurfa'nın ise "Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli" alt endeksi genel endeks değerine olumlu yönde yansıdığı belirtilmiştir. Ancak beşeri sermaye ve yaşam kalitesi endeksinde bölge illerinin performansı çok düşük kalmaktadır.

Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezinin yaptığı Türkiye İçin Rekabet Endeksi Araştırmasına göre, bölge illeri performansında en düşük endeks değerini; "insani sermaye", "sosyal sermaye" ve "emek piyasası"nda aldığı görülmektedir. İnsani sermayesini düşüren önemli bir etkenin okuma yazma oranının düşüklüğü olduğu belirtilmektedir.

Erkut ve Albayrak (2009) tarafından yapılan rekabet gücü sıralamasında Diyarbakır ve Şanlıurfa Bölgesinin rekabet gücünü düşüren alt endekslerin Sanayi endeksi ve nitelikli işgücü endeksi olduğu görülmüştür.

Yapılan araştırmalar, Türkiye'de ihracat miktarının düzenli olarak arttığı, Türkiye ihracatı içerisinde İstanbul'un yüzde 46,71 ile en büyük payı aldığı ancak İstanbul'un ülke ihracatı içindeki payının sürekli olarak azalma eğiliminde olduğunu göstermiştir. Yıllara göre Türkiye ihracatının bölgesel dağılımı incelendiğinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan illerin ihracat artış oranının diğer bölgelerin ve ilerin üstünde bir artış eğilimi gösterdiği görülmüştür. Özellikle Doğu ve Güneydoğu gelişmişlik farklarının yüksek olduğu ülkemizde, ihracat artışının bu bölgelere yayılması olumlu bir gelişme ve fırsat olarak değerlendirilmiştir. Ancak bölgede Gaziantep önemli miktarda ihracat gerçekleştirmekteyken, bölgenin diğer 2 büyük merkezi olan Diyarbakır ve Şanlıurfa'da ihracat miktarı düşük kalmaktadır.

Türkiye'de var olan bölgesel eşitsizlikler, ekonomik büyüme rakamlarına yansımaktadır. 1996 ve 2001 yılları illere göre kişi başına düşen GSYİH verilerine göre en yüksek gelire sahip olan Kocaeli (6.165 Dolar) ile Ağrı ili 568 Dolar) arasında yaklaşık 11 kat fark vardır. 2001 yılından sonra iller bazında GSYH üretilmemesi, İİBS düzey 2 bölge birimleri bazında GSKD verisi üretilmesi nedeniyle karşılaştırma yapılamamaktadır. Küresel ekonomik eğilime paralel olarak, gelişmekte olan ülkeler arasında olan Türkiye 2000'li yıllarla birlikte hızlı büyüme sürecine girmiştir. Ancak eşitsizliklerin azalmadığı görülmektedir. 2004-2011 yılları arasındaki bölgesel GSKD miktarlarına göre, en yüksek büyüme Güneydoğu Bölgesinde gerçekleşmiş olmasına karşın, bu durum kişi başına düşen GSKD diğer bir deyişle kişi başına düşen gelire yansımamakta, Doğu ve Güneydoğu illeri ülke ortalamasının yarısının altında gelire sahip görülmektedir.

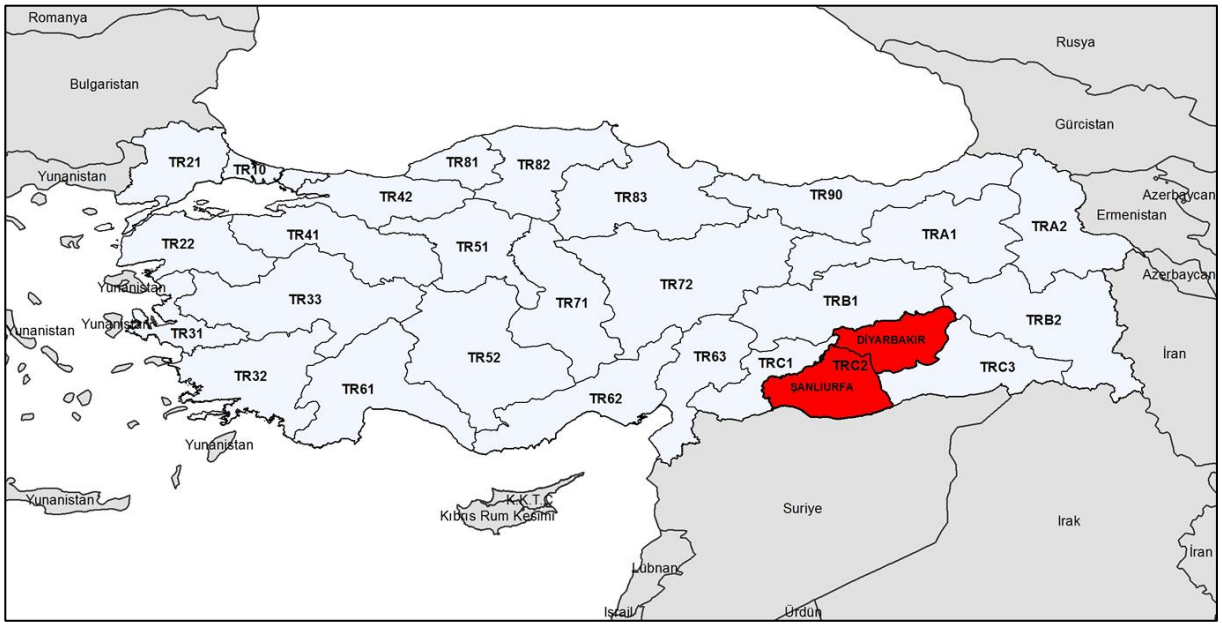
Küreselleşme, ticaretin küreselleşme etkileri ve ekonomilerin dışa açılması, bölgesel eşitsizliklere çift yönlü olarak yansımaktadır. Genel eğilim, rekabet avantajlarından dolayı yeni yatırımların daha gelişmiş ve büyük şehirleri seçmesi nedeniyle eşitsizliklerin daha da artması iken, rekabet gücünü artıran ve dış pazarlara entegre olabilen bölgelerde kalkınmada önemli başarılar alınmaktadır. 1996-2011 döneminde bölgesel ekonomilerin dışa açıklık göstergelerine göre; İstanbul birinci sıradayken Gaziantep ilinin 10. sıradan 2. sıraya çıkması dikkat çekicidir. Bu dönemde TRC3 Mardin Bölgesi'nin de dışa açıklık miktarını önemli oranda artırdığı, özetle bu dönemde Güneydoğu Bölgeleri'nin dışa açıklığının arttığı görülmektedir.

Bölgesel gelişme/kalkınma, ticaret, dışa açılma ve küresel pazarlara entegre olunması konusunda bölgelerin rekabet edebilirliği ve üstünlükleri büyük önem taşımaktadır. Bölgelerin rekabet güçlerinde büyük farklar ve eşitsizliklerin görüldüğü ülkemizde, TRC2 Bölgesi erişilebilirlik, altyapı, tarım, ekonomik aktiflik ve ticarette rekabetçi görünürken, beşeri ve sosyal sermayeye ilişkin göstergeler ile işgücü piyasasına ilişkin göstergelerde son sıralarda yer almaktadır. Küresel pazarlara entegrasyon ve dışa açılma için rekabetçilikte belirleyici bir bileşen olan erişilebilirlikte, TRC2 Bölgesi'nin rekabetçi avantaja sahip olması önemli bir potansiyel oluştururken, beşeri ve sosyal sermayeye ilişkin eksiklerini kapatacak önlemlerin alınması gerekmektedir.

4. TRC2 BÖLGESİ VE DIŞ TİCARETİ

4.1 TRC2 Bölgesi'nin Dünya ve Ülke'deki Konumu

TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi; Türkiye'nin güneydoğusunda bir sınır bölgesi olup Türkiye'nin Ortadoğu coğrafyasına açılan kapılarından biridir. TRC2 Bölgesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan Dicle ve Fırat Havzaları içinde yer almaktadır. Bölge; batıda Gaziantep, Adıyaman ve Malatya, kuzeyinde Elazığ ve Bingöl, doğusunda Mardin ve Batman ve güneyinde Suriye ile komşudur.

Şekil 4-1: TRC2 Bölgesi'nin Türkiye'deki Konumu (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

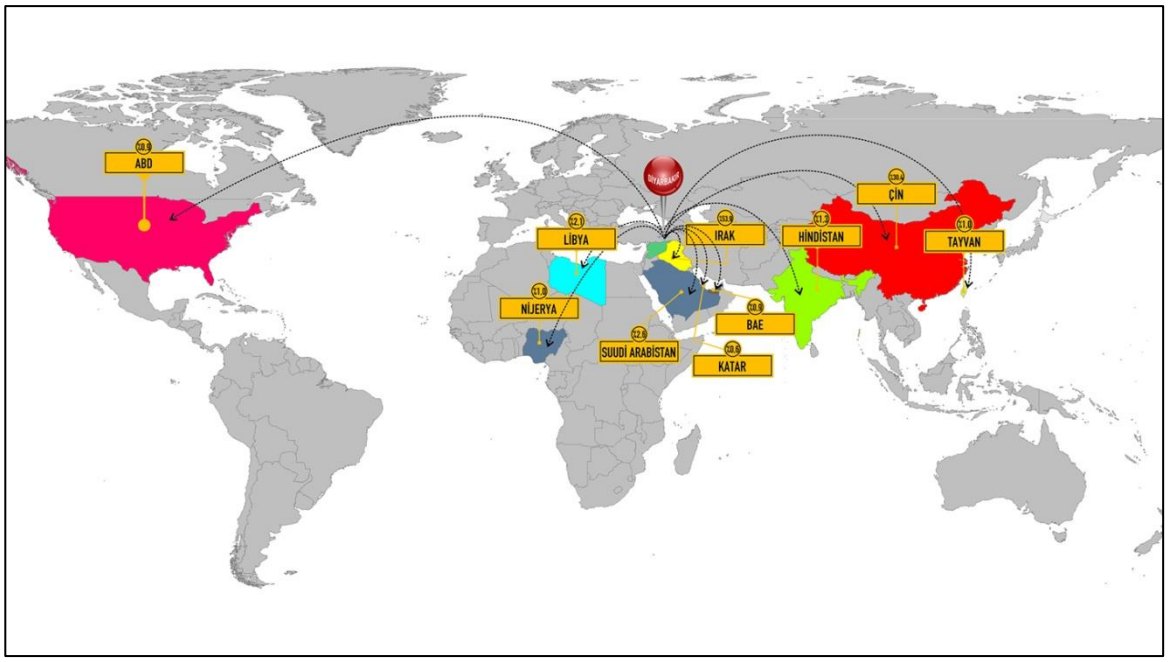
Bölge, başta Irak ve Suriye olmak üzere Ortadoğu ülkeleri ile geçmişten gelen ekonomik ve kültürel ilişkilere sahiptir. Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri tarihte İpekyolu ticaret yolu üstünde yer aldığından, Bölge hem ticaret, hem de üretim bakımından önemli merkezler olarak canlılığını korumuştur.

19. yüzyılda Diyarbakır'da pamuklu, yünlü, ipekli kumaş dokumacılığı, demircilik, bakırcılık ve kuyumculuk önemli sanayi ve ticari faaliyetlerdir. Diyarbakır, Avrupa pazarlarına büyük miktarlarda tekstil ürünü ihraç etmesi açısından zengin bir geleneğe sahiptir. 1900'lerin başında Diyarbakır; İstanbul, Bursa ve Trabzon'dan sonra en önemli tekstil üretim merkezidir. Diğer taraftan bölge dışına imalat malları ihraç eden önemli bir sanayi merkezidir (ÖZER, 2012). Bu durum günümüz ekonomik durumu ile karşılaştırıldığında, bölgede ciddi bir gerileme ve içine kapanmanın gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

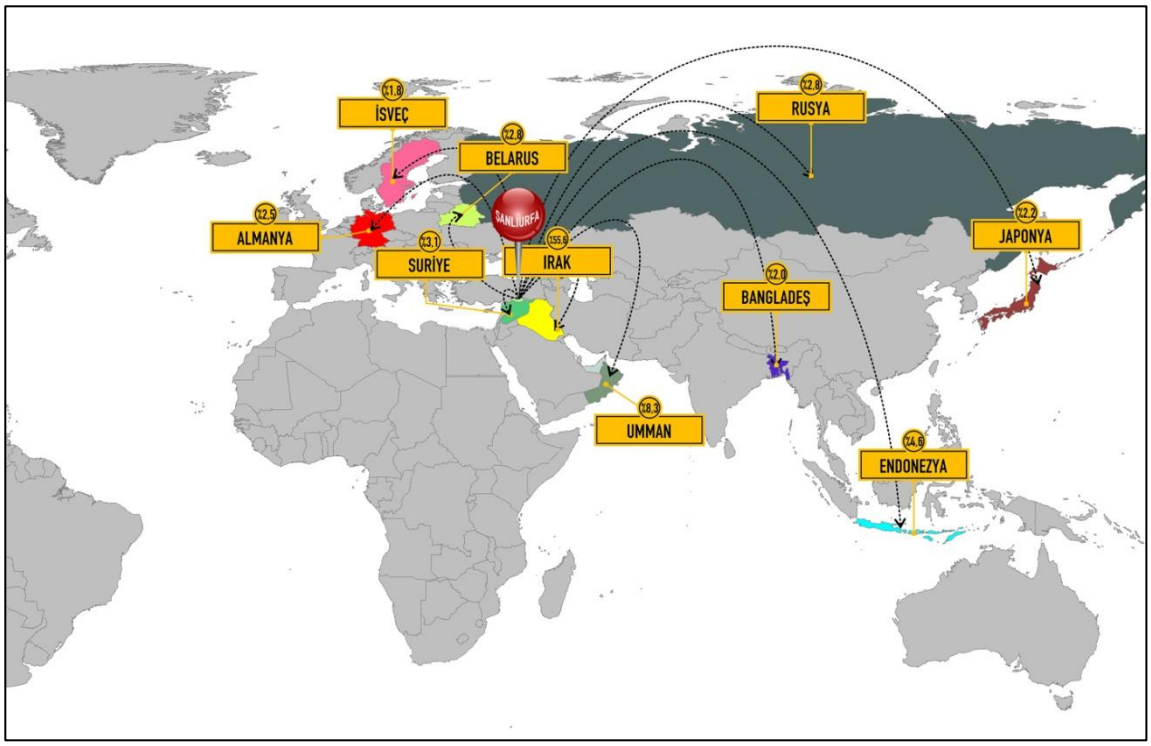
1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre Diyarbakır genelinde 771 adet sanayi işletmesi bulunmakta, bunların 348 adedi tarımsal sanayi, 199 adedi dokuma sanayi, 50 adedi sair bitkisel madde ve ağaç mamulleri sanayi, 22 adedi bina inşaatı sanayi, 2 adedi maden çıkarma sanayi, 133 adedi maden işletme sanayi, 2 adedi kâğıt ve karton sanayi ve 15 adedi kimya sanayisidir (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013). 1927 yılı verilerine göre kentte istihdamın tarımsal sanayi, dokuma ve madencilik sanayi dallarında yoğunlaşması, günümüz istihdam ve işyeri sayılarıyla karşılaştırıldığında dikkat çekicidir. Günümüzde bölgede sanayi üretimi ve istihdamı Türkiye ortalamasının çok gerisinde kalmıştır.

Tekeli (2009) Güneydoğu Bölgesi'nin geride kalma sorununu, cumhuriyet sonrası sınırların kapanması ile bölge ekonomisinin Halep ve çevresinden oluşan ekonomik sistemlerle bağlantının (ilişkilerin) kesilmesi olduğu ve bölgede izlenen nüfus politikalarıyla ilişkilendirmektedir. Söz konusu dönemde azalan ekonomik ilişkiler son 10 yılda tekrar hareketlenmiş, ekonomik ve sosyal ilişkiler artmıştır. Ancak son yıllarda Suriye'de yaşanan iç savaş ortamı bölgeyi özellikle Şanlıurfa dış ticaretini olumsuz etkilemiştir.

Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin kayıtlı ihracat verilerine göre en çok ihracat gerçekleştirdiği ilk ülkeler de bu ülkeler olmaktadır. Bölge illerinin ihracat yaptığı 10 ülke aşağıdaki haritada görülmektedir. Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin ekonomik ilişkilerinin bulunduğu ülkeler aşağıdaki haritalarda görülmektedir.

Şekil 4-2: Diyarbakır İhracat Haritası (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

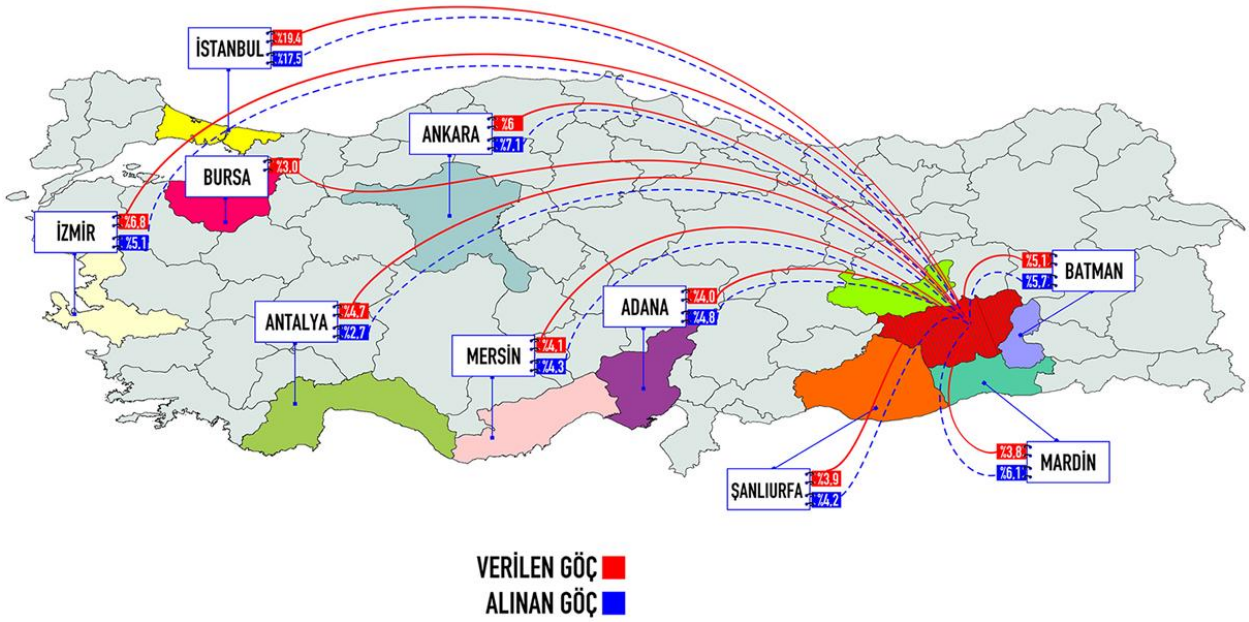
Şekil 4-3: Şanlıurfa İhracat Haritası (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi 2013 yılı ADNKS verilerine göre 3.409.417 kişiden oluşan nüfusuyla Türkiye'nin düzey 2 bölgeleri içinde en büyük 7. bölgesidir. İllerin

büyüklük sıralamasına göre Şanlıurfa ili (1.801.980 kişi) 9. sırada, Diyarbakır ili (1.607.437 kişi) 12. sırada olmasına karşın, nüfusun yığıldığı bu merkezlerin sosyo-ekonomik performansı ve buna paralel olarak istihdam olanağı yetersiz kalmaktadır.

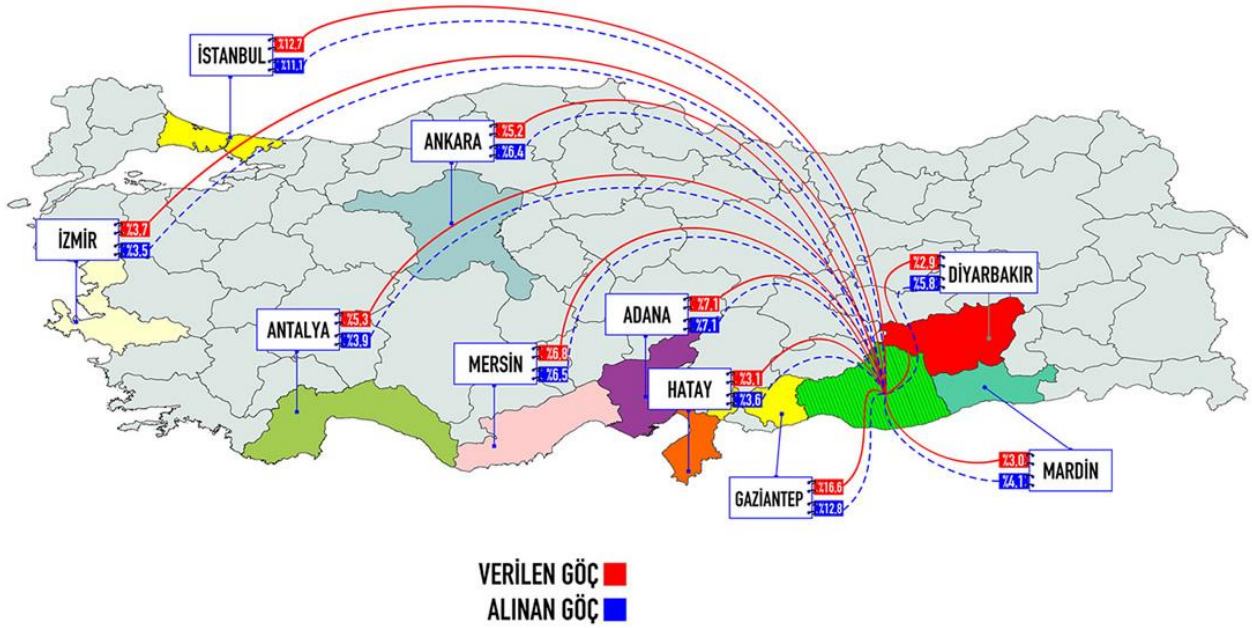
Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Gaziantep'ten sonra en büyük kentsel merkezleri olan Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri GAP Eylem Planında (2008-2012) bölgede kalkınmayı tetikleyecek cazibe merkezleri olarak belirlenmiştir. 2014-2023 dönemini kapsayacak olan, Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisinde Diyarbakır ve Şanlıurfa "*Bölgesel Büyüme Merkezleri*" olarak tanımlanmıştır (Bkz. Şekil 3-4). Belirlenen sınıflamada bölgesel büyüme merkezlerinin geliştirilmesi ile kalkınmanın geri kalmış yörelerde tetiklenmesi ve ülkenin doğusundan batısına doğru yaşanan göç hareketlerinin bu bölgeler içine yönlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Yüksek genç nüfusa sahip olan bölgede, işsizlik oranı da yüksek olduğundan, bölgeden ülkenin batısındaki metropollere yoğun göç yaşanmaktadır. İşsizlik nedeniyle, TRC2 Bölgesi en fazla göçü 20-30 yaş grubundan vermektedir. Bölgede kırsal alanlardan kentsel alanlara göçler de yaygındır. Bölge en yüksek göçü İstanbul'a, ardından Çukurova Bölgesi'ne vermektedir. Çukurova Bölgesi'ne verilen göçün bir kısmını da mevsimlik göç oluşturmaktadır. Diyarbakır'ın 2012 yılı göç haritası aşağıda görülmektedir.

Şekil 4-4: Diyarbakır İli Göç Haritası (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

Diyarbakır'ın en çok göç verdiği iller sırasıyla İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya, Mersin, Adana şeklindedir. Diyarbakır, Şanlıurfa'dan farklı olarak kendi kırsalının yanı sıra çevre illerin kırsalından da göçler almış, 1990'lı yıllarda güvenlik nedeniyle yaşanan göçlerle kapasitesinin çok üzerinde kitlesel göçlere maruz kalmıştır. Şanlıurfa'nın 2012 yılı göç haritası aşağıda görülmektedir.

Şekil 4-5: Şanlıufa İli Göç Haritası (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

Şanlıurfa ili diğer illerden göç almayarak ağırlıkla kendi kırsalından göç toplamaktadır. Şanlıurfa kent merkezinden dışarıya göç eden nüfus da ağırlıkla daha gelişmiş bir kent olan Gaziantep'e yönelmektedir. Şanlıurfa; Gaziantep'ten sonra en çok göçü sırasıyla İstanbul, Adana, Mersin, Antalya, Ankara, İzmir, Hatay ve Mardin'e vermektedir. Şanlıurfa'nın 2012 yılı göç haritası aşağıda görülmektedir. Son yıllarda göçün hızı azalma eğilimindedir.

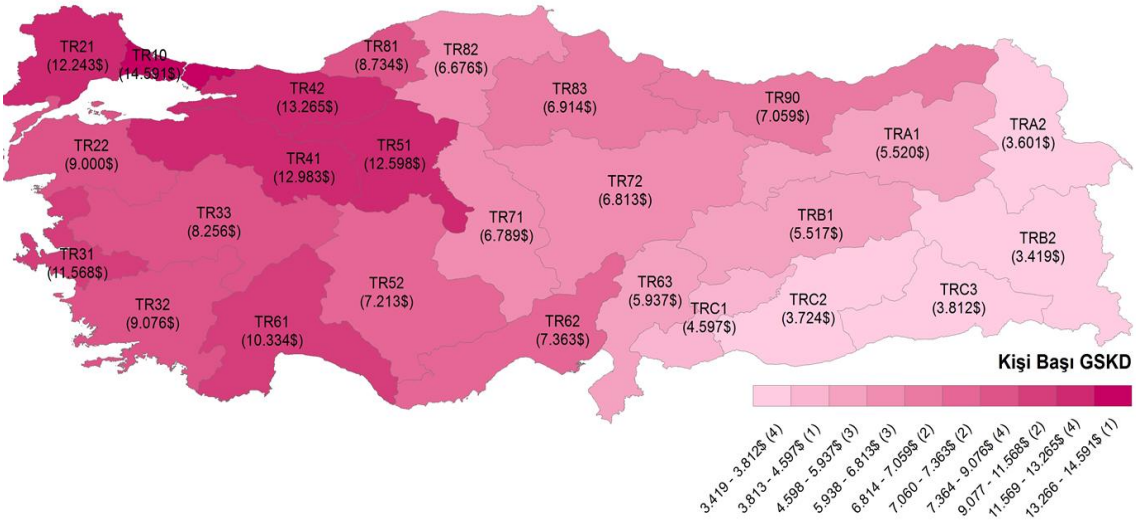
4.2 TRC2 Bölgesi'nin Genel Ekonomik Yapısı

2001 yılında Bölge sahip olduğu GSYİH ile Türkiye GSYİH'sinin % 2,2'sini oluştururken, Bölgelerde yaratılan Gayrı Safi Katma Değer paylarına göre, TRC2 Bölgesi 2011 yılında % 2'lik payla düzey 2 bölgeleri arasında 17. ve kişi başına düşen GSKD miktarında 23. sıradadır.

Çizelge 4-1: TRC2 Bölgesi Yıllara Göre GSKD, 2004-2011 (TÜİK, 2014).

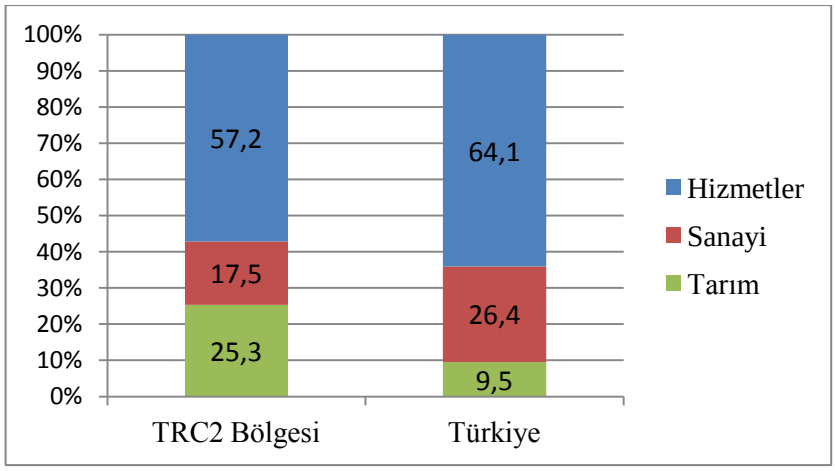
Yıl	TRC2 Bölgesi (Milyon TL)	Türkiye içindeki Payı (%)
2004	9,4	1,9
2005	10,5	1,8
2006	12,1	1,8
2007	13,1	1,7
2008	14,4	1,7
2009	16,2	1,9
2010	19,8	2,0
2011	23,2	2,0

2004-2011 döneminde TRC2 Bölgesi'nde yaratılan GSKD'nin büyüme hızı Türkiye ortalamasının üstündedir. Ancak kişi başına GSKD değerinde Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır.

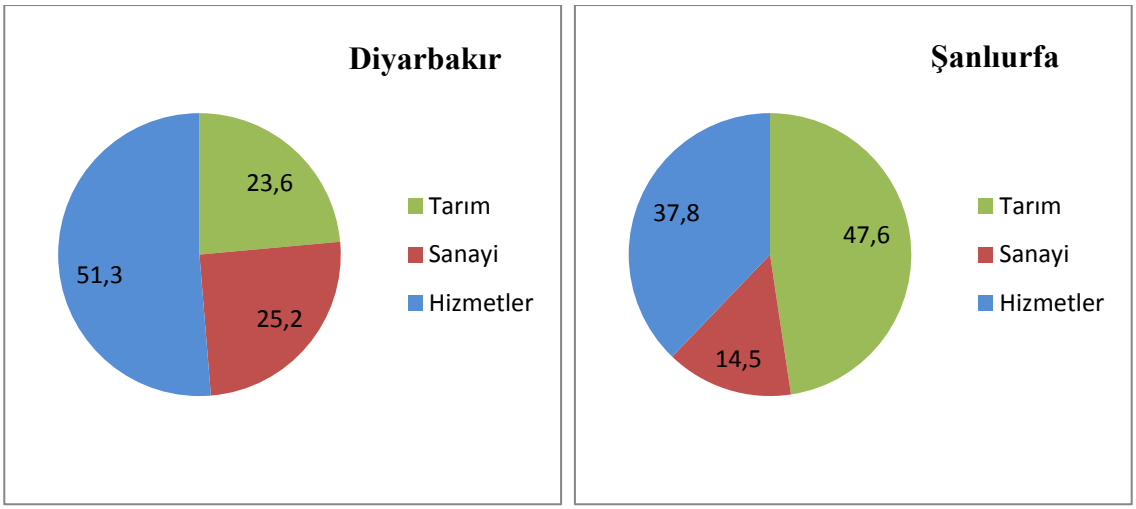
Şekil 4-6: Bölgelere Göre Kişi Başına Düşen GSKD, 2011 (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

Bölgede üretilen GSKD sektörel dağılımı ve Türkiye ile karşılaştırıldığı tablo aşağıda görülmektedir. TRC2 Bölgesi'nde yaratılan GSKD'nin sektörel dağılımı incelendiğinde; hizmetler sektörünün Türkiye ortalamasına yakın olduğu, tarım sektörünün ülke ortalamasının çok üstünde olduğu ve sanayi payının ise ülke ortalamasına göre düşük kaldığı gözlenmektedir.

Şekil 4-7: TRC2 Bölgesi Sektörlere Göre GSKD Payları (%), 2010 (TÜİK, 2014).

TRC2 Bölgesi'nde yer alan Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde yerel ekonomiler birbirinden farklıdır. TÜİK (2011) Nüfus ve Konut Araştırması sonuçları kapsamında iller bazında açıklanan istihdamın sektörel dağılımına göre, Diyarbakır'ın öncü sektörü hizmetler sektörü iken, Şanlıurfa'da ağırlıklı sektör tarım sektörüdür.

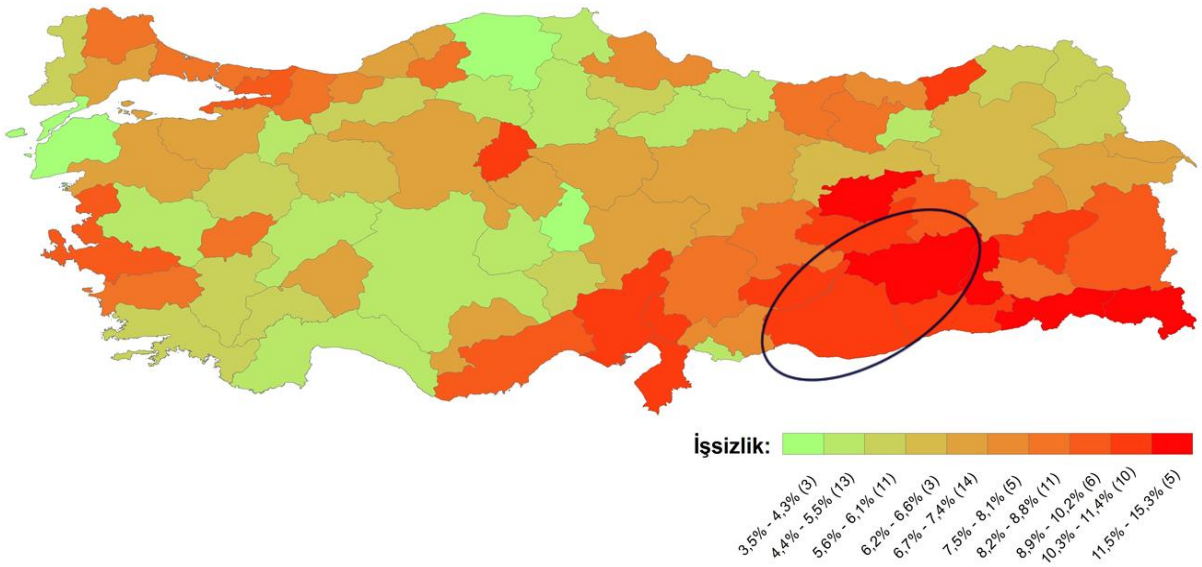
Şekil 4-8: TRC2 Bölgesi İllerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı[2] (TÜİK, 2013).

TÜİK verilerine göre, sanayi sektörünün payı içinde inşaat sektörü de sayıldığından imalat sanayinin payının oldukça düşük düzeyde kaldığı söylenebilir.

Çizelge 4-2: TRC2 Bölgesi İşgücü ve İstihdam Göstergeleri[3] (%) (TÜİK, 2014).

Göstergeler	Diyarbakır	Sıra	Şanlıurfa	Sıra	TRC2	Sıra	Türkiye ort.
İstihdam oranı	34,9	***80***	40,5	**67**	31,2	***25***	45,9
İşgücüne katılım oranı	40,4	***80***	45,2	**63**	37,9	***25***	50,8
İşsizlik oranı	13,8	***2***	10,4	**13**	17,5	2	9,7

TÜİK 2013 yılı işgücü istatistiklerine göre, TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi yüzde 17,5 işsizlik oranı ile tüm bölgeler içinde Mardin Bölgesinden sonra ikinci sıradadır. Bölge işgücüne katılım ve istihdam oranı açısından da 26 düzey 2 bölgesi içinde 25. Sıradadır. 2012 yılında TÜİK tarafından açıklanan il bazında işgücü göstergelerine göre bölge illerinin durumu aşağıdaki haritada görülmektedir.

Şekil 4-9: İllere Göre İşsizlik Oranı - Diyarbakır ve Şanlıurfa (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

[2] TÜİK 2011 yılı Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarından alınmıştır.

[3]İBBS Düzey 3 iller bazında istihdam verileri için *TÜİK Nüfus ve Konut Araştırması 2011* sonuçları kullanılmıştır. Diğer göstergeler 2013 yılı TÜİK Hane Halkı İşgücü göstergeleridir.

Haritada Diyarbakır, tüm iller içinde en yüksek işsizliğe sahip ikinci il konumundadır. İşgücüne katılım ve istihdam oranı açısından da 80'inci il durumundadır. Bunun yanında TRC2 Bölgesinin, kadınların işgücüne katılım oranının çok düşük ***(% 6,4)*** olması bölgesel ekonomi için büyük bir olumsuzluk teşkil etmektedir.

4.2.1 Bölgede Öne Çıkan Ekonomik Faaliyetler

Aşağıdaki tabloda TRC2 Bölgesi ekonomisini oluşturan sektörler, sektörlerde yer alan kayıtlı istihdamın 2008-2012 yıllarındaki büyüklüğü, sektörlerde bulunan istihdamın bölge ekonomisi içindeki payı ve söz konusu sektörlerde meydana gelen değişim, Türkiye ekonomisindeki değişim ile karşılaştırmalı olarak verilmektedir.

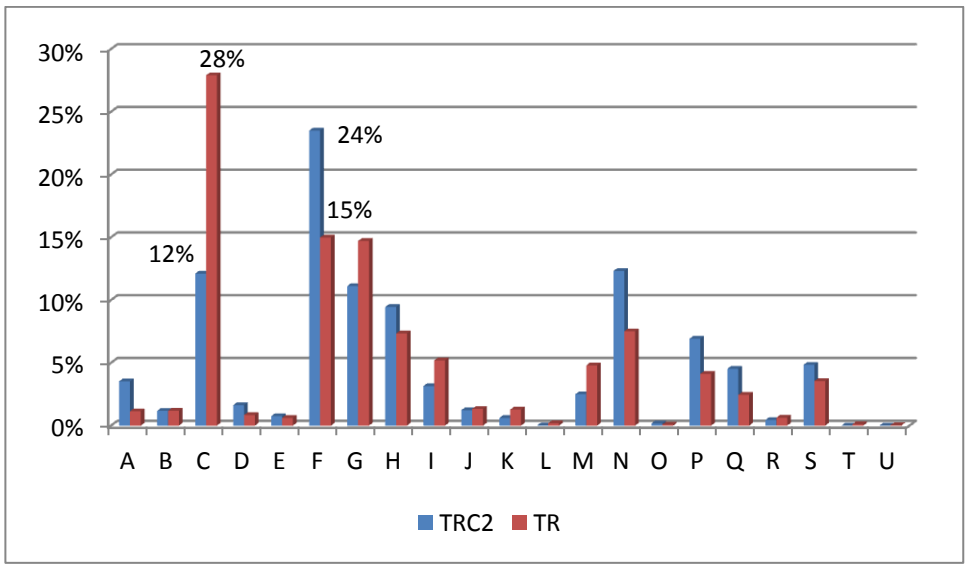
Çizelge 4-3: İstihdamın Ana Faaliyet Kolları İçindeki Dağılımı, 2012 (SGK, 2014).

Ana Faaliyet Kolları		TRC2 Bölgesi İstihdam				TR Değişim
		2008	2012	Payı	Değişim	
A	Tarım, ormancılık ve balıkçılık	2.646	7.928	4%	**200%**	48%
B	Madencilik ve taş ocakçılığı	1.653	2.641	1%	60%	23%
C	İmalat	24.799	27.199	**12%**	10%	**24%**
D	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	3.062	3.661	2%	20%	2%
E	Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	4.150	1.693	1%	-59%	-15%
F	İnşaat	28.555	52.810	**24%**	85%	44%
G	Toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı	15.881	24.968	**11%**	57%	43%
H	Ulaştırma ve depolama	7.168	21.234	9%	**196%**	55%
I	Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	751	7.057	3%	**840%**	341%
J	Bilgi ve iletişim	149	2.762	1%	1754%	505%
K	Finans ve sigorta faaliyetleri	1.186	1.364	1%	15%	20%
L	Gayrimenkul faaliyetleri	2	57	0%	2750%	1896%
M	Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	11.646	5.622	3%	**-52%**	-28%
N	İdari ve destek hizmet faaliyetleri	6.168	27.666	**12%**	349%	113%
O	Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	217	386	0%	78%	-6%
P	Eğitim	14.723	15.541	7%	**6%**	44%
Q	İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	2.544	10.177	5%	**300%**	229%
R	Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor	3.383	999	0%	-70%	-69%
S	Diğer hizmet faaliyetleri	7.668	10.871	5%	42%	-9%
T	Hane halklarının işverenler olarak	120	6	0%	-95%	-7%

	faaliyetleri; hane halkları tarafından mal ve hizmet üretim faaliyetleri					
U	Uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri	98	13	0%	-87%	-71%
TOPLAM		**136.547**	**224.655**	**100%**	**65%**	**36%**

2012 yılı Sosyal Güvenlik Kurumuna kayıtlı istidam verilerine göre Bölgede 224.655 kayıtlı istihdam bulunmaktadır. 2008-2012 döneminde istihdamda meydana gelen yüzde 65'lik artış oranı Türkiye'de gerçekleşen (yüzde 36) artışın üstündedir. Sektörel büyüme oranlarına göre, Bölgede *tarım, madencilik, ulaştırma-depolama, sağlık* ve turizmle ilişkilendirilebilecek *konaklama-yiyecek hizmetleri* sektörleri ülkedeki büyümelerinden daha hızlı büyümüştür. İmalat sanayi ve eğitim sektörlerinde ise büyümenin ülke ortalamasının gerisinde kaldığı görülmüştür.

Bölgede en yüksek istihdam payına sahip olan sektörler inşaat, idari ve destek hizmet faaliyetleri, imalat sanayi ve ticaret sektörleridir. Son yıllarda artan inşaat faaliyetlerinin etkisiyle Bölge ekonomisi içinde inşaat istihdamının payı yükselmiştir. Ancak bu durum bölge ekonomisini kırılganlaştırmaktadır. Diğer yandan yaklaşık iki milyon kentsel nüfusa sahip olan bölgede şehirleşme ekonomileri ve buna bağlı sektörler önemli yer tutmaktadır. Türkiye ekonomisi ile karşılaştırıldığında en keskin farkın imalat sanayide olduğu görülmektedir.

Şekil 4-10: Türkiye'de ve TRC2 Bölgesinde İstihdamın Sektörel Dağılımı[4], 2012 (SGK, 2014).

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi Türkiye ekonomisinde imalat sanayi istihdamının payı yüzde 28 iken TRC2 Bölgesi'nde yüzde 12'de kalmaktadır. Bu durum bölgenin üretim yapısının ve ekonomisinin zayıf olduğunu göstermektedir. Diğer yandan bölge istihdamının inşaat sektörü payına (yüzde 24) bakıldığında Türkiye ortalamasının (yüzde 15) çok üstünde olduğu görülür. Aşağıdaki tabloda Diyarbakır ve Şanlıurfa ekonomilerinin ana faaliyet kollarındaki kayıtlı istihdam verileri görülmektedir.

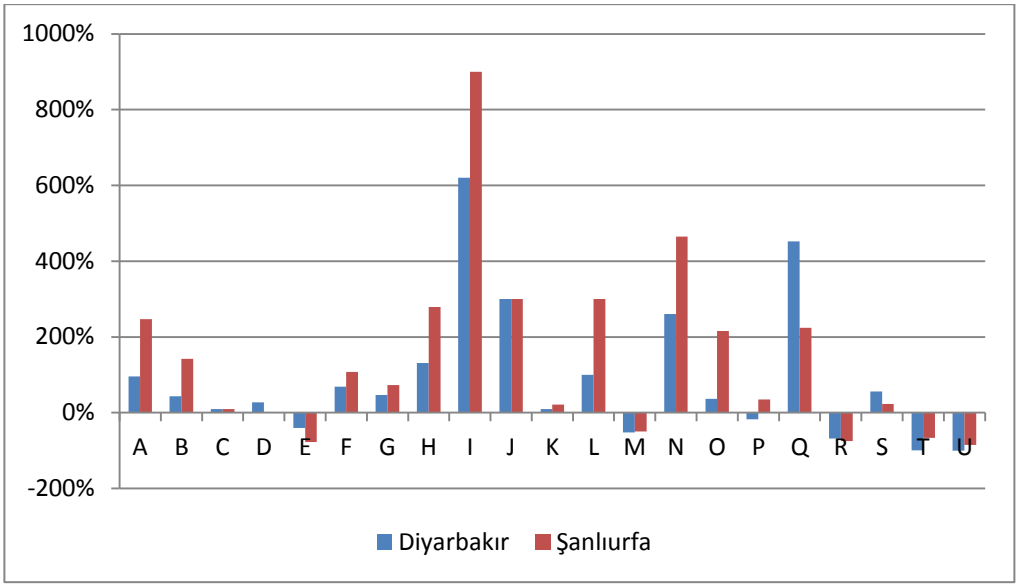
Çizelge 4-4: İstihdamın Ana Faaliyet Kolları İçinde İllere Göre Dağılımı, 2012 (SGK, 2014).

Ana Faaliyet Kolları		Diyarbakır	Payı	2008-2012 Artış	Şanlıurfa	Payı	2008-2012 Artış
A	Tarım, ormancılık ve balıkçılık	1.610	1%	95,4	6.318	6%	246,8
B	Madencilik ve taş ocakçılığı	1.987	2%	43,7	654	1%	142,2
C	İmalat	14.228	12%	9,9	12.971	12%	9,4
D	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	2.712	2%	27,4	949	1%	1,6
E	Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	1.215	1%	-40,6	478	0%	-77,3
F	İnşaat	28.128	24%	68,7	24.682	23%	107,7
G	Toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı	13.914	12%	46,7	11.054	10%	72,9
H	Ulaştırma ve depolama	9.306	8%	131,4	11.928	11%	279,0
I	Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	3.922	3%	727,4	3.135	3%	1031,8
J	Bilgi ve iletişim	1.591	1%	1523,5	1.171	1%	2196,1
K	Finans ve sigorta faaliyetleri	668	1%	9,3	696	1%	21,0
L	Gayrimenkul faaliyetleri	2	0%	100,0	55	0%	5400,0
M	Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	3.819	3%	-52,5	1.803	2%	-50,0
N	İdari ve destek hizmet faaliyetleri	12.682	11%	260,8	14.984	14%	464,8
O	Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	228	0%	36,5	158	0%	216,0
P	Eğitim	6.729	6%	-17,7	8.812	8%	34,7
Q	İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	4.683	4%	452,2	5.494	5%	223,9

[4] Grafikte sektörler Nace Rev-2 sınıflamasındaki ana faaliyet kodlarına göre gösterilmiştir. Ana faaliyet kodları çizelge 4.3'de görülmektedir.

Ana Faaliyet Kolları		Diyarbakır	Payı	2008-2012 Artış	Şanlıurfa	Payı	2008-2012 Artış
R	Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor	721	1%	-68,4	278	0%	-74,8
S	Diğer hizmet faaliyetleri	6.898	6%	55,6	3.973	4%	22,8
T	Hanehalklarının işverenler olarak faaliyetleri; hanehalkları tarafından mal ve hizmet üretim faaliyetleri	1	0%	-99,0	5	0%	-66,7
U	Uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri	0	0%	-100,0	13	0%	-85,1
TOPLAM		**115.044**	**100%**	**47,0**	**109.611**	**100%**	88,0

Buna göre 2008-2012 döneminde Diyarbakır'da istihdamın artış oranı yüzde 47, Şanlıurfa'da ise yüzde 88 olarak gerçekleşmiştir. Bölge illerinde öne çıkan ve il ortalamasının çok üstünde bir hızla büyüyen sektörler sarı renk ile boyanmıştır. Diyarbakır ve Şanlıurfa ekonomilerinin sektörel büyüme oranları aşağıda karşılaştırılmıştır.

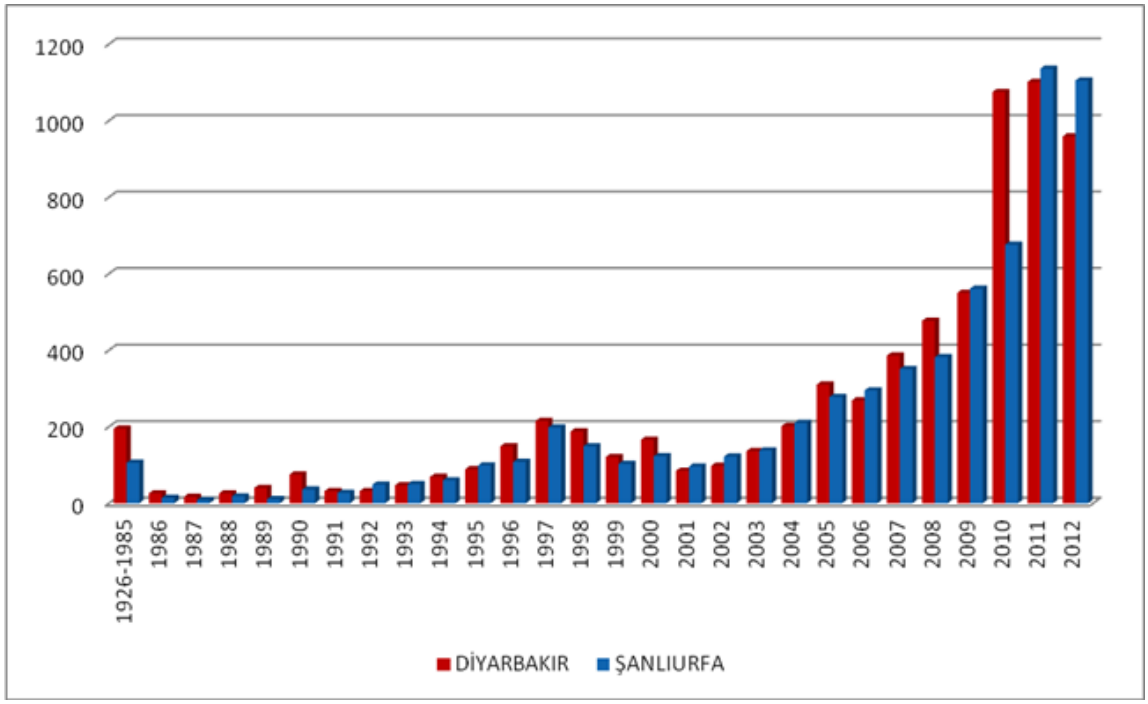
Şekil 4-11: Diyarbakır ve Şanlıurfa Ekonomilerinde Sektörel Büyümeler (SGK, 2014).

Diyarbakır ve Şanlıurfa ekonomilerinde öne çıkan sektörler ve büyüme oranlarına göre; turizme ilişkin konaklama ve yiyecek sektörünün her iki ilin de en hızlı büyüyen sektörü olduğu, Şanlıurfa'da GAP yatırımları ve gerçekleşen önemli sulama projeleriyle tarımın hızlı büyüdüğü, artan üretim ve kentleşmenin etkisi ile kentleşme ekonomileri ve

ilişkilendirilebilecek hizmet sektörlerinin daha hızlı büyüdüğü, Diyarbakır'da ise sağlık sektörünün daha hızlı büyüdüğü görülür.

4.2.2 Bölgede Sanayi Sektörü

Sanayi sektörü; bölgelerin üretkenlik durumu, ekonomik büyümesi, istihdam kapasitesi ve toplumsal refahı bakımından önem taşımaktadır. Küresel ekonomi içinde bölgelerin yerini, önemli oranda üretim yelpazeleri ve uzmanlaşmalar belirlemektedir. TRC2 Bölgesi birincil üretimde büyük potansiyele sahipken, bu potansiyelini ikincil üretime yeteri kadar geçirememekte ve katma değer yaratamamaktadır. Ancak son yıllardaki gelişmeler ve bölgesel teşviklerle birlikte özellikle imalat sanayide pozitif yönde bir gelişme eğilimi görülmektedir.

Şekil 4-12: TRC2 Bölgesi'nde İşletmelerin Faaliyete Geçme Yıllarına Göre Dağılımı (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2014).

Özellikle 2000 yılından sonra açılan sanayi işletmelerinde önemli bir artış ivmesi yakalandığı görülmektedir. 2013 yılından sonra başlayan teşvik sistemi ile bölgeye olan sanayi yatırım talebi de önemli oranda artmıştır. Aşağıdaki tabloda bölge illerinin madencilik ve imalat sanayi sektörlerindeki işyeri, istihdam ve istihdam payı değerleri görülmektedir.

Çizelge 4-5: Bölge İllerinde Sanayi Sektörlerinde İstidam ve İşyeri Sayıları, 2011 (SGK, 2014).

Nace Rev2 Kodu	Faaliyet Kolu	Diyarbakır			Şanlıurfa		
		İşyeri	İstihdam	%	İşyeri	İstihdam	%
05	Kömür ve linyit çıkartılması	0	0	0%	0	0	0%
06	Ham petrol ve doğalgaz çıkarımı	13	387	2%	0	0	0%
07	Metal cevheri madenciliği	3	40	0%	0	0	0%
08	Diğer madencilik ve taş ocakçılığı	89	1.509	9%	40	617	5%
09	Madenciliği destekleyici hizmet	9	51	0%	5	37	0%
10	Gıda ürünleri imalatı	397	2.742	17%	557	2.998	22%
11	İçecek imalatı	2	66	0%	4	35	0%
12	Tütün ürünleri imalatı	2	192	1%	0	0	0%
13	Tekstil ürünleri imalatı	92	1.598	10%	42	2.459	18%
14	Giyim eşyaları imalatı	45	676	4%	25	280	2%
15	Deri ve ilgili ürünler imalatı	6	52	0%	3	17	0%
16	Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar	36	401	2%	10	34	0%
17	Kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı	10	50	0%	2	4	0%
18	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	33	190	1%	33	269	2%
19	Kok kömürü ve petrol ürünleri imalatı	2	29	0%	4	47	0%
20	Kimyasal ürünler imalatı	19	256	2%	30	302	2%
21	Eczacılık ve eczacılığa ilişkin malzeme imalatı	1	3	0%	1	53	0%
22	Kauçuk ve plastik ürünler imalatı	63	539	3%	46	449	3%
23	Metalik olmayan ürünler imalatı	86	2.274	14%	105	1.760	13%
24	Ana metal sanayi	24	273	2%	17	299	2%
25	Fabrikasyon Metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizatı hariç)	89	740	5%	47	550	4%
26	Bilgisayar, elektronik ve optik ürünler imalatı	6	43	0%	0	0	0%
27	Elektrikli teçhizat imalatı	19	344	2%	30	406	3%
28	Makine ve ekipman imalatı	34	239	1%	49	1.711	13%
29	Motorlu kara taşıtı ve römork imalatı	20	228	1%	4	9	0%
30	Diğer ulaşım araçları imalatı	3	41	0%	0	0	0%
31	Mobilya imalatı	74	613	4%	52	384	3%
32	Diğer imalatlar	17	98	1%	9	76	1%
33	Makine ve ekipman kurulumu ve	164	2.541	16%	63	829	6%
	TOPLAM	**1.358**	**16.215**	**100%**	**1.178**	**13.625**	**100%**

Bölge illerinde her iki ilde sırasıyla *"gıda ürünleri imalatı", "metalik olmayan ürünler imalatı (mermer, çimento)", "tekstil ürünleri imalatı"* ve *"madencilik ve taş ocakçılığı (mermercilik ve taş ocakçılığı)"* sektörleri öne çıkan sanayi sektörleridir. Şanlıurfa'da

"makine ve ekipman imalatı (tarım makineleri üretimi)", Diyarbakır'da ise *"makine ve ekipman kurulumu ve onarımı"* sektörü öne çıkmaktadır.

4.2.2.1 Bölgede Sanayi Altyapısı

Başta Diyarbakır'da olmak üzere Bölge illerinde sanayi altyapısı yetersizdir. Diyarbakır ilinde faal durumda olan 1 adet OSB bulunmakta ve doluluk oranı yüzde 90'ın üstündedir. Bölgesel bazda uygulanmaya başlanan yeni teşvik sisteminde 6. Bölge içinde yer aldığından Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri sanayi yatırımları açısından avantajlı konuma gelmiştir. Ancak Bölgeye gelen yatırım taleplerinin sanayi altyapısı yetersizliği nedeniyle Diyarbakır'da birçok talep karşılanamamış, yatırımlar diğer illere kaymıştır. Diğer yandan sanayi alanlarının enerji, çok modlu ulaşım olanaklarına erişim, lojistik altyapısı ve sıhhi altyapı konusunda eksikleri bulunmaktadır.

Bölge ulaşım ve erişilebilirlikte görece rekabetçi durumda olup, devam eden Diyarbakır uluslararası havaalanı, Diyarbakır'ın Şanlıurfa-Habur otoyoluna bağlantısı, Şanlıurfa demiryolu projesi ve hızlı tren yatırımların tamamlanması ile bölgenin erişilebilirliği ve rekabet gücünün önemli oranda artması beklenmektedir. Bunun yanında düzenli depolama ve lojistik alanları yetersizdir. Hem Diyarbakır hem de Şanlıurfa ili için lojistik merkez kurulması yönünde çalışmalar devam etmektedir.

4.2.2.2 Organize Sanayi Bölgeleri

Bölgede 4'ü Şanlıurfa ilinde, 2'si Diyarbakır ilinde olmak üzere toplam 6 adet OSB mevcuttur. Yatırım taleplerinin artması ile mevcut OSB'lerde ilave alanlar tahsis edilmiştir. Bunun yanında yatırım taleplerinin artması ile Diyarbakır'da İhtisas Tekstil OSB kurulması planlanmaktadır. Aşağıdaki tabloda Bölgede mevcut ve planlama aşamasındaki OSB'lere ilişkin bilgiler verilmiştir.

Çizelge 4-6: TRC2 Bölgesi'ndeki Organize Sanayi Bölgeleri (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

OSB Adı	Durumu	Toplam Alanı (ha)	Toplam Parsel Sayısı	Tahsis Edilen Parsel Sayısı	Firma Sayısı	Tahsise Göre Doluluk Oranı
Şanlıurfa 1. OSB	Faaliyette	493	263	263	207	100 %

Şanlıurfa 1. OSB Genişleme Alanı (Batı)	İnşa aşamasında	403	175	-	-	-
Şanlıurfa 1. OSB Genişleme Alanı (Doğu)	İnşa aşamasında	143	125	-	-	-
Şanlıurfa 2. OSB	Faaliyette	1.170	262	166	91	63 %
Şanlıurfa Tarım Dayalı Besi İhtisas OSB	İnşa aşamasında	853	532	-	-	-
Şanlıurfa Viranşehir OSB	Faaliyette	186	136	36	36	26 %
Birecik Organize Sanayi Bölgesi	Planlama Aşamasında	200	-	-	-	-
Siverek Organize Sanayi Bölgesi	Planlama Aşamasında	245	-	-	-	-
Suruç Organize Sanayi Bölgesi	Planlama Aşamasında	72	-	-	-	-
Diyarbakır OSB	Faaliyette	532	255	235	196	92 %
Diyarbakır OSB İlave Alanı	İnşa halinde	190				
Diyarbakır Tarıma Dayalı İhtisas Besi OSB	İnşaat aşamasında	180	113	113	103	100 %
Diyarbakır İhtisas Tekstil OSB	Planlama Aşamasında	150				
Lojistik İhtisas OSB	Planlama Aşamasında	-	-	-	-	-

Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesi

1991 yılında kurulan Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesi toplam 532 hektar alan üzerinde faaliyet gösteren işletmelerde istihdam sayısı 3.500 kişi civarındadır. OSB'de 190 ha ilave alan açılmış, altyapı inşası ve yatırım tahsis süreci devam etmektedir. Bu alanda teşvik sisteminin getirdiği avantajlarla büyük ölçekli yatırımlara tahsis gerçekleştirilmektedir. Özellikle tekstil alanında büyük yatırımlar yapılmaktadır.

Çizelge 4-7: Diyarbakır OSB'de İşletmelerin Durumu ve Faaliyet Alanları (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

Diyarbakır OSB'deki Firmaların Sektörel Dağılımı	
Sektör	**Firma Sayısı**
Gıda ve İçecek	52
İnşaat Malzemeleri	33
Mermer İşleme	21
Ağaç işleri ve Mobilya	19
Tekstil-Çırçır	18
Metal İşleme	12

Plastik ve Kauçuk	8
Elektrik Makineleri ve Aksamları	4
Diğerleri	29
Toplam	**196**

Diyarbakır OSB'de faaliyette olan işletmelerin sektörel dağılımında gıda- içecek sektörü öne çıkmaktadır. Daha sonra sırasıyla inşaat malzemeleri, mermer işleme, ağaç işleme-mobilya ile tekstil-çırçır sanayi gelmektedir. Bölgede faaliyette bulunan işletmelerin bir kısmı mevsimsel üretim yapmakta veya kapasitelerinin altında çalışmaktadır.

Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesi'nde önemli altyapı sorunları mevcuttur. Bu sorunların başında kesintisiz enerji sunumunun sağlanamaması, OSB sıhhi tesisat altyapısının yetersizliği, yakın bir hattan geçen demiryolunun OSB bağlantısının bulunmamasıdır. TCDD, EİE, Karacadağ Kalkınma Ajansı ve diğer kurum ve kuruluşlar tarafından altyapı eksikliklerini gidermeye yönelik projeler yürütülmektedir.

Diyarbakır Tarıma Dayalı İhtisas Besi Organize Sanayi Bölgesi

Diyarbakır Tarıma Dayalı İhtisas Besi Organize Sanayi Bölgesi bu alanda Türkiye'deki ilk örneklerinden olup kurulma çalışmalarına 2009 yılında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı arasında imzalanan protokol ile başlanmıştır. Eski Diyarbakır-Şanlıurfa Karayolunun 25'inci kilometresinde toplam 187 hektar üzerinde kurulan OSB'nin 84,4 hektarlık kısmı sanayi alanı olarak planlanmıştır. Bu alanda toplam 103 parsel mevcut olup, bu parsellerin 82 âdetinin besi ve 21 âdetinin de süt üretim işletmelerine tahsis işlemleri yapılmıştır. İnşaat çalışmaları büyük oranda tamamlanan OSB'nin yakın zamanda faaliyete geçmesi planlanmaktadır (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

Şanlıurfa 1. Organize Sanayi Bölgesi

1992 yılında yapımına başlanan Şanlıurfa OSB ilk etapta 150 hektarlık bir alan üzerine kurulmuş olup daha sonraki yıllarda yapılan ilaveler ile 493 hektar alana ulaşmıştır. Şanlıurfa OSB'de firmaların sektörel dağılımına bakıldığında, il genelinin sanayi dağılımına yakın bir durum olduğu görülmektedir.

Çizelge 4-8: Şanlıurfa I. OSB'de İşletmelerin Sektörel Dağılımı, (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013)**.**

I. OSB'deki Firmaların Sektörel Dağılımı	
Sektör	**Firma Sayısı**
Tekstil	112
Gıda ve İçki	51
Plastik-Kimya	22
Metal Eşya Makine	13
Metal Olmayan Ürünler	4
Ağaç ve Ağaç Ürünleri	2
Metal Sanayi	2
Kâğıt Sanayi	1
Toplam	207

Şanlıurfa 1. OSB'de tekstil sektörü daha ağırlıklı durumdadır, tekstil firmalarının da % 60'ını çırçır fabrikaları oluşturmaktadır. Dönemsel olarak çalışan bu işletmeler yılın sadece 4-5 ayında faaliyet göstermekte geri kalan zamanlarda çalışmamaktadır. Çırçır fabrikalarının sayılarının fazlalığından dolayı OSB'de yeni yatırımcılara yer verme konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Birinci OSB'de yer sorununa çözüm için 2. OSB kurulmuş ayrıca 1. OSB'de doğu ve batı yönünde ilave alanlar tahsis edilmiştir.

"Şanlıurfa Sanayisinin Yeniden Yapılandırılması Projesi (ŞSYYP)" ismiyle Avrupa Birliği–Türkiye Katılım Öncesi Mali İşbirliği Programı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) kapsamında kuruluş aşamasında finanse edilmiş olan Şanlıurfa 2. OSB'de 2013 yılı başı itibariyle tahsis işlemleri yapılmaya başlanmıştır. Projenin UNDP tarafından yürütülen Teknik Destek Bileşeninde ise 2. OSB için stratejik sektörlerin belirlenmesi ve OSB'deki firmaların rekabetçi bir biçimde faaliyet göstermelerine imkân tanıyacak iş ortamının tesis edilmesine yönelik faaliyetler yapılmıştır (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

Proje kapsamında, 2. OSB için altyapı inşaatı ile 1. ve 2. OSB'ler için arıtma tesisi inşaatı ve müşavirlik hizmetleri yapılmıştır. 2. OSB'de firmaların sektörel dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Çizelge 4-9: Şanlıurfa 2. OSB'de İşletmelerin Sektörel Dağılımı, (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

2. OSB'deki Firmaların Sektörel Dağılımı	
Sektör	**Firma Sayıları**
Gıda ve İçecek	25
Plastik-Kimya	19
Tekstil	20
Metal Eşya Makine	13
Metal Olmayan Ürünler	13
Elektrikli Makineler	7
Metal Sanayi	6
Enerji Yenilenebilir Enerji	3
Ağaç ve Ağaç Ürünleri	1
Toplam	107

Şanlıurfa Sanayisinin Yeniden Yapılandırılması Projesi kapsamında geliştirilen 2. OSB'deki mevcut işletmelerin dağılımına bakıldığında; gıda ve içecek (20 %), plastik-kimya (16 %) ve tekstil (15 %) faaliyet kollarının önde geldiği görülmektedir. Bu sektörleri metal eşya makine ve metal olmayan mineral ürünler izlemektedir.

Yeni Teşvik Sistemi ile gelen Hazır Giyim Sektörü talepleri üzerine 2. OSB'nin Doğusunda yer alan yaklaşık 350 dönümlük 2 alan, "*Tekstil Adası"* olarak planlanmış ve Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığından onaylanan proje ile yaklaşık 5'er dönümden oluşan 52 parsel oluşturulmuştur. Bu bölgede İstanbul Hazır Giyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği (İHKB) ile birlikte bir konfeksiyon kümelenme projesinin gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

4.2.2.3 Bölgede Sanayi Siteleri

Bölgede küçük sanayi siteleri de önemli miktarda istihdam sağlamaktadır. Bölgede yer alan sanayi siteleri ve bazı göstergeler aşağıdaki çizelgede görülmektedir.

Çizelge 4-10: Diyarbakır ve Şanlıurfa İllerindeki KSS'ler, (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

KSS Adı	Yeri	İşyeri Sayısı	Doluluk Oranı (%)	İstihdam
Merkez Oto	Diyarbakır-Merkez	339	100	1.017
Marangozlar	Diyarbakır-Merkez	99	100	198
2. Oto Tamircileri	Diyarbakır-Merkez	298	100	1.192
3. Oto Tamircileri	Diyarbakır-Merkez	520	94	1.782
Bismil	Diyarbakır-Bismil	184	100	920
Ergani	Diyarbakır-Ergani	118	100	240
Silvan	Diyarbakır-Silvan	220	89	320
Toplam	**Diyarbakır**	**1.778**		**5.669**
Evren	Şanlıurfa-Merkez	1.510	76	4.672
Birecik	Şanlıurfa-Birecik	202	60	304
Siverek	Şanlıurfa-Siverek	100	100	410
Suruç	Şanlıurfa-Suruç	100	100	315
Toplam	**Şanlıurfa**	**1.912**		**5.701**
Genel Toplam	**TRC2 Bölgesi**	**3.690**		**11.370**

Diyarbakır ilinde 4'ü merkezde olmak üzere toplam 7 adet KSS, Şanlıurfa ilinde 1'i merkezde olmak üzere toplam 4 adet KSS bulunmaktadır. Diyarbakır il ve ilçelerinde bulunan KSS'ler yüksek doluluk oranında hizmet vermektedir. İl merkezinde 3 adet Oto Tamircileri KSS ve 1 adet Marangozlar KSS bulunmaktadır. Mevcut KSS'ler dışında, Diyarbakır ilinde 280 işyeri olarak planlanan Metal İşleri Küçük Sanayi Sitesi inşa edilmiş ve faaliyete geçme aşamasına gelmiştir. Ayrıca, yeni bir oto tamircileri sitesi ile diğer esnafların ihtiyaçlarını içerecek karma bir sitenin yapılması için arsa tahsis/satın alma çalışmaları devam etmektedir. Benzer bir çalışma için Diyarbakır Mermerciler, Metalciler ve Gıda İmalatçıları KSS Yapı Kooperatifi sanayi altyapısının geliştirilmesi amacı ile Karacadağ Kalkınma Ajansından proje desteği almıştır.

4.3 TRC2 Bölgesi Dış Ticareti

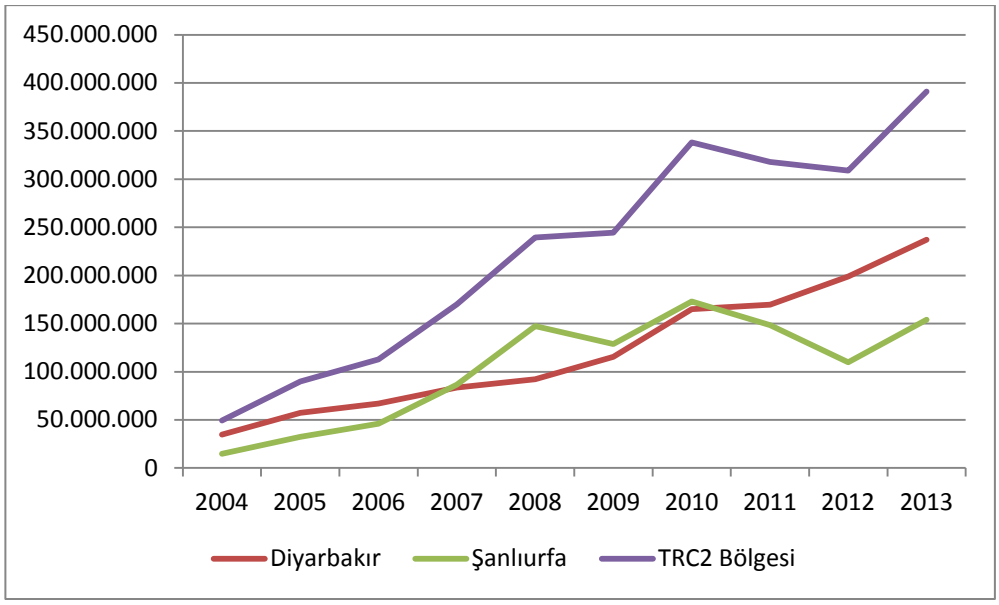
Yüksek üretim potansiyeline sahip olan TRC2 Bölgesi illeri, geçmişten bugüne hep önemli üretim ve ticaret merkezleri olmuştur. Zengin potansiyeli ile kıyaslandığında ihracat rakamları düşük kalan bölgede, son 10 yılda ihracat hızlı bir yükselişe geçmiştir. TRC2 Bölgesi ihracatı 2002 yılında 13,8 milyon dolar iken 2013 yılında 391 milyon dolara ulaşmıştır. Bölgenin 11 yıldaki ihracat artışı yaklaşık 29 kattır. 2011 yılında Suriye krizi nedeniyle bölge ihracatında düşüş yaşanmasına karşın, TRC2 Bölgesi ihracatı 2013 yılında en yüksek rakamına ulaşmıştır. Ancak Bölge ihracatı, Diyarbakır ihracatında bir azalış olmamasına rağmen Suriye'de yaşanan iç savaş sebebiyle Şanlıurfa'daki düşüşten etkilenerek artış hızını azaltmıştır.

Aşağıdaki çizelgede TRC2 Bölgesi ve Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin son 10 yıldaki ihracat miktarları görülmektedir.

Çizelge 4-11: Türkiye ve TRC2 Bölgesi'nde Yıllara Göre İhracat ($) (TÜİK, 2014).

Yıl	Türkiye	TRC2 Bölgesi	Diyarbakır	Şanlıurfa
2004	63.167.152.820	49.416.199	34.725.438	14.690.761
2005	73.476.408.143	89.741.606	57.349.306	32.392.300
2006	85.534.675.518	112.798.715	66.876.862	45.921.853
2007	107.271.749.904	170.087.388	83.699.451	86.387.937
2008	132.027.195.626	239.536.163	92.091.091	147.445.072
2009	102.142.612.603	244.280.523	115.387.582	128.892.941
2010	113.883.219.184	338.134.345	165.055.006	173.079.339
2011	134.906.868.830	317.983.952	169.672.075	148.311.877
2012	152.461.736.556	308.777.617	198.959.121	109.818.496
2013	151.786.976.442	390.717.052	236.952.258	153.764.794

Diyarbakır ihracatı düzenli olarak artarken Şanlıurfa ihracatı dalgalı bir seyir izlemektedir. Diyarbakır ve Şanlıurfa illerindeki ihracat artış hızları Türkiye ortalamasına göre çok yüksektir. Aşağıdaki grafik son 10 yılda TRC2 Bölgesi ile Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde ihracat eğilimini göstermektedir.

Şekil 4-13: TRC2 Bölgesi Yıllara Göre İhracat, Dolar (TÜİK, 2014).

Şekilde görüldüğü gibi TRC2 Bölgesi ihracatı Suriye krizinin ortaya çıktığı 2011 yılında düşüşe geçmiş 2013 yılında tekrara yükselişe geçmiştir. Diyarbakır ihracatı ise son 10 yıl içinde sürekli artış eğiliminde olmuştur. Şanlıurfa ihracatı 2011 yılı sonrasında düşüş göstermiş, 2013 yılında tekrara yükselişe geçmiştir. İhracat yapılan ülke sayısı hem bölgede hem Türkiye'de artmaktadır.

Çizelge 4-12: TRC2 Bölgesi İhracat Göstergeleri (TÜİK, 2014).

	İhracat (milyon dolar)	**İthalat** (milyon dolar)	**Dış Ticaret Hacmi** (milyon dolar)	**Dış Ticaret Dengesi** (milyon dolar)	**İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)**
Şanlıurfa	154	319	473	-165	48
Diyarbakır	237	31	268	130	357
TRC2 Bölgesi	391	385	776	6	102
Türkiye	151.868	66	403.519	-99.782	60

Diyarbakır ili dış ticaretinde ihracat değeri ithalatın üstünde olduğundan dış ticaret dengesi pozitiftir. Diyarbakır'ın ihracat fazlası nedeniyle TRC2 Bölgesi dış ticaret dengesi de pozitif çıkmaktadır.

Aşağıdaki başlıklar altında üretim ve ticaret deseninde birbirinden farklı olan Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri dış ticaretleri ayrı ayrı incelenmiştir.

4.3.1 Diyarbakır İli Dış Ticareti

2004 yılında 35 milyon dolar olan Diyarbakır ihracatı 2013 yılında yaklaşık 7 kat artarak 237 milyon dolara ulaşmıştır. Dış ticaret dengesi Türkiye'de negatifken, Diyarbakır ilinde pozitif değerde kalmakta ve farkı artırmaktadır. 2013 yılında Türkiye'de yaklaşık 100 milyar dolar dış ticaret açığı varken, Diyarbakır ili, yaklaşık 170 milyon dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Çizelge 4-13: Diyarbakır'da Yıllar İtibariyle Dış Ticaret (TÜİK, 2014).

	Diyarbakır			Türkiye		
Yıllar	**İhracat (Bin Dolar)**	**İthalat (Bin Dolar)**	**Dış Ticaret Dengesi**	**İhracat (Bin Dolar)**	**İthalat (Bin Dolar)**	**Dış Ticaret Dengesi**
2004	34.725	10.880	23.845	63.167.153	97.539.766	-34.372.613
2005	57.349	16.347	41.002	73.476.408	116.774.151	-43.297.743
2006	66.877	18.312	48.565	85.534.676	139.576.174	-54.041.499
2007	83.699	36.035	47.665	107.271.750	170.062.715	-62.790.965
2008	92.091	32.689	59.402	132.027.196	201.963.574	-69.936.378
2009	115.388	23.810	91.578	102.142.613	140.928.421	-38.785.809
2010	165.055	39.609	125.445	113.883.219	185.544.332	-71.661.113
2011	169.672	62.816	106.856	134.906.869	240.841.676	-105.934.807
2012	198.952	69.057	129.895	152.488.652	236.545.042	-84.056.390
2013	237.086	66.368	170.717	151.868.551	251.650.560	-99.782.010

Son yıllarda ülke ortalamasının üstünde bir performans artış göstermiş olsa da Diyarbakır ihracatının Türkiye toplam ihracatı içinde aldığı pay oldukça düşüktür olup 2013 yılında % 0,16 olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen ihracat miktarı da Türkiye'de 1.981 dolar iken Diyarbakır'da 13 kat daha düşük olarak 147 dolardır. İhracat il sıralamasında Diyarbakır, 81 il arasında 35'inci sırada yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan ve Diyarbakır ile benzer sosyo-kültürel ve coğrafi özelliklere sahip Gaziantep ili, 2013 yılında da 6 milyar dolardan fazla ihracatı ile Diyarbakır'dan 26 kat daha fazla ihracat yapmıştır. (İhracatta önde gelen iller ve bölgeler için bkz. çizelge 3-5 ve 3-6)

Aşağıdaki tabloda 2004-2013 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde Diyarbakır'da, TRC2 Bölgesi'nde ve Türkiye'de ihracatçı firma sayısındaki artış görülmektedir.

Çizelge 4-14: Diyarbakır'da İhracatçı Firma Sayısı, 2004-2013 (Ekonomi Bakanlığı, 2013).

	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
2004	53	101	39.437
2005	82	148	42.156
2006	83	168	44.166
2007	67	147	48.269
2008	84	176	48.144
2009	106	229	48.591
2010	128	259	50.379
2011	135	284	53.282
2012	161	285	56.441
2013	178	354	60.119

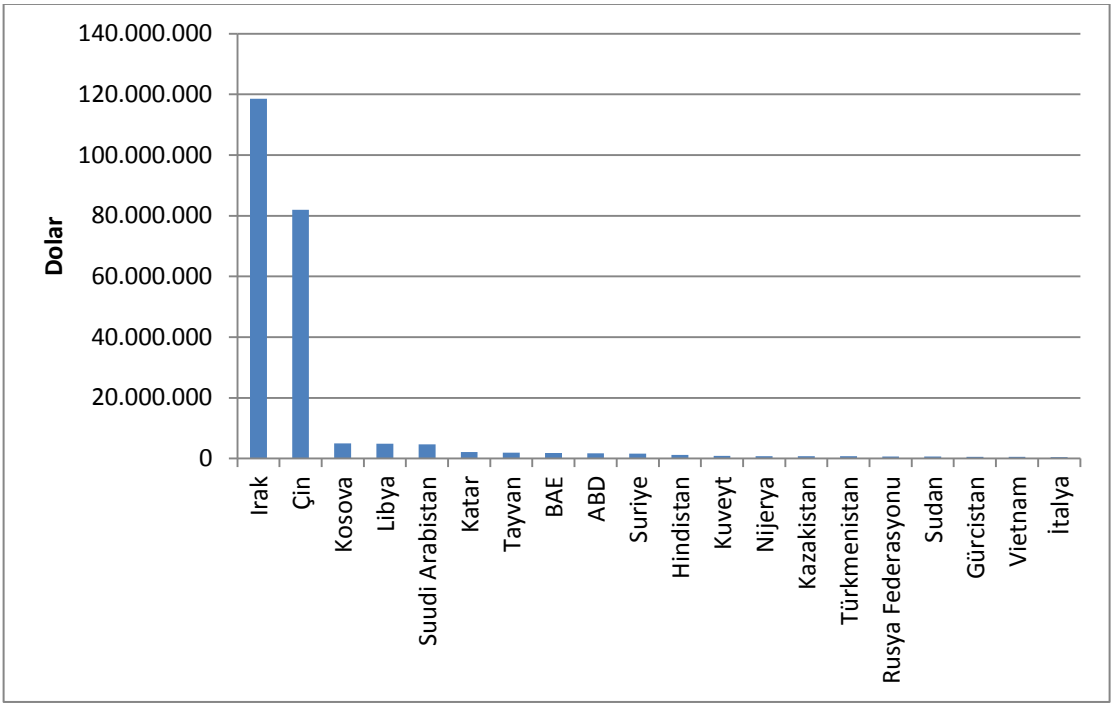
Buna göre Diyarbakır'da ihracatçı firma sayısındaki artış son 10 yılda 3 katın üstündedir. TRC2 Bölgesi'nde de bu artış oranı gözlenirken, Türkiye'deki artış oranı bölge illerine göre düşük kalmaktadır. Bu durum yüzde 99'unu KOBİ'lerin oluşturduğu yerel ekonominin dışa açıldığını göstermektedir.

Çizelge 4-15: En Fazla İhracat Yapılan Ülke Sıralaması, 2013 (TÜİK, 2014).

Diyarbakır				Türkiye			
Sıra	**Ülke**	**İhracat (Bin Dolar)**	**%**	**Sıra**	**Ülke**	**İhracat (Bin Dolar)**	**%**
1	Irak	118.534	50,0	**1**	Almanya	13.706.980	9,0
2	Çin	81.911	34,5	**2**	Irak	11.958.853	7,9
3	Kosova	5.040	2,1	**3**	İngiltere	8.777.301	5,8
4	Libya	4.897	2,1	**4**	Rusya Fed.	6.966.989	4,6
5	Suudi Arabistan	4.631	2,0	**5**	İtalya	6.720.577	4,4
6	Katar	2.106	0,9	**6**	Fransa	6.378.947	4,2
7	Tayvan	1.973	0,8	**7**	ABD	5.623.306	3,7
8	BAE	1.829	0,8	**8**	BAE	4.967.636	3,3
9	ABD	1.710	0,7	**9**	İspanya	4.337.678	2,9

10	Suriye	1.624	0,7	**10**	İran	4.193.950	2,8
	Diğer	12.831	5,4		Diğer	78.236.336	51,5
	Toplam	237.086	100,0		Toplam	151.868.551	100,0

Türkiye ihracatının ülkelere göre dağılımına bakıldığında, aşağıdaki tablo ve grafikte görüldüğü gibi Almanya % 9 pay ile birinci sıradadır. Daha sonra Irak ve İngiltere gelmekte olup sırasıyla % 7,9 ve % 5,8'lik paylara sahiptir. Diyarbakır ihracatının ülkelere göre dağılımına bakıldığında Irak ve Çin'in açık bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. 2013 yılında Irak en fazla ihracat yapılan ülke olup % 50'lik paya sahiptir. Çin % 34,5'lik pay ile ikinci sırada gelmektedir. Bu iki ülkeye yapılan ihracat miktarı il toplam ihracatının % 84,5'ini oluşturmaktadır (Deniz, 2014).

Şekil 4-14: Ülkelere Göre Diyarbakır İhracatı (TÜİK, 2014).

Türkiye'nin Irak'a olan ihracatı yıllar itibariyle büyük bir hızla artmaktadır. 2013 yılında 11,9 milyar dolar ihracat ile Irak, Türkiye'nin Almanya'dan sonra en fazla ihracat yaptığı ülke konumundadır. Benzer şekilde bu dönemde Diyarbakır'ın Irak'a olan ihracatı da yıllar itibariyle hızlı bir artış göstermiştir. 2009-2013 yıllarında yaklaşık % 19 yıllık ortalama artış hızı ile 2013 yılında 118,5 milyon dolara ulaşılmıştır. İhracattaki artış olumlu olmakla beraber ihracat miktarı; Diyarbakır'ın Irak'a olan yakın konumu, kültürel

yakınlığı, kapasitesi ve potansiyeli göz önüne alındığında oldukça düşük kalmaktadır. Diyarbakır'ın Irak'a ihracat miktarı, Türkiye'nin Irak'a olan toplam ihracatının sadece % 1'ini oluşturmaktadır.

Aşağıdaki tabloda Diyarbakır'ın en fazla ihraç ettiği ilk 10 ürün görülmektedir. Buna göre Diyarbakır'ın en fazla ihracat yaptığı ilk 3 ürün grubunun "*kum, kil ve taşocakçılığı*", "*öğütülmüş tarım ürünleri*" ve "*taş*" olduğu görülmektedir.

Çizelge 4-16: En Fazla İhracat Yapılan 10 Ürün (Deniz, 2014).

Diyarbakır			**Türkiye**		
ISIC Adı	**İhracat (Bin $)**	**%**	**ISIC Adı**	**İhracat (Bin $)**	**%**
Kum, kil ve taşocakçılığı	73.619	31	Giyim eşyası (kürk hariç)	12.431.542	8
Öğütülmüş tahıl ürünleri	52.831	22	Motorlu kara taşıtları ve motorları	12.355.621	8
Taş	20.991	9	Demir-çelik ana sanayi	11.575.438	8
Demir cevheri	9.717	4	Rafine edilmiş petrol ürünleri	6.240.120	4
İzole edilmiş tel ve kablolar	9.185	4	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	5.967.265	4
Bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar	8.564	4	Motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili parça ve aksesuarları	5.419.587	4
Mobilya	7.193	3	Tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil	4.703.694	3
Plastik ürünleri	6.591	3	Plastik ürünleri	4.603.333	3
Elektrik motoru, jeneratör, transformatörler	4.965	2	Trikotaj (örme) ürünleri	4.467.311	3
Çatal-bıçak takımı, el aletleri ve hırdavat malzemeleri	3.989	2	Başka yerde sınıflandırılmamış ev aletleri	4.337.648	3
Alt Toplam	197.645	83	**Alt Toplam**	72.101.559	47
Genel Toplam	237.086	100	**Genel Toplam**	151.868.551	100

Çin'e yapılan ihracat içinde çoğunluğu *"blok mermer"* ihracatının oluşturduğu, Irak'a yapılan ihracat içinde öğütülmüş tahıl ürünleri ana grubunda *"un"* ve diğer tahıl ürünleri ihracatının büyük bölümü oluşturduğu düşünülmektedir. Türkiye ihracatında ise öne çıkan ilk 3 ürünün sırasıyla *"giyim eşyası", "motorlu kara taşıtları ve motorları"* ve

"demir-çelik ana sanayi" olduğu görülmektedir. Türkiye'de en fazla ihracat yapılan 10 ürünün imalat sanayi ürünleri olduğu, Diyarbakır ihracatının büyük bölümünü tarım ve madenciliğe dayalı ürünlerin oluşturması, il ihracat ürünlerinin doğal kaynağa dayalı düşük katma değerli ürünler olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda Diyarbakır ihracatının ürün bazında Türkiye ihracatı içinde % 1'den fazla pay aldığı ürünler gösterilmiştir. Bu ürünler incelendiğinde daha çok hammaddeye dayalı ürünlerin ihracatının öne çıktığı görülmektedir.

Çizelge 4-17: Ülkeden Aldığı Paya Göre Öne Çıkan Ürünler (Deniz, 2014).

ISIC	ISIC Adı	Diyarbakır İhracatı (dolar)	Türkiye İhracatı (dolar)	Diyarbakır'ın TR ihracatı içindeki payı (%)
1310	Demir cevheri	9.717.471	79.689.100	12,2
1410	Kum, kil ve taşocakçılığı	73.619.012	1.249.476.720	5,9
1531	Öğütülmüş tahıl ürünleri	52.831.343	1.248.975.836	4,2
2696	Taş	20.990.592	1.075.451.898	2,0
2412	Kimyasal gübre ve azotlu bileşikler	2.554.572	133.225.733	1,9
1520	Süt ürünleri	3.967.441	285.732.125	1,4
2695	Çimento ve alçı ile sertleştirilmiş maddeler	1.250.945	131.332.980	1,0

4.3.2 Şanlıurfa İli Dış Ticareti

Son 10 yılda Şanlıurfa ihracatı hızlı bir artış ivmesi yakalamış olsa da ilin dış ticareti bölgede yaşanan istikrarsız ortamdan olumsuz etkilenmiştir. 2004-2013 arasında yıllara göre ihracat performansı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Çizelge 4-18: Yıllar İtibariyle İhracat (TÜİK, 2014).

	Şanlıurfa			Türkiye		
Yıllar	**İhracat (Bin Dolar)**	**İthalat (Bin Dolar)**	**Dış Ticaret Dengesi**	**İhracat (Bin Dolar)**	**İthalat (Bin Dolar)**	**Dış Ticaret Dengesi**
2004	14.691	99.813	-85.122	63.167.153	97.539.766	-34.372.613
2005	32.392	114.511	-82.119	73.476.408	116.774.151	-43.297.743
2006	45.922	149.177	-103.255	85.534.676	139.576.174	-54.041.499
2007	86.388	194.932	-108.544	107.271.750	170.062.715	-62.790.965

2008	147.445	225.761	-78.316	132.027.196	201.963.574	-69.936.378
2009	128.893	195.541	-66.648	102.142.613	140.928.421	-38.785.809
2010	173.079	247.504	-74.425	113.883.219	185.544.332	-71.661.113
2011	148.312	288.954	-140.642	134.906.869	240.841.676	-105.934.807
2012	109.818	202.967	-93.149	152.488.652	236.545.042	-84.056.390
2013	154.040	318.874	-164.834	151.868.551	251.650.560	-99.782.010

2004 yılında 14,6 milyon dolar olan Şanlıurfa ihracatı 2008 yılına kadar artmış, yılında Türkiye'deki azalışa paralel olarak azalmış, 2010 yılında tekrar yükselerek en yüksek ihracat miktarına ulaşmıştır. 2011 yılında Suriye'deki krizin başlaması ile Şanlıurfa ihracatı önemli ölçüde olumsuz etkilenerek, düşüşe geçmiştir. Şanlıurfa ihracatında en büyük payı alan komşu ülke Suriye'deki krizin devam ettiği takip eden yıllarda il ihracatı 2012'de en düşük seviyesini görmüş, ancak 2013'te önemli bir artış sağlamıştır.

Aşağıdaki tabloda Şanlıurfa'da, TRC2 Bölgesi'nde ve Türkiye'de ihracatçı firma sayısındaki artış görülmektedir.

Çizelge 4-19: İhracatçı Firma Sayısı, 2004-2013 (Ekonomi Bakanlığı, 2013).

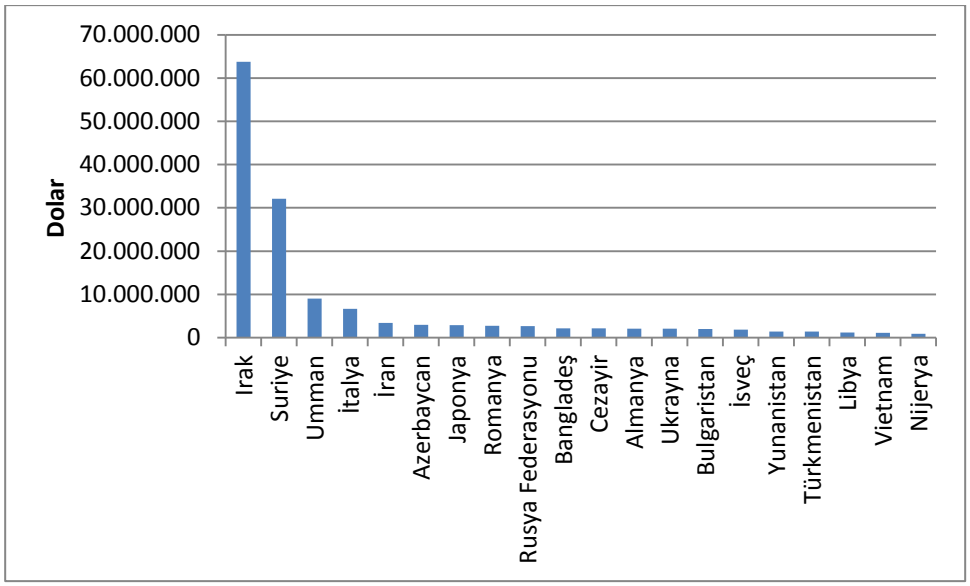
	Şanlıurfa	**TRC2 Bölgesi**	**Türkiye**
2004	48	101	39.437
2005	66	148	42.156
2006	85	168	44.166
2007	80	147	48.269
2008	92	176	48.144
2009	123	229	48.591
2010	131	259	50.379
2011	149	284	53.282
2012	125	285	56.441
2013	176	354	60.119

Şanlıurfa'da ihracatçı firma sayısındaki artışın Türkiye'deki artışın üstünde olduğu görülmektedir. Bölge ekonomisindeki işletmelerin yüzde 98'ini KOBİ'lerin oluşturduğu düşünüldüğünde, yerel ekonominin dış pazarlara açıldığı ve pazarlardaki bağlantıların arttığı görülmektedir.

Çizelge 4-20: En Fazla İhracat Yapılan Ülke Sıralaması, 2013 (TÜİK, 2014).

Şanlıurfa				Türkiye			
Sıra	**Ülke**	**İhracat (Bin Dolar)**	**%**	**Sıra**	**Ülke**	**İhracat (Bin Dolar)**	**%**
1	Irak	63.733	41	**1**	Almanya	13.706.980	9,0
2	Suriye	32.112	21	**2**	Irak	11.958.853	7,9
3	Umman	9.024	6	**3**	İngiltere	8.777.301	5,8
4	İtalya	6.652	4	**4**	Rusya Federasyonu	6.966.989	4,6
5	İran	3.441	2	**5**	İtalya	6.720.577	4,4
6	Azerbaycan	2.936	2	**6**	Fransa	6.378.947	4,2
7	Japonya	2.885	2	**7**	ABD	5.623.306	3,7
8	Romanya	2.764	2	**8**	BAE	4.967.636	3,3
9	Rusya Federasyonu	2.636	2	**9**	İspanya	4.337.678	2,9
10	Bangladeş	2.150	1	**10**	İran	4.193.950	2,8
	Diğer	25.707	17		Diğer	78.236.336	51,5
	Toplam	**237.086**	**100,0**		**Toplam**	**151.868.551**	**100,0**

Şanlıurfa ihracatının ülkelere göre dağılımına bakıldığında Irak ve Suriye'nin açık bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. 2010 yılına kadar il ihracatında Suriye yüzde 50'nin üstünde pay alarak birinci sırada yer alırken, kriz sonrasında Irak'ın ardından ikinci sıraya düşmüştür. Sadece bu iki ülkeye yapılan ihracat miktarı il toplam ihracatının % 63'ünü oluşturmaktadır. Şanlıurfa ihracatında ilk 20 ülke aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Şekil 4-15: En Fazla İhracat Yapılan Ülkeler (TÜİK, 2014).

Aşağıdaki tabloda Şanlıurfa'da en fazla ihracat yapılan ilk 10 ürün, Türkiye ihracatındaki ilk 10 ürün ve bu ürünlerin toplam ihracat içindeki payları görülmektedir.

Çizelge 4-21: En Fazla İhracat Yapılan 10 Ürün (TÜİK, 2014).

Şanlıurfa			**Türkiye**		
ISIC Adı	**İhracat (Bin Dolar)**	**%**	**ISIC Adı**	**İhracat (Bin Dolar)**	**%**
Demir-çelik ana sanayi	31646	20,5	Giyim eşyası (kürk hariç)	12.431.542	8
Elektrik motoru, jeneratör, transformatörler	26435	17,2	Motorlu kara taşıtları ve motorları	12.355.621	8
Çimento, kireç ve alçı	12910	8,4	Demir-çelik ana sanayi	11.575.438	8
Plastik ürünleri	11308	7,3	Rafine edilmiş petrol ürünleri	6.240.120	4
Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	8289	5,4	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	5.967.265	4
Motorlu kara taşıtları ve motorları	6243	4,1	Motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili parça ve aksesuarları	5.419.587	4
Mobilya	6224	4,0	Tekstil elyafından iplik ve dokunmuş tekstil	4.703.694	3
İşlenmiş sebze ve meyveler	5064	3,3	Plastik ürünleri	4.603.333	3

Giyim eşyası (kürk hariç)	4218	2,7	Trikotaj (örme) ürünleri	4.467.311	3
Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	4079	2,6	Başka yerde sınıflandırılmamış ev aletleri	4.337.648	3
Alt Toplam	116.416	75,3	**Alt Toplam**	72.101.559	47
Genel Toplam	151.807	100	**Genel Toplam**	151.868.551	100

Tabloda Şanlıurfa ihracatında sanayi ürünlerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Şanlıurfa'nın 2013 yılı ihracatında "d*emir-çelik ana sanayi*", "*elektrik motoru, jeneratör, transformatörler*" ürün grubu ve "ç*imento, kireç ve alçı*" ürün grubu toplam ihracatın % 46'sını oluşturmuştur. Şanlıurfa ihracatının % 75,3'ünü ilk 10 ürün grubu oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, zengin kaynaklara ve stratejik konuma sahip TRC2 Bölgesi'nin üretim potansiyelini yeterince değerlendiremediği görülmüş, buna karşın 2000'li yıllarda görülen gelişme trendi, ekonomideki canlanma ve ihracattaki önemli artış olumlu bir değişimi göstermektedir. Diğer yandan bölge ihracatının da Türkiye içinde düşük kaldığı, ancak bölgenin ihracat miktarı ve ihracatçı firma sayısında hızlı bir yükselme sürecine girdiği görülmektedir. Bölgenin en fazla ihracat yaptığı ülkelerden biri olan Suriye'de yaşanan kriz ortamının olumsuz etkileri ile bölge ihracatındaki artış hızı düşmüş olmasına karşın bölge ihracatı büyümesini sürdürmüştür.

Bölgenin ihracat ürünlerine bakıldığında tarım ve madenciliğin etkisiyle doğal kaynaklara bağlı ürünlerin ihracatının yüksek payı olması, bölge ihracatında nitelik ve katma değerin düşük olduğunu göstermektedir. Ancak son yıllarda elektrikli teçhizat ürünleri, mobilya gibi imalat sanayi mallarının ticaretinde hızlı bir yükselişin olması nitelik ve katma değerin artacağını göstermektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan ve TRC2 Bölgesi ile benzerliklere sahip olan Gaziantep ilinin tek başına 6 milyar dolar ihracat yapması ve Türkiye'de İstanbul'dan sonra ikinci dışa açık ekonomi olması, TRC2 Bölgesinin dışa açılma potansiyelini destekleyen bir durumdur.

Geçmişte ve 1900'lü yılların ilk yarısında önemli ticaret merkezleri olan bölge illerinde meydana gelmiş olan gelişmede geri kalma ve içine kapanma sorununa karşın, 2000 yılı sonrasında bölgede bir canlanmanın yaşanması ve GAP sulama yatırımlarının gelecek

10 yıl içinde tamamlanması ile beklenen üretim artışının etkileri bölgenin gelişmesi için kritik bir eşiğe girileceğini işaret etmektedir. Bu dönemde bölgenin rekabetçiliği, bölgeye çekilecek yatırımlar, bölge ekonomisinin gelişmesi ve dışa açılması için etkin faktörler olacaktır.

5. BÖLGENİN SEKTÖREL REKABETÇİLİK ANALİZİ

Bölgenin ekonomik coğrafyadaki yeri, üretim ve ticaret ağları içindeki konumu ve rekabetçi gücü ile belirlenmektedir. Rekabetçi bir ekonomiye ve rekabetçi sektörlere sahip olan bölgeler ulus ötesi ekonomik ağlara entegre olabilmekte, sürdürülebilir büyüme sağlayabilmekte ve refahını sürekli artırabilmektedir.

TRC2 Bölgesi güçlü üretim potansiyeline karşın, ihracatta yeterli performansı gösterememektedir. Ancak son yıllarda bölge ekonomisinde yaşanan canlanma ve gelişme ivmesi, devam eden ve önümüzdeki 10 yıl içinde tamamlanması öngörülen GAP sulama yatırımlarının yapacağı doğrudan ve çarpan etkiler bölgenin stratejik ve rekabetçi alanlara yönlenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu bölümde istihdam ve ihracat verileri kullanılarak bölgenin rekabetçi ve potansiyel rekabetçi sektörleri incelenmektedir. Öncelikle yerel ekonomik büyümenin kaynağını oluşturan; yığılmalar gösteren ve ölçek ekonomilerinin yaratılmasını mümkün kılan rekabetçi sektörleri ekonomik temel yaklaşımı ve **Yoğunlaşma Katsayısı Analizi** ile tespit edilmiştir. Analizlerde sektörel uzmanlaşmalar zaman serisi içinde incelenerek eğilimler ortaya konulmuştur.

Daha sonra bölgenin uluslararası ticarette göreli üstünlüklere ve rekabet gücüne sahip olan stratejik sektörlerinin belirlenmesi için ihracat verileri kullanılarak Balassa endeksi olarak da bilinen **Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Analizi** uygulanmıştır.

Son olarak bölge illerinin uluslararası ticaret ağlarına bağlantılılığı ve entegrasyon düzeyinin incelenmesi amacıyla, Bölge ihracatının **Sektörel ve Coğrafi Çeşitlilik Analizi** yapılmıştır. Diyarbakır ve Şanlıurfa ekonomileri ihracatında çeşitliliği ölçmek için kullanılan bir diğer yöntem **Hirshmann-Herfindahl Endeksi** analizidir.

5.1 Bölge Ekonomisinde Temel Sektörlerin Analizi

Ekonomik temel yaklaşımına göre, bölgelerin büyümesi temel sektörlerin gelişimine ve ihracatçı sektörlerin performansına bağlıdır. Ekonomik temel yaklaşımına göre, bölge ekonomisi temel (basic/non-local) ve temel olmayan (non-basic/local) sektörlerden oluşmakta, temel sektörler bölge ölçeğinin üstünde üretim yapan, bölge dışına mal ve hizmet ihraç eden ve böylece yerel ekonominin büyümesini sağlayan sektörlerdir. (Klosterman, 1998). Temel olmayan sektörler ise daha çok yerel pazara hitap eden ve yerel bağlantılara sahip, yerel ekonomi ve büyüme için düşük etkiye sahip sektörlerdir. Bu yaklaşım doğrultusunda temel sektörlerde yaratılacak yığılmalar ve ölçek ekonomileri bölge kalkınmasına hız verecek ve yerel ekonominin rekabetçi gücünü artıracaktır.

Bölge ekonomisinin büyümesinde birincil rol oynayan temel sektörlerin tespiti için bölge illeri ekonomileri iktisadi analiz yöntemleri içinde yaygın olarak kullanılan ***Yoğunlaşma/Uzmanlaşma Katsayısı*** *(Location Quotient)*[5] değişkeni kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz kapsamında veri olarak Sosyal Güvenlik Kurumuna kayıtlı 2008 ve 2012 yılı Nace Rev. 2 Faaliyet Sınıflamasına göre istihdam verileri kullanılmış, sanayinin son beş yıldaki ekonomik performansı ve büyüme eğilimi incelenmiştir. Bu kapsamda Yoğunlaşma/Uzmanlaşma Katsayısı 1'in üzerinde olan sektörler ekonominin temel sektörleri olarak kabul edilmiştir.

LQ formülünde *ei* bölgenin *i* sektöründeki istihdamı, *e* bölgenin toplam istihdamı, *Ei* ülkedeki *i* sektörü istihdamı, *E* ise ülke toplam istihdamı olup, aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\boldsymbol{LQ = \frac{(ei/e)}{(Ei/E)}}$$

LQ= 1.0 ise i sektörü e bölgesi ekonomisi içinde temel olmayan bir sektör,

LQ< 1.0 ise i sektörü e bölgesi ekonomisi içinde temel olmayan bir sektör,

LQ> 1.0 ise i sektörü e bölgesi ekonomisi için temel bir sektör demektir.

[5] LQ, Haig (1926) New York'taki imalat sanayinin mekansal yoğunlaşmasını ölçmek için geliştirilmiş bir yöntemdir.

5.1.1 Diyarbakır Ekonomisinde Temel Sektörler

Diyarbakır ili tarihten bugüne geleneksel bölge merkezi ve bölgesel hizmet merkezidir. Yapılan bazı çalışmalar son 40 yılda Diyarbakır'ın hinterlandı için sağladığı ekonomik etkisinin azaldığını belirtmiştir (Zeyneloğlu, 2008). Ancak buna karşın Diyarbakır ili Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan birçok ile hizmet sunmaktadır.

Yapılan LQ analizi sonuçlarına göre; Diyarbakır'da yoğunlaşmış ve uzmanlaşma katsayısı 1'den büyük olan; varsayımsal olarak bölge içine ve dışına mal ve hizmet sunan sektörler aşağıdaki tabloda görülmektedir.

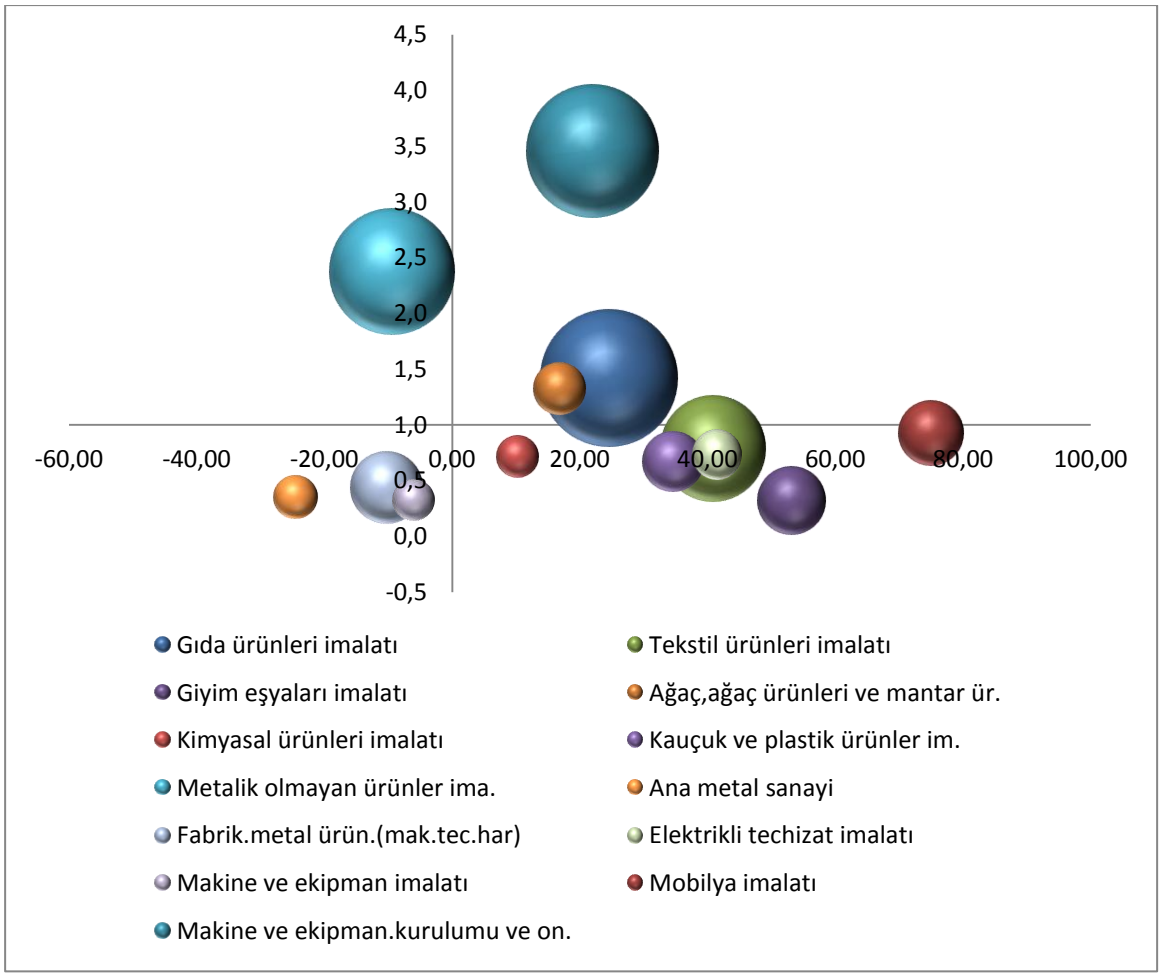
Çizelge 5-1: Yoğunlaşma katsayısı 1'den büyük olan ana sektörler (SGK, 2014).

Ana Sektörler	İstihdam 2008	İstihdam 2012	Değişim %	LQ
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	824	1.610	95,4	***1,2***
Madencilik ve taş ocakçılığı	1.383	1.987	43,7	***1,5***
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	2.128	2.712	27,4	***2,8***
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	2.047	1.215	-40,6	***1,7***
İnşaat	16.671	28.128	68,7	***1,6***
Ulaştırma ve depolama	4.021	9.306	131,4	***1,1***
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	3.515	12.682	260,8	***1,5***
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	167	228	36,5	***2,4***
Eğitim	8.181	6.729	44%	***1,4***
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	848	4.683	229%	***1,7***

Buna göre Diyarbakır "***elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı***", "***atık yönetimi***", "***sağlık"*** ve ***"eğitim***" sektörleri başta olmak üzere 10 adet ana faaliyet kolunda bölgesel düzeyde mal ve hizmet sunmaktadır.

Dünyada ve ülkemizde ticareti yapılan malların büyük bölümünü imalat sanayi malları oluşturmaktadır. Aşağıda tabloda imalat sanayi sektörlerinin yoğunlaşma katsayısı analizi sonuçları görülmektedir. Bölge illerinde yoğunlaşan temel sektörleri tespit etmek amacıyla Yoğunlaşma Katsayısı Analizi (Location Quotient) kullanılmış, zaman serisi içinde sektörlerin büyümeleri de analize katılarak bölgenin temel ve yükselen sektörleri

belirlenmiştir. Bölge illerinde sanayinin ivme kazandığı 2008 yılından sonraki dönemde, Diyarbakır ve Şanlıurfa'da en büyük imalat sanayi istihdamına sahip ilk 13 sektör; uzmanlaşma, büyüme ve yoğunlaşma durumlarına göre aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir. Grafikte dikey eksen uzmanlaşma düzeyini, yatay eksen sektörün gelişimini, balon büyüklükleri de sektörün toplam imalat içindeki payını göstermektedir.

Şekil 5-1: Diyarbakır İmalat Sanayinde Temel, Yükselen ve Durgunlaşan Sektörler

Buna göre, Diyarbakır'da 2008-2012 döneminde ilde yoğunlaşmış imalat sanayi sektörleri; "***makine ve ekipman kurulumu ve onarımı***", "***gıda ürünleri imalatı***", "***metalik olmayan ürünler imalatı***" ve "***ağaç ve ağaç ürünleri imalatı***" sektörleridir. Bu dönemde yükselişe geçen ve ilde yoğunlaşmasını artıran sektörler başta "***mobilya imalatı***" ve "***giyim eşyaları imalatı***" olmak üzere "***tekstil ürünleri imalatı***", "***elektrikli teçhizat imalatı***" ile "***makine ve ekipman imalatı***", "***plastik ve kauçuk ürünler***" ile

"***kimyasal ürünleri imalatı***" olarak görülmektedir. Sol eksende büyümesi azalan uzmanlaşmış sektörler arasında "***ana metal sanayi***" sektörü görülmektedir.

5.1.2 Şanlıurfa Ekonomisinde Temel Sektörler

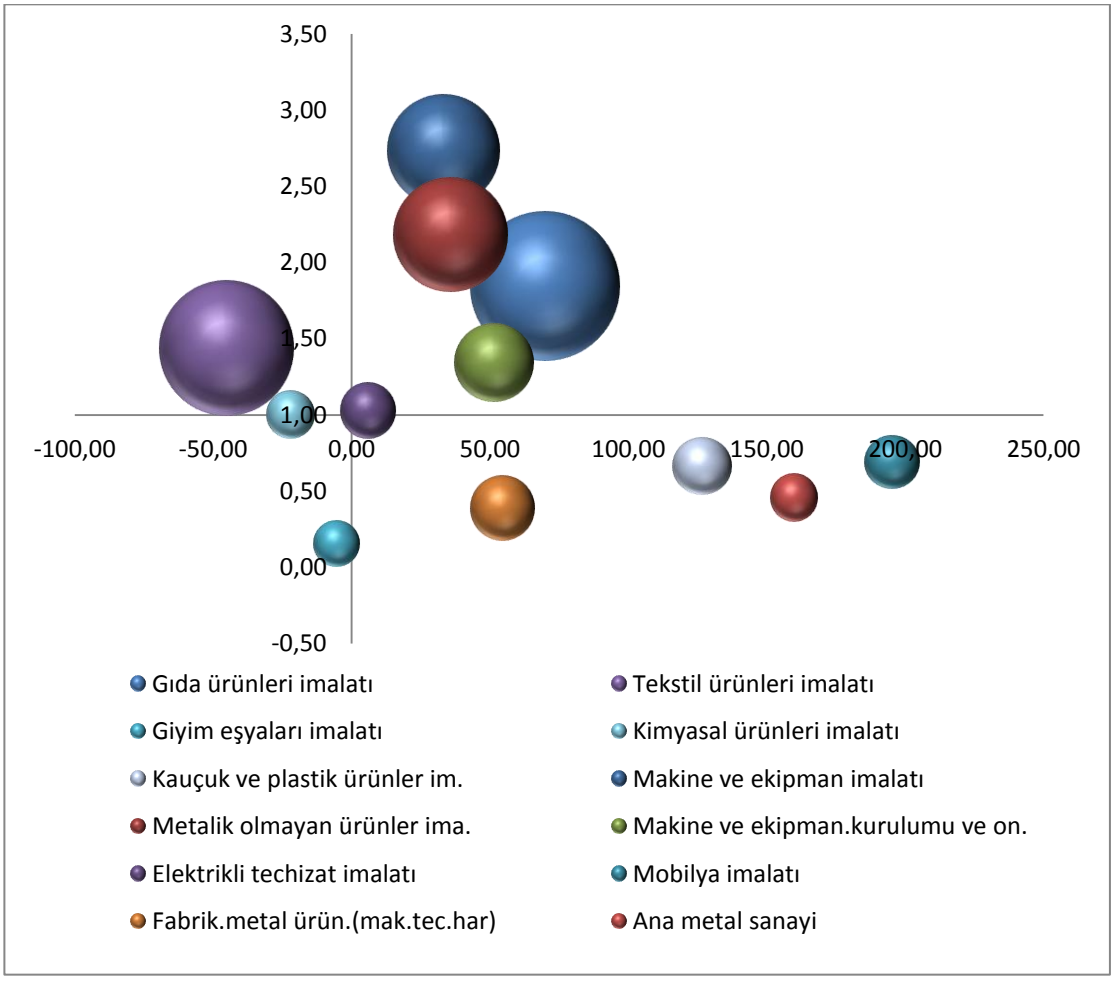
Şanlıurfa ili ekonomisi son yıllarda hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. İl, kayıtlı istihdam verilerine göre (SGK,2008-2012) bölge ve ülke ortalamasının üstünde bir hızla büyümektedir. Bunda GAP yatırımlarının etkisi ile yaşanan üretim artışı ve gelişmelerin, kentleşmeyi artırması ve kentleşme ekonomilerini uyarması olarak açıklanabilir. Yoğunlaşma katsayısı değişkenine Nace revize-2 faaliyet sınıflamasında yer alan ana kısımlarda LQ değeri birin üstünde olan ana faaliyet kolları aşağıda görülmektedir.

Çizelge 5-2: Şanlıurfa'da Temel Sektörler ve Sektörel Büyüme Oranları, 2008-2012 (SGK, 2014).

Ana Sektörler	İstihdam 2008	İstihdam 2012	Değişim %	LQ
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	1.822	6.318	246,8	***5,1***
İnşaat	16.671	11.884	107,7	***1,5***
Ulaştırma ve depolama	3.147	11.928	279,0	***1,5***
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	2.653	14.984	216,0	***1,8***
Eğitim	6.542	8.812	34,7	***2***
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	1.696	5.494	223,9	***2***

Buna göre ülke tarımsal üretiminde büyük bir paya sahip olan Şanlıurfa'da ***"tarım"*** endeksi öne çıkmakta, bunun yanında "***inşaat",*** "***ulaştırma ve depolama***", "***eğitim***" ve ***"sağlık"*** sektörlerinde endeks değerleri 1'ün üstündedir.

İmalat sanayi sektörlerinin LQ analiz sonuçları aşağıdaki grafikte görülmektedir. Bölge illerinde sanayinin ivme kazandığı 2008 yılından sonraki dönemde, Şanlıurfa'da en büyük imalat sanayi istihdamına sahip ilk 12 sektör; uzmanlaşma, büyüme ve yoğunlaşma durumlarına göre aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir. Grafikte dikey eksen uzmanlaşma düzeyini, yatay eksen sektörün gelişimini, balon büyüklükleri de sektörün toplam imalat içindeki payını göstermektedir.

Şekil 5-2: Şanlıurfa İmalat Sanayinde Temel, Yükselen ve Durgunlaşan Sektörler (2008-2012)

Şekilde görüldüğü gibi, Şanlıurfa'da temel sektörler sırasıyla "***makine ve ekipman ürünleri imalatı***", "***metalik olmayan mineral ürünler imalatı***", "***gıda ürünleri imalatı***", "***tekstil ürünleri imalatı***" sektörleridir. Aynı dönemde yükselen sektörlere gelince, başta "***mobilya imalatı***" olmak üzere "***elektrikli ekipman imalatı***", "***ana metal sanayi***", "***kauçuk ve plastik ürünleri***" ve "***fabrikasyon metal ürünleri***" sektörleri hızlı artış trendi içinde oldukları görülmektedir.

5.2 Bölgenin İhracatta Rekabetçi Sektörlerinin Analizi

Sınır bölgesi olarak Türkiye'nin dışa açılan önemli kapılarından biri olan TRC2 Bölgesi; Ortadoğu, Avrupa ve Asya pazarları için stratejik bir konuma sahiptir. Bu nedenle bölgesel büyüme odağı olması hedeflenen Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin dışa açılması ve rekabetçiliği kilit önem taşımaktadır.

Bölgenin uluslararası ticarette sektörel rekabet edebilirliğinin tespiti amacıyla, bölgenin ihracat performansı ele alınmış ve sektörlerin rekabet üstünlükleri, uluslararası ticaret literatüründe önemli bir yeri olan **Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Analizi** ile incelenmiştir. Açıklanmış rekabetçi üstünlükler yaklaşımı Balassa (1965) eneksi olarak da bilinmektedir. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantages - RCA) kavramı, ülkelerin veya bölgelerin bir sektörde göreli avantajını veya rekabet gücünü ölçmekte kullanılmaktadır. Yapılan analizler sonucunda, bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesini hızlandıracak rekabet üstünlüğüne sahip stratejik sektörlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu bölümde Balassa tarafından geliştirilen modele dayanan *Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler* yaklaşımı kullanılmıştır. RCA aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

$$\boldsymbol{RCA = \frac{(Xij\ /Xit)}{(Xnj\ /Xnt)}}$$

Buna göre $X_{ij;}$ *y* yılında TRC2 Bölgesi'nin j malı ihracatını, $X_{it;}$ TRC2 bölgesi toplam ihracatını, $X_{nj;}$ Türkiye'nin *y* yılında i malı ihracatını, $X_{nt;}$ Türkiye toplam ihracatını temsil etmektedir. (RCA) > 1 ise ilin o sektördeki rekabet gücünün referans ülke veya Dünyaya oranla daha yüksek olduğunu göstermektedir. RCA değeri ne kadar büyükse ildeki o sektörün rekabetçiliği o kadar yüksek demektir. Bu çalışmada yapılan analize 2009-2013 dönemlerinde 5 yıllık zaman serisi içinde sektörel ihracat büyümeleri katılarak, sektörlerin rekabetçi güçlerinin zaman içindeki değişimi ve eğilimler tespit edilmiştir.

5.2.1 Diyarbakır İhracatında Rekabetçi Sektörlerin Analizi

TRC2 Bölgesi, son yıllarda hem sanayi üretimini hem de ihracat miktarını artırmaktadır. Bu bölümde Diyarbakır'da ihracatçı sektörlerin rekabetçilik performansı TÜİK tarafından yayınlanan ISIC revize 3 sınıflamasına göre, 2013 yılı ihracat verileri kullanılarak *Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Analizi* yöntemi ile incelenmiş, RCA katsayısı 1'den büyük olan sektörler ihracatta rekabetçi sektörler olarak kabul edilmiştir.

2013 yılı itibarıyla Diyarbakır'da ihracat yapan tüm sektörlerin ihracat değeri, il içindeki ve ülke içindeki payları ile RCA değerleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Çizelge 5-3: Diyarbakır 2013 Yılı İhracatçı Sektörler RCA Tablosu (TÜİK, 2014).

ISIC	ISIC adı	Diyarbakır İhracatı	İl içindeki payı %	Türkiye İhracatı 2013	TR içindeki payı %	RCA İndeksi
1	Tarım ve hayvancılık	177.870	0	5.627.028.915	4	**0,0**
2	Ormancılık ve tomrukçuluk	42.762	0	26.926.672	0	**1,0**
5	Balıkçılık	78.624	0	258.177.483	0	**0,2**
13	Metal cevherleri	11.704.770	5	1.729.264.118	1	**4,3**
14	Taşocakçılığı ve diğer madencilik	73.629.332	31	1.898.018.541	1	**24,9**
15	Gıda ürünleri ve içecek	66.442.442	28	10.664.635.315	7	**4,0**
17	Tekstil ürünleri	2.991.848	1	14.743.811.645	10	**0,1**
18	Giyim eşyası	47.574	0	12.706.767.070	8	**0,0**
19	Dabaklanmış deri, bavul, el çantası, saraciye ve ayakkabı	24.845	0	1.119.128.303	1	**0,0**
20	Ağaç ve mantar ürünleri (mobilya hariç); hasır vb. örülerek yapılan maddeler	1.946.228	1	726.237.758	0	**1,7**
21	Kağıt ve kağıt ürünleri	218.320	0	1.933.793.909	1	**0,1**
22	Basım ve yayım; plak, kaset vb.	3.985	0	154.574.782	0	**0,0**
23	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	3.438.999	1	6.299.961.828	4	**0,3**
24	Kimyasal madde ve ürünler	6.180.046	3	7.615.460.918	5	**0,5**
25	Plastik ve kauçuk ürünleri	6.758.549	3	7.030.575.979	5	**0,6**
26	Metalik olmayan diğer mineral ürünler	24.801.694	10	4.291.070.468	3	**3,7**
27	Ana metal sanayi	4.015.595	2	17.520.067.418	12	**0,1**

28	Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)	8.032.730	3%	7.069.083.445	5%	**0,7**
29	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	3.081.480	1%	12.783.369.786	8%	**0,2**
30	Büro, muhasebe ve bilgi işleme makineleri	110.575	0%	177.949.010	0%	**0,4**
31	Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar	14.762.981	6%	6.461.421.536	4%	**1,5**
32	Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları	64.043	0%	2.047.382.623	1%	**0,0**
33	Tıbbi aletler; hassas optik aletler ve saat	208.044	0%	789.412.850	1%	**0,2**
34	Motorlu kara taşıtı ve römorklar	771.205	0%	18.246.724.610	12%	**0,0**
35	Diğer ulaşım araçları	16.441	0%	2.340.279.078	2%	**0,0**
36	Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler	7.401.866	3%	6.194.397.613	4%	**0,8**
51	Atık ve hurdalar	4.510	0%	585.937.163	0%	**0,0**
	Toplam	**236.957.358**	**100%**	**151.806.634.884**	**100%**	

Buna göre Diyarbakır'da ihracat yapan 27 ana sektörden RCA değeri 1'den büyük olan rekabetçi sektörler aşağıda listelenmiştir.

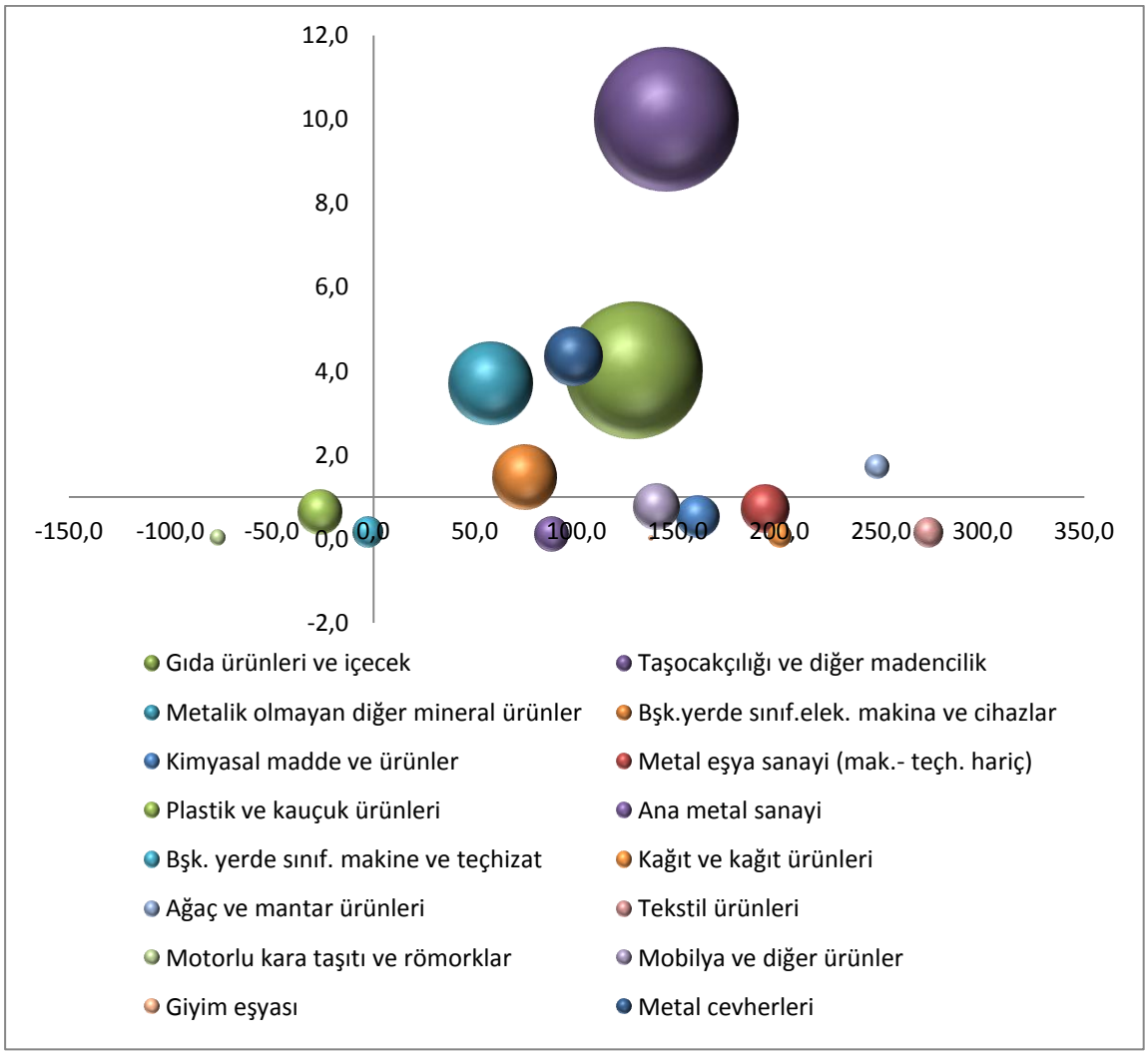
Çizelge 5-4: Diyarbakır 2013 Yılı Rekabetçi Sektörler (TÜİK, 2014).

ISIC	ISIC Adı	Diyarbakır İhracatı	Değişim %	Türkiye İhracatı 2013	RCA İndeksi
14	Taşocakçılığı ve diğer madencilik	73.629.332	144,4	1.898.018.541	**24,9**
13	Metal cevherleri	11.704.770	98,9	1.729.264.118	**4,3**
15	Gıda ürünleri ve içecek	66.442.442	128,8	10.664.635.315	**4,0**
26	Metalik olmayan diğer mineral ürünler	24.801.694	58,2	4.291.070.468	**3,7**
20	Ağaç ve mantar ürünleri (mobilya hariç); hasır vb. örülerek yapılan maddeler	1.946.228	248,0	726.237.758	**1,7**
31	Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar	14.762.981	74,8	6.461.421.536	**1,5**

Bunlardan ihracatının büyük bölümünü blok mermer ihracatının oluşturduğu "***taşocakçılığı ve diğer madencilik***" sektörü 24,9 RCA değeri ile ilin en rekabetçi sektörü olarak görülmektedir. Takip eden ürün gruplarında ikinci sırada doğal kaynakların istihsaline dayalı olan "metal cevherleri", ağırlıklı olarak öğütülmüş tahıl

ürünlerinden oluşan "gıda ürünleri ve içecek", işlenmiş mermer ve diğer malzemelerden oluşan "metalik olmayan diğer mineral ürünler" olduğu görülmektedir.

Söz konusu rekabetçi sektörlerin gelişme trendi ile rekabetçi olmayan ancak son 5 yılda hızlı büyüyen ve rekabetçi gücünü artıran ve durgunlaşan ihracatçı sektörleri tespit etmek için RCA analizine zaman serisi katılmıştır. Diyarbakır'da faaliyet gösteren ihracatçı sektörlerin 2009 ve 2013 yılları arasındaki değişimi ve ihracat performansları en büyük ihracata sahip olan ilk 16 sektör; açıklanmış rekabet üstünlüğü endeksi değeri, ihracat payı ve büyüme durumlarına göre analiz sonuçları aşağıdaki grafikte[6] gösterilmiştir.

[6] Grafikte dikey eksen rekabet üstünlüğünü, yatay eksen sektörün ihracatındaki yüzdelik artışı, balon büyüklükleri de sektörün ihracat payını göstermektedir.

Şekil 5-3: Diyarbakır RCA Analizi Sonuçları (2009-2013)

Grafikte; Diyarbakır'da göreli üstünlüğe sahip ve rekabetçi gücü yüksek olan sektörler sırasıyla "***taşocakçılığı ve diğer madencilik***", "***gıda ürünleri ve içecek***", "***metalik olmayan diğer mineral ürünleri***", "***başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar***", "***metal cevherleri***" ve "***ağaç ve mantar ürünleri (mobilya hariç)***" olarak görülmektedir. Rekabetçi sektörler içinde "***ağaç ürünleri ve mantar ürünleri***", "***gıda ürünleri ve içecek***" ile "***başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar***" grupları ihracatta hızlı büyüme göstermiştir. Yatayda, sağ eksen doğrultusunda ilerleyen sırasıyla "***tekstil***", "***metal eşya sanayi***", "***mobilya***", "***ana metal sanayi***", "***kimyasal madde ve ürünler***", "***elektrikli makine ve cihazlar***" ihracat miktarları yüksek oranlarda artan ve rekabet gücü yükselme eğiliminde olan sektörler olarak görülmektedir. "*Plastik ve kauçuk ürünleri*" ile "*motorlu kara taşıtları ve römorklar*" grupları ihracatında azalma gözlenmektedir.

5.2.2 Şanlıurfa İhracatta Rekabetçi Sektörler Analizi

2013 yılı itibarıyla Şanlıurfa'da ihracat yapan tüm sektörlerin ihracat değeri, il içindeki ve ülke içindeki payları ile RCA değerleri aşağıdaki tabloda görülmektedir. Şanlıurfa'nın 2012 yılındaki ihracat rakamları ile yapılan açıklanmış göreli üstünlükler analizi kullanılarak ildeki ihracatçı sektörlerin rekabetçi performanslarını gösteren analiz tablosu aşağıda görülmektedir.

Çizelge 5-5: Şanlıurfa RCA Analizi (TÜİK, 2014).

ISIC Kodu	ISIC Adı	Şanlıurfa İhracatı	İl içinde payı (%)	Türkiye İhracatı 2013	TR içinde payı (%)	RCA
1	Tarım ve hayvancılık	14.811.248	10	5.627.028.915	4	**2,6**
2	Ormancılık ve tomrukçuluk	0	0	26.926.672	0	**0,0**
14	Taşocakçılığı ve diğer madencilik	1.003.035	1	1.898.018.541	1	**0,5**
15	Gıda ürünleri ve içecek	8.228.470	5	10.664.635.315	7	**0,8**
17	Tekstil ürünleri	4.544.954	3	14.743.811.645	10	**0,3**
18	Giyim eşyası	4.217.639	3	12.706.767.070	8	**0,3**
19	Dabaklanmış deri, bavul, el çantası, saraciye ve ayakkabı	4.409	0	1.119.128.303	1	**0,0**

20	Ağaç ve mantar ürünleri (mobilya hariç); hasır vb. örülerek yapılan maddeler	3.906.600	3	726.237.758	0	**5,3**
21	Kağıt ve kağıt ürünleri	688.096	0	1.933.793.909	1	**0,4**
22	Basım ve yayım; plak, kaset vb.	2.416	0	154.574.782	0	**0,0**
23	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	1.577.546	1	6.299.961.828	4	**0,2**
24	Kimyasal madde ve ürünler	2.518.705	2	7.615.460.918	5	**0,3**
25	Plastik ve kauçuk ürünleri	11.324.744	7	7.030.575.979	5	**1,6**
26	Metalik olmayan diğer mineral ürünler	16.027.878	10	4.291.070.468	3	**3,7**
27	Ana metal sanayi	31.667.491	21	17.520.067.418	12	**1,8**
28	Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)	2.087.290	1	7.069.083.445	5	**0,3**
29	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	7.181.016	5	12.783.369.786	8	**0,6**
31	Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar	28.100.482	18	6.461.421.536	4	**4,3**
32	Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları	49.495	0	2.047.382.623	1	**0,0**
33	Tıbbi aletler; hassas optik aletler ve saat	141.881	0	789.412.850	1	**0,2**
34	Motorlu kara taşıtı ve römorklar	9.689.218	6	18.246.724.610	12	**0,5**
35	Diğer ulaşım araçları	3.952	0	2.340.279.078	2	**0,0**
36	Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler	6.251.315	4	6.194.397.613	4	**1,0**
51	Atık ve hurdalar	11.801	0	585.937.163	0	**0,0**
Toplam		**154.039.681**	**100**	**151.806.634.884**	**100**	

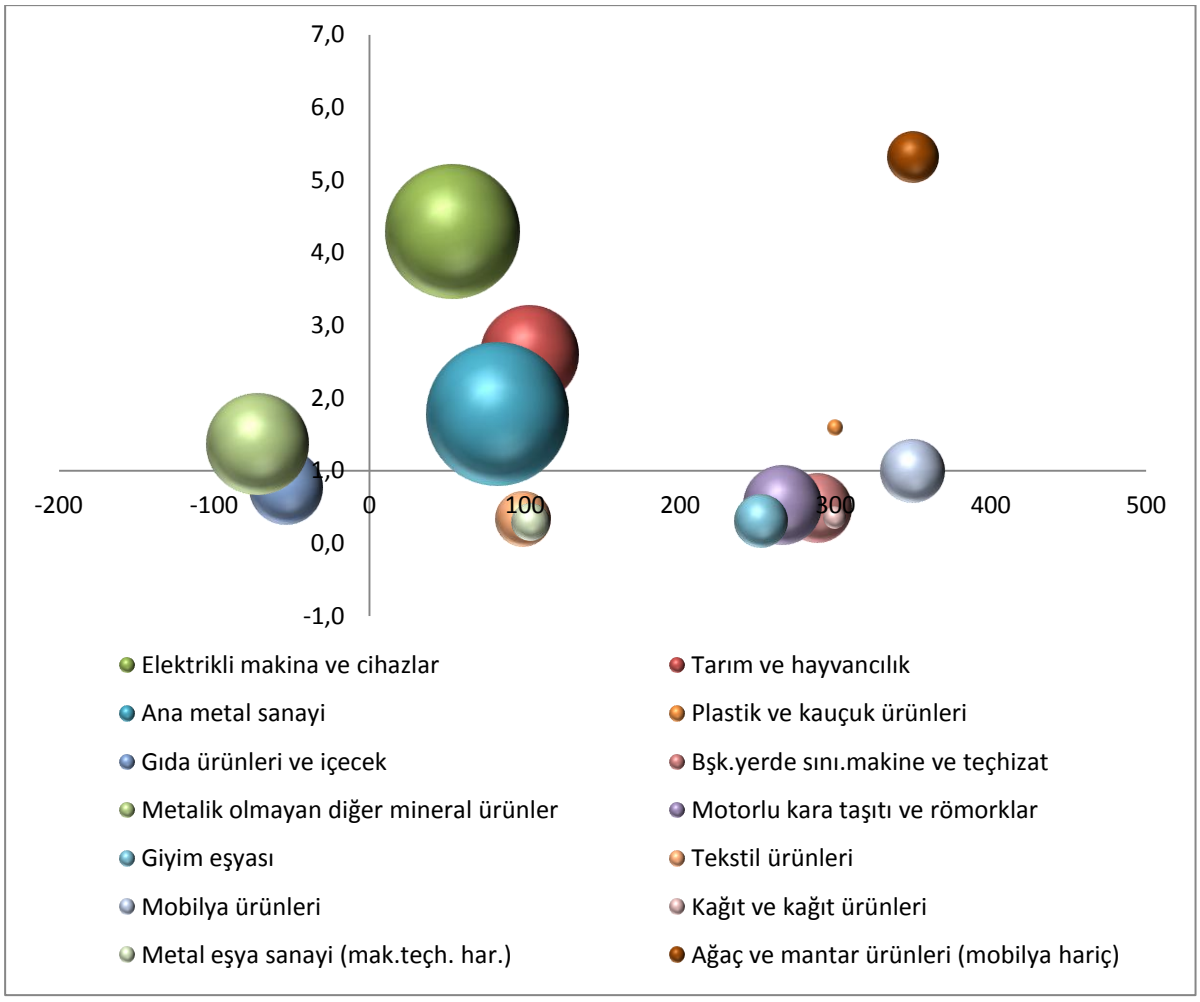
Analizde RCA katsayısı 1'den büyük olan sektörler ihracatta rekabetçi sektörler olarak kabul edilmiştir. Buna göre Şanlıurfa'da ihracat yapan 24 ana sektörden RCA değeri 1'den büyük olan rekabetçi sektörler aşağıda listelenmiştir.

Çizelge 5-6: Şanlıurfa 2013 Yılı Rekabetçi Sektörler (TÜİK, 2014).

ISIC Kodu	ISIC Adı	Şanlıurfa İhracatı	Değişim (%)	Türkiye İhracatı	RCA İndeksi
20	Ağaç ve mantar ürünleri (mobilya hariç); hasır vb. örülerek yapılan maddeler	3.906.600	580,8	726.237.758	**5,3**
31	Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar	28.100.482	53,7	6.461.421.536	**4,3**
26	Metalik olmayan diğer mineral ürünler	16.027.878	-71,9	4.291.070.468	**3,7**
1	Tarım ve hayvancılık	14.811.248	103,3	5.627.028.915	**2,6**
27	Ana metal sanayi	31.667.491	82,8	17.520.067.418	**1,8**
25	Plastik ve kauçuk ürünleri	11.324.744	3.678,1	7.030.575.979	**1,6**

2013 yılında Şanlıurfa ilinde en fazla ihracatın olduğu ilk 15 sektör; ihracat değeri, 2009-2013 arasındaki 5 yıllık periyottaki ihracat artışı ve rekabetçi performanslarına göre aşağıdaki grafikte[7] gösterilmiştir.

[7] Grafikte dikey eksen rekabet üstünlüğünü, yatay eksen sektörün ihracatındaki yüzdelik artışı, balon büyüklükleri de sektörün ihracat payını göstermektedir.

Şekil 5-4: Şanlıurfa RCA Analizi Sonuçları (2009-2013).

Grafikte; Şanlıurfa'da rekabetçi üstünlüğe sahip sektörler sırasıyla "***tarım ve hayvancılık", "elektrikli makine ve cihazlar", "gıda ürünleri ve içecek***" sektörleri ile ihracat payları düşük olan "***kâğıt ve kâğıt ürünleri***", "***plastik ve kauçuk ürünleri***" sektörleridir. Rekabetçi gücü bulunan "***metalik olmayan diğer mineral ürünler***" sektörünün 2009-2013 döneminde ihracat büyümesi negatif değerde olmuştur. Bunun yanında, sağ eksende görülen sırasıyla "***mobilya ürünleri***", "***ağaç ve mantar ürünleri***", "***başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat***", "***motorlu kara taşıtları ve römorklar***" sektörleri rekabet gücü yükselen sektörler olarak görülmektedir. 2009-2013 döneminde ihracat performansına göre durgunlaşan sektörler "*ana metal sanayi*", "*metalik olmayan diğer mineral ürünleri*" ve "*tekstil ürünleri*" sektörleridir.

5.2.3 Diyarbakır'da ISIC Revizyon 3 Sınıflaması 4 Kırılımlı Ürün Grupları/Sektörlerde Rekabetçilik Analizi

Bu bölümde, bölge illerinden çıkan ihracat mallarının daha detaylı yapısının anlaşılması için TÜİK tarafından yayınlanan ISIC revize 3 sınıflamasına göre 4 kırılımlı sektörlerde 2013 yılı ihracat verileri ele alınmıştır.

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Analizi yöntemi ile RCA katsayısı 1'den büyük olan sektörler göreli üstünlüğü olan ve rekabetçi gücü yüksek sektörler olarak kabul edilmiştir. RCA değeri yükseldikçe rekabetçilik düzeyi de yükselmektedir. Analiz sonucuna göre, Diyarbakır'da rekabetçi üstünlüğe sahip 24 adet ürün grubu/sektör aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

Çizelge 5-7: Diyarbakır İlinde Göreli Avantaj ve Rekabetçi Güce Sahip İhracatçı Sektörler (4 Kırılımlı Sektörler)

ISIC No	ISIC Sektör Adı	Diyarbakır İhracatı ($)	İl İçindeki Payı	Türkiye İhracatı ($)	Payı (%)	RCA
200	Ormancılık ve tomrukçuluk	265.932	0,13	21.713.412	1,22	**9,4**
500	Balıkçılık	573.404	0,29	190.335.478	0,30	**2,3**
1030	Turba (turb)	27.300	0,01	1.931.652	1,41	**10,8**
1320	Demir dışı metal cevherleri	7.953.450	4,00	1.313.516.257	0,61	**4,6**
1410	Kum, kil ve taşocakçılığı	54.368.985	27,33	1.052.289.219	5,17	**39,6**
1514	Bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar	10.955.838	5,51	1.185.682.847	0,92	**7,1**
1520	Süt ürünleri	4.346.780	2,18	227.993.307	1,91	**14,6**
1531	Öğütülmüş tahıl ürünleri	48.207.096	24,23	1.208.748.012	3,99	**30,6**
1533	Hazır hayvan yemleri	1.053.150	0,53	112.529.608	0,94	**7,2**
2010	Kereste ve parke	79.822	0,04	36.962.025	0,22	**1,7**
2021	Tahta plaka; kontrplak, yonga levha, sunta, diğer pano ve tahtalar	633.406	0,32	428.594.650	0,15	**1,1**
2022	İnşaat kerestesi	970.342	0,49	126.348.728	0,77	**5,9**
2101	Kağıt hamuru, kağıt ve mukavva	1.182.150	0,59	410.450.377	0,29	**2,2**
2422	Boya, vernik vb. kaplayıcı maddeler ile matbaa mürekkebi ve macun	4.294.841	2,16	556.686.744	0,77	**5,9**
2691	Yapı malzemeleri dışındaki, ateşe dayanıklı olmayan seramik eşya	1.328.081	0,67	287.022.826	0,46	**3,5**
2695	Çimento ve alçı ile sertleştirilmiş maddeler	361.723	0,18	132.213.811	0,27	**2,1**
2696	Taş	20.890.939	10,50	944.574.609	2,21	**17,0**

2699	Başka yerde sınıflandırılmamış metalik olmayan mineraller	327.077	0,16	159.405.643	0,21	**1,6**
2811	Metal yapı malzemeleri	3.786.376	1,90	1.855.409.136	0,20	**1,6**
2929	Diğer özel amaçlı makineler	1.565.200	0,79	672.261.159	0,23	**1,8**
3110	Elektrik motoru, jeneratör, transformatörler	4.626.644	2,33	1.216.498.789	0,38	**2,9**
3130	İzole edilmiş tel ve kablolar	9.924.884	4,99	2.085.920.588	0,48	**3,6**
3420	Motorlu kara taşıtlarının karasörleri ve römorkları	1.106.585	0,56	425.620.570	0,26	**2,0**
3599	Başka yerde sınıflandırılmamış ulaşım araçları	40.892	0,02	25.967.417	0,16	**1,2**

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Diyarbakır'da çok sayıda sektör/ürün grubunda göreli üstünlük veya bir başka değişle rekabetçi potansiyel taşımaktadır. Ancak bu ürünlerin yüzde 65'inden fazlası doğrudan doğal kaynağa bağlı, düşük katma değerli ürünlerden oluşmaktadır. Bu durum ilde ihraç edilen ürünlerde ürün çeşitliliğinin ve niteliklerinin artırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Tabloda görülen rekabetçi sektörler içinde RCA değeri en yüksek ilk 10 ürün grubu sırasıyla aşağıdaki gibidir.

Çizelge 5-8: Diyarbakır İlinde Rekabetçi Güce Sahip ve En Çok İhraç Edilen İlk 10 Ürün Grubu

1	*Kum, kil ve taşocakçılığı*
2	*Öğütülmüş tahıl ürünleri*
3	*Taş*
4	*Demir cevheri*
5	*İzole edilmiş tel ve kablolar*
6	*Bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar*
7	*Mobilya*
8	*Plastik ürünleri*
9	*Elektrik motoru, jeneratör, transformatörler*
10	*Çatal-bıçak takımı, el aletleri ve hırdavat malzemeleri*

İhracatta rekabetçi performans gösteren ilk dört ürünün doğal kaynağa bağlı ve düşük katma değerli ürünler olduğu görülmektedir. Bu sektörler yıllar itibariyle de ihracat miktarlarını ve paylarını artırmaktadır. Doğal kaynaklar ağırlıklı olsa da, son yıllarda imalat sanayi mallarının ihracattaki payı yükselmektedir. Analizler sonucunda

"***mobilya***", "***giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri***", "***boya, vernik vb. kaplayıcı maddeler*** gibi yapı malzemeleri ve kimyasalları sektörlerinde ve "***süt ürünleri***" ve ***"bitkisel ve hayvansal yağlar"*** sektörlerinin ihracat payını ve rekabetçi gücünü yükseltmekten sektörler olduğu görülmüştür. Bu durum bölge ihracatı açısından olumlu bir eğilimi göstermektedir.

5.2.4 Şanlıurfa'da ISIC Revizyon 3 Sınıflaması 4 Kırılımlı Ürün Grupları/Sektörlerde Rekabetçilik Analizi

Analiz sonuçlarına göre Şanlıurfa'da rekabetçi üstünlüğe sahip 4 kırılımlı sektörler/ürün grupları ve RCA endeksi değerleri aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

Çizelge 5-9: Şanlıurfa İlinde Rekabetçi Üstünlüğe Sahip İhracatçı Sektörler (4 Kırılımlı Alt Sektörler)

ISIC Kodu	ISIC Sektör Adı	Şanlıurfa İhracatı ($)	Türkiye İhracatı ($)	Payı (%)	RCA
111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	12.308.920	1.074.024.782	1,15	**15,89**
113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	10.466.680	3.002.424.129	0,35	**4,83**
1513	İşlenmiş sebze ve meyveler	6.539.396	2.733.160.088	0,24	**3,32**
1531	Öğütülmüş tahıl ürünleri	2.096.663	1.208.748.012	0,17	**2,41**
2109	Diğer kağıt ve mukavva ürünleri	1.738.243	914.172.022	0,19	**2,64**
2520	Plastik ürünleri	10.961.680	4.055.980.472	0,27	**3,75**
2694	Çimento, kireç ve alçı	2.819.266	886.246.971	0,32	**4,41**
2710	Demir-çelik ana sanayi	15.539.589	13.093.049.766	0,12	**1,65**
2919	Diğer genel amaçlı makineler	1.946.748	1.370.867.877	0,14	**1,97**
2921	Tarım ve orman makineleri	1.008.697	565.542.245	0,18	**2,47**
3110	Elektrik motoru, jeneratör, transformatörler	25.940.919	1.216.498.789	2,13	**29,57**
3610	Mobilya	1.816.071	1.819.168.927	0,10	**1,38**

Diyarbakır ile karşılaştırıldığında Şanlıurfa'da tespit edilen rekabetçi sektörler veya ürün grupları daha az sayı ve çeşitte kalmaktadır. Ancak Şanlıurfa ihracatı içinde grupları imalat ürünlerinin payı daha yüksektir. Yukarıdaki tabloda belirtilen ihracatçı sektörler içinde 2012 yılı itibarıyla Şanlıurfa'da en yüksek ihracat değerine sahip ilk 10 ürün grubu sırasıyla aşağıdaki gibidir.

Çizelge 5-10: Şanlıurfa İlinde Rekabetçi Güce Sahip ve En Çok İhraç Edilen İlk 10 Ürün Grubu

1	*Elektrik motoru, jeneratör, trasformatörler*
2	*Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler*
3	*Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri*
4	*Çimento, kireç ve alçı*
5	*Plastik ürünleri*
6	*Diğer kağıt ve mukavva ürünleri*
7	*Tarım ve orman makineleri*
8	*Öğütülmüş tahıl ürünleri*
9	*Diğer genel amaçlı makineler*
10	*Demir-çelik ana sanayi*

Şanlıurfa'da rekabetçi üstünlüğe sahip olup en çok ihraç edilen ilk 10 ürün grubuna bakıldığında ürünlerin büyük bölümünün imalat sanayi malları olduğu, Diyarbakır ile karşılaştırıldığında rekabetçi ürün gruplarında doğal kaynağa bağlı ürünler ihracatının daha düşük olduğu görülmektedir. Ancak Şanlıurfa'da da ürünlerin katma değer düzeyi düşüktür.

Analiz sonuçları ihracat miktarı ve rekabetçi gücü en hızlı artan ürün gruplarının "***plastik ürünleri", "mobilya ürünleri", "cam ve cam ürünleri", "tarım makineleri"*** ve ***"diğer genel amaçlı makineler***" olduğu görülmüştür. Diyarbakır ile karşılaştırıldığında Şanlıurfa'da daha az sayıda ürünün ihracatının yapıldığı görülmektedir. Analiz döneminin yarısında Suriye krizinin olumsuz etkileri ilin ihracat performansını düşürmüştür.

5.3 Bölge İhracatının Çeşitlilik Analizi

Ekonomilerin uluslararası ticaret yapısının incelendiği çalışmalarda ticaretin coğrafi ve sektörel çeşitliliği de önemli bir yer taşımaktadır. Coğrafi çeşitlilik ekonominin uluslar arası pazarlara entegrasyonu ve bağlantılılık düzeyini, sektörel çeşitlilik de uluslar arası pazarlara erişimin yapıldığı ürün yelpazesinin boyutunu yansıtmaktadır. Bu yöntemler ticarette ülke veya sektör paylarının dağılımındaki eşitsizliği ölçmektedir.

5.3.1 Bölge İllerinde İhracatın Coğrafi Çeşitlilik Analizi

Çeşitliğin ölçülmesi için farklı yöntemler kullanılmaktadır. En temel yöntem, uluslararası ticaretteki N sayıdaki ülke veya sektör paylarının toplam ihracattan aldığı payların toplamıdır. Bölge İllerinin coğrafi çeşitliliği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\text{CÇ}i = \sum_{k=1}^{N} \text{P}ik *$$

Buna göre CÇi ilin coğrafi çeşitlilik değişkeni olmak üzere, N hesaba katılan ülke sayısı, Pik i ilinin toplam ihracatından ülkelerin aldığı payları ifade etmektedir. Değişken 0 ile 1 arasında değerler almakta 0'a yaklaştıkça çeşitlilik artmakta, 1'e yaklaştıkça çeşitlilik azalmaktadır.

Rekabet litearüründeki diğer bir önemli değişken olan Hirshmann-Herfindahl endeksi (HHE), aynı zamanda çeşitliliği ölçmek için de kullanılmaktadır. HHE aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\text{HHE}i = \sum_{k} \text{P2}ik *$$

HHE i ilinin coğrafi çeşitlilik endeks değeri olmak üzere, p k ülkesinin ilin ihracatından aldığı payların karesinin toplamdır. Endeks 0 ile 1 arasında değerler almakta 0'a yaklaştıkça çeşitlilik artmakta, 1'e yaklaştıkça çeşitlilik azalmaktadır.

TÜİK tarafından iller bazında 2013 yılı illere ve ülkelere göre yayınlanan ihracat verileri kullanılarak coğrafi çeşitlilik endeksleri oluşturulmuştur. Bölge illerinin coğrafi çeşitlilik endeksi değerleri Türkiye endeks değeri ile birlikte karşılaştırmalı olarak aşağıda verilmiştir.

Çizelge 5-11: Bölge illerinde Coğrafi Çeşitlilik Analizi Sonuçları

Diyarbakır			**Şanlıurfa**			**Türkiye**		
Ülkeler	**İhracat**	**Payı**	**Ülkeler**	**İhracat**	**Payı**	**Ülkeler**	**İhracat**	**Payı**
Irak	118.406.935	**0,50**	Irak	63.733.224	**0,41**	Almanya	13.706.034.004	**0,09**
Çin	81.910.485	**0,35**	Suriye	32.111.684	**0,21**	Irak	11.952.995.088	**0,08**
Kosova	5.039.901	**0,02**	Umman	9.023.857	**0,06**	İngiltere	8.772.951.056	**0,06**
Libya	4.896.720	**0,02**	İtalya	6.651.641	**0,04**	Rusya Federasyonu	6.965.120.434	**0,05**
Suudi Arabistan	4.631.242	**0,02**	İran	3.440.580	**0,02**	İtalya	6.717.605.975	**0,04**
Katar	2.106.308	**0,01**	Azerbaycan	2.936.277	**0,02**	Fransa	6.377.905.785	**0,04**
Tayvan	1.972.914	**0,01**	Japonya	2.885.482	**0,02**	ABD	5.636.015.185	**0,04**
BAE	1.828.544	**0,01**	Romanya	2.764.393	**0,02**	BAE	4.966.063.470	**0,03**
ABD	1.710.168	**0,01**	Rusya Federasyonu	2.635.604	**0,02**	İspanya	4.334.932.038	**0,03**
Suriye	1.623.777	**0,01**	Bangladeş	2.150.302	**0,01**	İran	4.192.646.620	**0,03**
	236.957.358	**0,95**		**154.039.681**	**0,83**		**151.806.634.884**	**0,48**
CÇ Endeksi: 0,95			**CÇ Endeksi: 0,83**			**CÇ endeksi: 0,48**		
HHE Endeksi: 0,37			**HHE Endeksi: 0,22**			**HHE Endeksi: 0,03**		

Buna göre N=10 olmak üzere Diyarbakır, Şanlıurfa ve Türkiye'nin 2013 yılı ihracat verilerine göre en düşük coğrafi çeşitlilik Diyarbakır'da görülmüştür. Diyarbakır'ın 0,95, Şanlıurfa'nın 0,83 olan coğrafi çeşitlilik endeks değerleri Türkiye endeks değerinin yaklaşık iki katıdır ve eşitsiz bir dağlımı göstermektedir. Bu sonuç bölge illerinin ticarette coğrafi çeşitliliğini artırması gerektiğini göstermektedir.

5.3.2 Bölge İllerinde İhracatın Sektörel Çeşitlilik Analizi

Sağlıklı bir ihracat yapısına sahip olup olmadığının tespiti için coğrafi çeşitlilik kadar sektörel çeşitlilik de incelenmelidir. Bunun için kullanılan başında, uluslararası ticaretteki N sayıdaki sektör paylarının toplam ihracattan aldığı payların toplamıdır. Bölge illerinin sektörel çeşitliliği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$SÇi = \sum_{k=1}^{N} Pik *$$

Buna göre SÇi ilin sektörel çeşitlilik değişkeni olmak üzere, N hesaba katılan sektör sayısı, P*k*; k sektörünün i ili ihracatı içindeki payını ifade etmektedir. Değişken 0 ile 1 arasında değerler almakta 0'a yaklaştıkça çeşitlilik artmakta, 1'e yaklaştıkça çeşitlilik azalmaktadır.

Rekabet literatüründeki diğer bir önemli değişken olan Hirshmann-Herfindahl endeksi (HHE), aynı zamanda çeşitliliği ölçmek için de kullanılmaktadır. HHE aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$HHEi = \sum_{k} P2ik *$$

HHE i ilinin sektörel çeşitlilik endeks değeri olmak üzere, P*k* k sektörünün i ili ihracatından aldığı payların karesinin toplamdır. Endeks 0 ile 1 arasında değerler almakta 0'a yaklaştıkça çeşitlilik artmakta, 1'e yaklaştıkça çeşitlilik azalmaktadır.

Aşağıda bölge illerinin sektörel çeşitliliği uygulanan analizler ile ölçülmüştür.

Çizelge 5-12: Bölge illerinde Sektörel Çeşitlilik Analizi Sonuçları

Diyarbakır		**Şanlıurfa**		**Türkiye**	
Sektörler	Payı	Sektörler	Payı	Sektörler	Payı
Kum, kil ve taşocakçılığı	0,31	Demir-çelik ana sanayi	0,21	Giyim eşyası (kürk hariç)	0,08
Öğütülmüş tahıl ürünleri	0,22	Elektrik motoru, jeneratör, trasformatörler	0,17	Motorlu kara taşıtları ve motorları	0,08
Taş	0,09	Çimento, kireç ve alçı	0,08	Demir-çelik ana sanayi	0,08

Demir cevheri	0,04	Plastik ürünleri	0,07	Rafine edilmiş petrol ürünleri	0,04
İzole edilmiş tel ve kablolar	0,04	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	0,05	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	0,04
Bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar	0,04	Motorlu kara taşıtları ve motorları	0,04	Motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili parça ve aksesuarları	0,04
Mobilya	0,03	Mobilya	0,04	Tekstil elyafınından iplik ve dokunmuş tekstil	0,03
Plastik ürünleri	0,03	İşlenmiş sebze ve meyveler	0,03	Plastik ürünleri	0,03
Elektrik mororu, jeneratör, trasformatörler	0,02	Giyim eşyası (kürk hariç)	0,03	Trikotaj (örme) ürünleri	0,03
Çatal-bıçak takımı, aletler ve hırdavat malzemeleri	0,02	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	0,03	Bşk. yerde sınıflandırıl-mamış ev aletleri	0,03
Toplam	**0,83**		**0,76**		**0,47**
SÇ endeksi: 0,83		**SÇ endeksi: 0,76**		**SÇ endeksi: 0,47**	
HHE Endeksi: 0,16		**HHE Endeksi: 0,10**		**HHE Endeksi: 0,03**	

Elde edilen sonuçlara göre N=10 olmak üzere Diyarbakır, Şanlıurfa ve Türkiye'nin 2013 yılı ihracat verilerine göre en düşük sektörel çeşitlilik Diyarbakır'da görülmüştür. Buna karşın hem Diyarbakır hem de Şanlıurfa'nın sektörel çeşitliliğinin Türkiye'nin sektörel çeşitliliğinin gerisinde olduğu görülmüştür. HHE endeksi değerlerine göre; Diyarbakır'ın 0,16, Şanlıurfa'nın 0,10 olan sektörel çeşitlilik endeks değerleri bölge illerinin üretim deseninin çeşitlendirilmesinin ve ticaret ürünlerinde sektörel çeşitliliği artırılması gerektiğini göstermektedir.

6. SONUÇ

Günümüzde ticaretin küreselleşmesi bölgeler üstünde dönüşümsel etkiler yaratmaktadır. Bölgesel eşitsizlikler açısından bakıldığında, küresel ekonomik düzende yaşanan değişimler ve artan uluslararası ticaretin, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, bölgesel eşitsizlikler sorununu daha da derinleştirme eğilimi olduğu görülmektedir (Pose, 2010, Nicita, 2004). Diğer yandan ticaretin küreselleşmesi ve ekonomik düzendeki değişimler yeni fırsatlar yaratmıştır. Bu doğrultuda yeni ekonomik coğrafya ve bölgesel gelişme alanında, geride kalan bölgelerin rekabetçiliğini ve ticaret bağlantılarını güçlendirmesi yolu ile gelişmeleri ve kalkınma stratejileri öne çıkmaktadır (World Bank, 2009; Farole, 2012). Bu nedenle içinde bulunduğumuz dönemde rekabetçilik ve bölgesel gelişmede ticaret ağlarına entegrasyon ele alınması kaçınılmaz bir konu haline gelmiştir.

Bölgelerarası eşitsizlikler sorunu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin gündeminde bulunmaktadır. Türkiye'de yarım asrı aşkın süredir bölgesel gelişme politikaları uygulanmaktadır. Bölgesel gelişme politikalarının başlıca araçlarından olan bölge planları hazırlanmış ancak bu bölge planlarından GAP dışındakiler etkili bir uygulama şansı bulamamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde, Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farkları yüksek oranlardadır. Diğer yandan AB'ye uyum süreci kapsamında Türkiye bölgesel gelişme politikasında yeni bir sürece girmiş, bu alanda yeni kurumsal yapılar ve araçlar oluşturulmuştur.

Halihazırda devam eden Türkiye'nin ve hatta Dünyanın en önemli bölgesel projeleri arasında gösterilen GAP Projesinin amacı bölgede su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi, bölgede üretimin artırılması, kalkınmanın tetiklenmesi ile bölgenin tarım ve tarıma dayalı sanayide ihracat üssü haline getirilmesidir. GAP sulama hedeflerinin yaklaşık yüzde % 65'ini kapsayan Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi, GAP projesinden en çok etkilenen ve en yüksek gelişmenin beklendiği illerdir. Aynı zamanda Diyarbakır

Şanlıurfa illeri Türkiye'nin yeni bölgesel gelişme politikası içinde *Bölgesel Büyüme Odakları* olarak belirlenmiştir.

Yapılan literatür araştırması ile bölgesel ekonomilerde ihracat ve rekabetçilik faktörünün bölgesel gelişme konusunda çok önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. 1980 yılı sonrasından günümüze kadar devam eden küreselleşme etkileri ve yeni ekonomik coğrafyada ticaret ağlarına entegrasyonun bölgesel ekonomiler için önemli bir gelişme alanı olduğu görülmüştür. Uluslararası ticaret literatüründe mukayeseli üstünlüklerin önemini koruduğu, rekabetçiliğin öneminin en üst seviyesine ulaştığı, ekonomilerin büyüklüğü ile ticaret hacimlerinin ilişkili olduğu, pazarlara erişebilirlik ve yakınlık unsurunun ticareti artıran önemli bir faktör olduğu, bunun yanında ülkeler arasındaki kültürel yakınlığın da ticareti artıran bir faktör olduğu görülmüştür. Bölgesel eşitsizlikleri gidermek için geride kalan bölgelerin ve firmalarının rekabetçiliklerinin artırılması ve iç ve dış pazarlara entegrasyonun kalkınmalarının yolu olduğu görülmüştür.

Diğer yandan gelişmede geride kalmış ve durağanlaşmış bölgelerin kilitlenmişliğini çözmek için mukayeseli üstünlüklerin kullanılması, sosyal ve beşeri sermayenin geliştirilmesiyle öğrenen bölge stratejisinin öne çıktığı görülmüştür. Bu alanda yapılan araştırmalar geride kalmış ve durağanlaşmış bölgelerde, Kalkınma Ajanslarının bölge paydaşları ile yürüttüğü projelerin, projelerin büyüklüğünden bağımsız olarak bölgenin öğrenme sürecine olumlu etkileri olacağı ve Kalkınma Ajanslarının bölge sosyal sermayesinin oluşmasında kilit rol alarak kalkınmayı tetikleyecek unsurlar olabileceği görülmüştür.

TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi zengin üretim potansiyeline ve stratejik bir konuma sahip olup, gelecek 10 yıl içinde GAP hedeflerinin gerçekleşmesiyle bölgede üretim miktarının önemli oranda artması beklenmektedir. Diğer yandan bölge ekonomisi 2000'li yıllardan sonra önemli bir gelişme ve canlanma sürecine girmiştir. Bu bağlamda tez çalışmasında, Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesinin ekonomik gelişmesi ve kalkınmasının hızlandırılması için, Bölge ekonomisi sektörel rekabetçilik veya rekabet üstünlükleri özelinde ele alınmış, bu amaç doğrultusunda bölge ekonomisi ve sektörleri çeşitli

analizlere tabii tutularak bölgenin ihracatta rekabetçi sektörleri ve mukayeseli üstünlüklerinin bulunduğu alanlar tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmalar TRC2 Bölgesi'nin Türkiye ihracatı içinde çok düşük bir pay almasına karşın, son yılarda yaşanan gelişmeler bölge illerinde işletmelerin diğer bir deyişle bölge ekonomisinin dışa açılma eğiliminin arttığına işaret etmektedir. Yapılan analiz çalışmaları kapsamında bölgenin dış ticareti, ihracat performansı ve büyüme oranları incelenmiş, bölge ekonomisinin uluslararası pazarlarda rekabet gücü yüksek olan sektörleri ve potansiyel rekabetçi olarak tanımlanabilecek yükselen sektörleri tespit edilmiştir. Bölgenin rekabetçi sektörlerinin analizi iki farklı yöntemle incelenmiştir. Yerel ekonominin rekabetçi sektörlerini tespit etmek için ekonomik temel yaklaşımı doğrultusunda yoğunlaşma katsayısı analizi kullanılmış, analize 2008-2012 döneminde zaman serisi içinde sektörel büyüme oranları katılarak geleceğe dönük eğilim incelenmiştir.

TRC2 Bölgesi illeri iki büyük merkez olup, Diyarbakır geleneksel bölge ve hizmet merkezi olma özelliği ile daha kentsel bir merkez niteliğindeyken, Şanlıurfa tarım ekonomisinin ağırlıkta olduğu bir ildir. Ancak 2000'ler sonrasında Şanlıurfa ili GAP yatırımlarının ve artan üretimin yarattığı ivme ile kentleşme ve sanayileşmede yükselişe geçmiştir. Her iki il ekonomisinde tarım ve madenciliğe bağlı üretim yoğun olmasına karşın, sanayi üretimi yeterli olmayıp, ürünlerin işlenmesi ve katma değerli üretim yetersiz kalmaktadır. Yapılan ekonomik analizlerde imalat sanayi sektörleri ele alınmış, iller ayrı ayrı analiz edilmiştir.

Ekonomik temel yaklaşımına göre temel sektörler bölge ekonomisinde büyümenin kaynağını oluşturan ve yerel pazarın dışına yönelik üretim yapan sektörlerdir. Temel ve yükselen sektörler analizi sonuçlarına göre; Diyarbakır'da yoğunlaşmış/temel imalat sanayi sektörleri; "*makine ve ekipman kurulumu ve onarımı*", "*metalik olmayan ürünler imalatı*", "*gıda ürünleri imalatı*" ve "*ağaç ve ağaç ürünleri imalatı*" sektörleridir. Bu dönemde yükselişe geçen ve ilde yoğunlaşmasını artıran sektörler başta "*mobilya imalatı*" ve "*giyim eşyaları imalatı*" olmak üzere "*tekstil ürünleri imalatı*", "*elektrikli teçhizat imalatı*" ile "*kauçuk ve plastik ürünler imalatı*" sektörleridir.

Şanlıurfa'da yoğunlaşmış temel sektörler "*makine ve ekipman ürünleri imalatı*", "*metalik olmayan mineral ürünler imalatı*", "*gıda ürünleri imalatı*", "*tekstil ürünleri imalatı*" sektörleridir. Aynı dönemde yükselen sektörlere gelince, başta "m*obilya imalatı*" olmak üzere "*elektrikli teçhizat imalatı*", "*ana metal sanayi*", "*kauçuk ve plastik ürünleri"*, "*fabrikasyon metal ürünleri imalatı*" sektörlerinin hızlı büyüme trendi içinde oldukları görülmüştür.

İhracatta rekabetçi sektörlerin analizinde 2009-2013 döneminde ürün bazında ihracat verileri kullanılarak RCA analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; Diyarbakır'da göreli üstünlüklere sahip ve rekabetçi gücü yüksek olan sektörler sırasıyla "*taşocakçılığı ve diğer madencilik*", "*gıda ürünleri ve içecek*", "*metalik olmayan diğer mineral ürünleri*", "*metal cevherleri*", "*başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar*" ve "*ağaç ve ağaç ürünleri (mobilya hariç)*" olarak görülmektedir. Rekabetçi sektörler içinde "*ağaç ve ağaç ürünleri", "gıda ürünleri ve içecek*" ile "*elektrikli makine ve cihazlar*"ın ihracatta hızlı büyüdüğü ve rekabetçi gücü artan ürünlerin "*giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri"* ve "*mobilya*" başta olmak üzere, "*yapı malzemeleri ve kimyasalları*" ve "*hayvansal yağlar*" olduğu görülmüştür.

Şanlıurfa'da rekabetçi üstünlüğe sahip ihracatçı sektörler sırasıyla "*elektrikli makine ve cihazlar", "tarım ve hayvancılık", "metalik olmayan diğer mineral ürünler", "ana metal sanayi"* ve *"ağaç ve ağaç ürünleri"* sektörleridir. Bunun yanında sırasıyla "*mobilya ürünleri*", "*başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat*", "*motorlu kara taşıtları ve römorklar*" ve "*tekstil ürünleri"* yükselen sektörler olarak görülmektedir. İhracatı ve rekabetçi gücü hızla artan ürünler; *"plastik ürünleri", "mobilya ürünleri", "tarım makineleri"* ve *"diğer genel amaçlı makineler*" olarak tespit edilmiştir.

2008-2012 dönemi kayıtlı istihdam verisi kullanılarak yapılan LQ analizi ile 2009-2013 dönemi ihracat verileri kullanılarak yapılan RCA analizi sonuçları birbiri ile uyumlu ve tutarlı görülmektedir. Söz konusu sektörlerin 4 kırılımlı alt sektörler bazında yapılan rekabetçilik analizlerinde bölge illerinde rekabetçi olan ürünlerin büyük bölümünün doğal kaynağa bağlı birincil üretim ürünleri veya düşük katma değerli ürünler olduğu görülmektedir. Bu durum bölgenin ekonomik gelişmesi ve rekabet gücünü desteklemekte yetersiz kalmakta, katma değerli ürünlerin üretiminin artırılması

gerektiğini göstermektedir. Ancak diğer yandan bölge ihracatında yükselen sektörler olarak öne çıkan ve görece yüksek katma değerli olarak tespit edilen tekstil ürünleri ve giyim eşyaları imalatı, mobilya imalatı, makine ve ekipman ürünleri imalatı ile kimyasal ürünler imalatı gibi sektörler imalat ürünlerinin rekabet gücünün yükselmesi açısından olumsuz bir durumu işaret etmekte, Bu doğrultuda bölgede katma değerli üretimin gelişmesi konusunda olumlu gelişmelerdir.

Diğer yandan bölge ekonomisinin dış pazarlara bağlantılılığı ve küresel-bölgesel ticaret ağlarına entegrasyonunu sağlayan ve sağlayacak olan coğrafi ve sektörel çeşitlilik durumu yapılan analizlerle incelemiştir. Çeşitlilik analizleri sonuçlarına göre; coğrafi çeşitlilik düşük olup, ihracatın büyük çoğunluğunu komşu ülkeler oluşturmaktadır. Sektörel çeşitlilik analizleri sonuçlarına göre bölge ihracatının profilinde tarım ve madenciliğe dayalı doğal kaynakların önemli bir yer tuttuğunu ve rekabetçi üstünlüğe sahip sektör sayısının düşük kaldığını, buna karşın rekabet gücünü artıran ve yükselen sektörlerin varlığının önemli bir gelişme potansiyeli oluşturduğunu göstermiştir.

Elde edilen sonuçlar, Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri ekonomilerinde rekabet gücünü artıran ve yükselen sektörlerin varlığının çeşitliliği artıracak olumlu gelişmeler olduğunu, ancak coğrafi ve sektörel olarak düşük çeşitlilikte bir ihracat profili olan bölgede katma değeri yüksek üretim yapısının geliştirilmesi gerektiğini, nitelikli ürünlerin ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bölgenin ihracatta mukayeseli sektörleri olan "gıda ürünleri ve içecek", "tarım ve hayvancılık", "metalik olmayan diğer mineral ürünleri", "elektrikli makine ve cihazlar", "ağaç ve mantar ürünleri" gibi stratejik sektörlerde yığılma ve ölçek ekonomilerinin sağlanması, ihtisaslaşma ve kümelenme gibi olanaklarla üretim maliyetlerinin düşürülerek pazarlarda rekabet gücünün artırılması; sektörlerde markalaşma düzeylerinin artırılması ve üretim süreçlerinin inovasyon ve yenilikçilikle desteklenerek ürünlerin nitelik ve çeşitliliğinin artırılması gerekmektedir. Bunun yanında yükselen sektörler olan "tekstil ürünleri ve giyim eşyaları", "mobilya", "yapı malzemeleri ve kimyasalları" gibi sektörlerin desteklenmesi ve rekabet güçlerinin artırılmasına yönelik çalışmaların yapılması da kilit adımlar olarak görülmektedir.

Kalkınma Ajansının bölgede kurulmasından bu yana geçen yaklaşık 5 yıllık dönemde Bölgede çok sayıda program ve projenin yürütüldüğü, bölge paydaşlarının harekete geçirildiği ve paydaşların proje geliştirme, uygulama, ortaklık ve işbirliği konusundaki performanslarına olumlu etki yaptığı değerlendirilmektedir. Diğer yandan sektörel rekabetçiliği geliştirmeye yönelik önemli adımlar atılmaktadır. Diyarbakır'da Karacadağ Kalkınma Ajansı'nın koordinasyonunda, Ticaret ve Sanayi Odası, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve Diyarbakır Valiliği'nin işbirliği ile kurulması planlanan Diyarbakır İhtisas Tekstil OSB, Diyarbakır tekstil ve giyim sektöründe yürütülen stratejik yatırımlardan biridir. Bölge beşeri sermayesi için önemli bir diğer proje ise, Karacadağ Kalkınma Ajansının koordinasyonunda, Ticaret ve Sanayi Odası'nın sahipliğinde kurulması planlanan Şanlıurfa Uygulamalı Eğitim ve Teknoloji Merkezi Projesi'dir. Diğer yandan sanayi altyapısının geliştirilmesi için destekler verilmekte ve ihtisas üretim alanlarının oluşturulmasına ilişkin çalışmalar yürütülmektedir. Bu ve benzeri çalışmalar bölgenin ortak iş yapma, işbirliği kültürü, kurumların birbirine güven duyması için önemli bir kırılma yaratabilecek, sosyal sermayeyi harekete geçirebilecek çalışmalardır.

Bölgenin dış pazarlara açılması ve küresel ticaret fırsatlarından yararlanması için bölgede ihracat ofislerinin kurulması, ihracatın artırılması için özel programlar ve projelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Yapılan analizlerde bölgede eğitim ve mesleki-teknik faaliyetlere ilişkin büyüme göstergelerinin düşük olduğu görülmüştür. Bölge ihracatı ve üretiminin önündeki en büyük engellerden biri nitelikli işgücü sorunudur. Bu nedenle Bölge illerindeki firmalarda nitelikli işgücü ve yabancı dil bilen personel ihtiyacının karşılanması için bölgede büyüme potansiyelinin yüksek olduğu stratejik sektörlerde mesleki eğitim olanakları geliştirilmeli, bölge firmaları eğitim ve mesleki kurslar konusunda desteklenmelidir. Diğer yandan bölgenin iç ve dış pazarlara ulaşım altyapısı ile lojistik hizmetlerin geliştirilmesi ve bölgede yatırım ortamının iyileştirilmesi konuları da bölgenin rekabet gücü açısından yapılması gerekenler olarak görülmektedir.

KAYNAKLAR

Albayrak A N, Erkut G. (2011). Türkiye'de İl ve Bölgelerin Rekabet Gücü Analizi, İTÜ Dergisi A, Mimarlık, Planlama, Tasarım, 2011.

Balassa, B. (1965). Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage. The Manchester School of Economic and Social Studies, Volume 33, Issue 2, pp. 99-123, http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x/pdf, 22.09.2013.

Batheld H., Malmberg A., Maskell P. (2004). Clusters and Knowledge: Local Buzz, Global Pipelines and The Process of Knowledge Creation. Progress in Human Geography 28,1 (2004) pp. 31–56.

Baylis, K. R., R. Garduno-Rivera, and P. Piras, (2009). The Distributional Effects of NAFTA in Mexico: Evidence from a Panel of Municipalities. Agricultural and Applied Economics Association Annual Meeting, July 26–28, Wisconsin.

Baypınar, M.B., Erkut, G., (2010). Ekonomik Küreselleşme ve Türkiye'de Bölgesel Üretkenlik Düzeylerinde Yakınsama (Economic Globalization and Covergence in Regional Productivity Levels in Turkey), İTÜ Journal / A, Architecture/Planning/Design.

Boyle, D. (2011). Ten Steps to Save the Cities- The New Economics Agenda for Thriving Local Economies. New Economic Foundation http://www.neweconomics.org/sites/neweconomics.org/files/Ten_Steps_to_Save_the_Cities.pdf.

Camagni, R., (2002). On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading?. Urban Studies, Vol.39, No.13

Çatalbaş ve Aktaş (2011). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Kalkınma ve İhracat İlişkisi Üzerine Bir İnceleme Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Yıl 2011, Cilt XXXI, Sayı II, sf. 61-90.

Delil S., Karakoyun İ., Çelik R. N., Beyhan B. (2014). Social Network Analysis of Institutional Collaboration Network in TRC2 Region, ISDS'2014: 9th International Statistics Day Symposium, 10-14 May 2014, Turkey.

Deniz, H. (2014). Diyarbakır Dış Ticareti. Karacadağ Kalkınma Ajansı, Adres: http://www.karacadag.org.tr/arastirma-raporlari-detay.asp?SayfaId=464

DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

DPT (2004). İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004). Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Ankara.

DPT (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.

DPT (1963; 2001). Beş Yılık Kalkınma Planları, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

DPT (2000). VIII. Beş Yılık Kalkınma Planı "Bölgesel Gelişme" Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

DPT (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.

DPT (2009). "İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması", http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC26F032470459B0B, 10.03.2013.

DOSBM (2013). Diyarbakır OSB'de İşletmelerin Durumu ve Faaliyet Alanları. Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü, 2013.

DTSO (2013). Diyarbakır'daki İşletmelerin Faaliyete Geçme Yıllarına Göre Dağılımı 1985-2013. Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Veritabanı, Diyarbakır.

Ekonomi Bakanlığı (2012). "İstatistik ve Analizler", http://www.ekonomi.gov.tr, 01.03.2013.

EDAM (2009). "Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi", Ekonomi ve Dış Politikalar Araştırma Merkezi, İstanbul.

Erkut G, Albayrak A. N. (2010). Yenilikçilik ve rekabet gücü ilişkisi: Otomotiv Sektörü Örneği. İTÜ Dergisi A, Mimarlık, Planlama, Tasarım, Cilt 9, Sayı 1, 155-166, Mar 2010.

Pernia, E. M. ve Quising, P. F. (2003). Trade Openness and Regional Development in a Developing Country. The Annals of Regional Science (2003) 37:391–406.

Farole, T. (2012). Connectivity and Competitiveness. Economic Premise Issue 93 (2012), s. 1-5.

Farole, T. (2013). *Lagging Regions and Global Markets"*, Economic Premise Issue 93 (2012), s. 1-5. Adres: http://ideas.repec.org/a/wbk/prmecp/ep93.html

Farole, T. ve Winkler D. (2011). Firm Location and the Determinants of Exporting in Developing Countries. World Bank Working Paper 5780, Washington, DC.

Feld, B. (2012). Startup Communities: Building an Entrepreneurial Ecosystem in Your City, Wiley and Sons, New Jersey.

GAİB (2014). "Ürün ve Ülke Bazında İhracat İstatistikleri", http://www.gaib.org.tr/web/istatistik/gtip.aspr, 10.03.2014.

Glaeser, E., Kallal, H., Scheikman, J. ve Shleifer, A. (1992). Growth in Cities. Journal of Political Economy, Vol. 100, pp.1126-1152.

Herfindahl, O. (1950). Concentration in The Steel Industry. Columbia University, New York.

Hirschmann, A. O. (1945). National Power And The Structure of Foreign Trade 98-99, University of California Press.

Haig, R. M. (1926). Toward An Understanding of Metropolis. Quarterly Journal of Economics, 40:1.

Hausmann, R., Hwang J. ve Rodrik, D. (2005), What You Export Matters. Journal of Economic Growth, 12:1

Hausmann, R. ve Klinger B. (2008). Achieving Export-Led Growth in Colombia**.** CID working paper no. 182, 2008.

ITC (2014). International Trade Center, www.trademap.org, 10.04.2014.

İstanbul Üniversitesi (2012). "Küresel Rekabet Endeksi Araştırması", İstanbul'da Küresel Rekabet Endeksi-Türkiye-26 Bölge-81 İl, www.kureselrekabet.com, 10.11.2012.

Kara, M. (2008). Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2774.

Kalkınma Bakanlığı (2011). "İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması" Kalkınma Bakanlığı, Ankara.

Kalkınma Bakanlığı (2012). "Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi", Taslak Strateji Belgesi, Ankara.

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2013). TRC2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı Analiz ve Genel Değerlendirme Raporu. Adres: http://www.karacadag.org.tr/ContentDownload/Bolge_Planı.PDF. 08.10.2013.

Karagöl E. ve Serel A. (2006) "Türkiye'de İhracat ve GSMH Arasındaki İlişkinin Kointegrasyon Yöntemiyle İncelenmesi. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, http://journals.istanbul.edu.tr, 10.01.2014.

Kazgan, G. (1985). Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Bilimsel Sorunlar Dizisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Kalkınma Bakanlığı (2012). Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi. Taslak Strateji Belgesi, Ankara.

Klosterman, R. E. (1990). Community Analysis and Planning Techniques, Rowman&Littlefield Publishers, p. 113, Inc., USA.

Krugman, P. R. (1979). Increasing Returns, Monopolistic Competition, Testing and International Trade. Journal of International Economics, 9, s. 469-479.

Krugman, P. R. (1986). Industrial Organization and International Trade. NBER Working Papers. National Bureauof Economic Research, Inc.

Krugman P. R. (1991). Geography and Trade. Cambridge, MA: MIT Press.

Krugman P. R. (1992) 'What's New About The New Economic Geography?', Oxford Review Of Economic Policy, Vol. 14, No. 2.

Krugman, P. R. (2009). The Increasing Returns Revolution in Trade and Geography. American Economic Review 2009, 99:3, 561–571, http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.99.3.561.

Krugman P. R. ve Obstfeld M. (1996). International Economics Theory and Policy. Seventh Edition, sf: 10-47, Pearson International Edition, Boston, 2006.

Martin R. ve Sunley P. (2006). Path Dependence and Regional Economic Evolution, Journal of Economic Geography, August 2006, 6 (4): 395-437.

Nicita, A. (2004). Who Benefited from Trade Liberalization in Mexico: Measuring the Effects on Household Welfare. World Bank Working Paper, 3265, Washington, DC.

OECD, (1997). Regional Performances and Factors of Competitiveness. Working Party on Regional Development, Paris, 1997.

ÖZER, M. H. (2012). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İktisat Politikalarının Diyarbakır ve Çevresindeki İktisadi Yansımaları (1923- 1935)", CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2.

Porter, M.E. (1998). On Competition, Boston, MA: Harvard Business School Press.

Porter, M.E. vd, (2000). The Global Competitiveness Report 2000, Oxford Unv. Press.

Pose, R. A. (2010). Trade and Regional Inequality. World Bank Policy Research Working Paper 5347, Washington, DC.

Puga, D. (1999). "The Rise and Fall of Regional Inequalities." European Economic Review 43: 303–34.

Puga, D., Duranton G. (1999). Diversity and Specialisation in Cities: Why, Where and When Does it Matter? Journal of Economic Geography January 3, 2014 0: lbt038v2-lBT038.

Hassink, R. (2005). How to unlock regional economies from path dependency? From learning region to learning cluster, European Planning Studies, Volume 13, Issue 4, pages 521-535.

Reis, J; Farole, T. (2012). Trade Competitiveness Diagnostics Toolkit. © World Bank. Adres: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2248.

Ricardo, D. (1817). On the principles of Political Economy and Taxation. London.

Romer, P.M. (1994). The Origins of Endogenous Growth. Journal of Economic Perspectives, 8 (1).

Sassen, S. (1996). Global City, Reprinted in Reading in Urban Theory eds: Fainstein S. And Campbell S., Blackwell Publishers, Cambridge.

Seyidoğlu, H. (2013). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama. İstanbul: Güzem Can Yayıncılık, 2013, 15. Baskı.

SGK **(2011).** "SGK 2008-2012 İstatistik Yıllığı", Sosyal Güvenlik Kurumu, http://www.sgk.gov.tr , 01.04.2013.

Smith, A. **(1776).** Wealth of Nations, Generic NL Freebook Publisher.

ŞUTSO **(2013).** "Şanlıurfa'daki İşletmelerin Faaliyete Geçme Yıllarına Göre Dağılımı 1985-2013", Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Şanlıurfa.

Tekeli, İ., (2009). Türkiye‟ de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TÜİK, **(2014).** Dış Ticaret İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu. Adres: http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt.

TÜİK **(2011).** 2011 Nüfus ve Konut Araştırması. Türkiye İstatistik Kurumu. Adres: http://www.tuik.gov.tr/arastirmaveprojeler/NKA/nufus.html.

TÜİK **(2013).** Bölgesel Gayrisafi Katma Değer, 2009-2010. Haber Bülteni, Sayı: 13596, 25 Eylül 2013. Adres: http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13596.

Tüysüz, N., (2011). Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi Ve Sosyal Srmaye Endeksinin Hesaplanması. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2827.

URAK **(2010).** İller Arası Rekabetçilik Endeksi Sıralaması 2009-2010. Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Yayını, İstanbul.

World Bank (2009). World Development Report 2009 : Reshaping Economic Geography. © World Bank. Adres: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5991

World Bank, (2012). The Internal Geography of Trade Competitiveness: Lagging Regions and Global Markets. Washington, DC.

Zhang, X., and K. H. Zhang. (2003). How Does Globalization Affect Regional Inequality within a Developing Country? Evidence from China. Journal of Development Studies 39: 47–67.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Zuhal Çelebi Deniz

Doğum Yeri ve Tarihi: Diyarbakır, 1984

Adres: Karacadağ Kalkınma Ajansı, Urfa bulvarı no:15/A Bağlar Diyarbakır

E-posta: zuhalcelebi16@gmail.com

Lisans: Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Yüksek Lisans: İstanbul Teknik Üniversitesi, Bölge Planlama Programı

Mesleki Deneyim: Alp Planlama LTD. ŞTİ. Ankara, 2008
Diyarbakır İl Özel İdaresi, KUDEB Uzmanlığı Diyarbakır, 2009
Karacadağ Kalkınma Ajansı Diyarbakır, 2009-